

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ
НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ В УКРАЇНІ**

Методичні рекомендації

Київ – 2025

Авторський колектив:

Тичина Д. М., доктор юридичних наук, професор; **Таран О. В.**, доктор юридичних наук, професор; **Небитов А.А.**, доктор юридичних наук, професор; **Антощук А. О.**, кандидат юридичних наук, доцент; **Соловійов Е.П.**, кандидат юридичних наук, доцент; **Борець Т. О.**, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Рецензенти:

Удалова Л. Д. – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки, директор навчально-наукового інституту післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ;

Пилипенко Д. О. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Донецького державного університету внутрішніх справ.

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Національної академії внутрішніх справ від 24 липня 2025 року (протокол № 7)

Розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні [Текст]: метод. реком. / Д. М. Тичина, О. В. Таран, А. А. Небитов, А. О. Антощук, Е. П. Соловійов, Т. О. Борець. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2025. 97 с.

У методичних рекомендаціях запропонована криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні. Надано криміналістичну класифікацію та характеристику кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківського фінансового сектору. Детально охарактеризовано способи учинення кримінальних протиправних діянь, предмет злочинного посягання, обстановку та слідову картину вчинення, особу злочинця. Визначено обставини, які підлягають встановленню на початковому етапі розслідування, а також конкретизовані типові слідчі ситуації. Розкрито особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій та заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ.

Видання призначене для працівників правоохоронних органів, а також курсантів і слухачів, науково-педагогічного складу закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

УДК 343.985.7:343.53:343.346

© Національна академія внутрішніх справ, 2025

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень.....	4
Вступ.....	5
1. Поняття та класифікація кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері діяльності небанківських фінансових установ.....	7
2. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері діяльності небанківських фінансових установ.....	14
3. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ.....	48
4. Типові слідчі ситуації при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ	54
5. Організаційно-тактичні основи проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ	57
6. Особливості проведення інших процесуальних дій у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень в сфері діяльності небанківських фінансових установ	72
7. Використання спеціальних знань під час встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження	91
Список використаних і рекомендованих джерел.....	95

Перелік умовних позначень

БЕБ	– Бюро економічної безпеки
ДПС	– Державна податкова служба
ЄРДР	– Єдиний реєстр досудових розслідувань
КК	– Кримінальний кодекс
КПК	– Кримінальний процесуальний кодекс
НБУ	– Національний банк України
НКЦПФР	– Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку
НФС	– небанківський фінансовий сектор
НФУ	– небанківська фінансова установа
ОРД	– оперативно-розшукова діяльність
СБУ	– Служба безпеки України
СРД	– слідчі (розшукові) дії

Вступ

Відповідно до Стратегії економічної безпеки України (2021 р.) основними національними економічними інтересами є забезпечення економічної стійкості, високої конкурентоспроможності української економіки у світовому економічному середовищі та досягнення на цій основі високих стандартів якості життя населення, що вимагає формування і реалізації державної політики, спрямованої як на стале нарощення конкурентоспроможності економіки України, так і на поступове зміцнення показників економічної стійкості і, відповідно, невразливості національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз.

Відтак, державна політика у сфері забезпечення економічної безпеки має два взаємопов'язаних напрями – напрям розвитку та безпековий напрям, у тому числі й на ринку фінансових послуг. Особливу увагу слід приділяти захисту приватних інвесторів шляхом врегулювання загальних засад функціонування ринку фінансових послуг та діяльності його учасників, державного регулювання та нагляду за їх діяльністю, а також захисту прав клієнтів; встановлення єдиних підходів до врегулювання однорідних аспектів на кроссекторальному рівні; вдосконалення підходів до ліцензування. В Україні НФУ представлені страховими компаніями, недержавними пенсійними фондами, кредитними спілками, ломбардами, інвестиційними та лізинговими компаніями (станом на початок 2022 р. активи небанківського фінансового сектора України становили понад 300 млрд грн).

Однак, повномасштабна збройна агресія розпочата РФ проти України на початку 2022 року призвела не тільки до тимчасової анексії й окупації окремих територій і регіонів країни, руйнувань, значних економічних втрат, але й суттєвого ускладнення безпеки у небанківській фінансовій сфері, як наслідок, нестабільність макроекономічної ситуації та кризовий стан в економіці спричинив активізацію тіньового сектору й стрімке зростання рівня окремих видів злочинності у фінансовій сфері. За даними міжнародних організацій рівень тіньової економіки в Україні нині становить 50%¹. Зростання тіньового сектору економіки та криміналізація практично усіх сфер господарювання стримує розвиток ринкових відносин в Україні, загрожуючи національним інтересам та національній безпеці держави, підриває довіру громадян до демократичних інститутів і цінностей, спричиняючи занепокоєння в суспільстві та критичні оцінки міжнародних експертів. Забезпечення функціонування економіки країни в умовах воєнного стану потребувало внесення суттєвих змін у законодавство, й вступивший у дію новий Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» з 01 січня 2024 р. спрямований на реформування небанківського фінансового сектору з передачею функцій регулювання та нагляду за НФУ від Нацкомфінпослуг до НБУ та НКЦПФР, це не покращило інвестиційну привабливість, прозорість, а

¹ Рівень тіньової економіки в Україні становить 50 % – експерт. *I-UA.tv*. URL: <https://i-ua.tv/news/44267-riven-tinvoi-ekonomiky-v-ukraini-stanovyv-50protsent-ekspert>

також не сприяло захисту споживачів фінансових послуг та протидії незаконним практикам на ринку в умовах воєнного стану.

Загостренню криміногенної ситуації на фінансовому ринку сприяє фіктивна складова, спрямована на виведення глобальних фінансових ресурсів з легального сектору економіки злочинним шляхом, конвертацію мільярдних прибутків на користь легальних і фіктивних суб'єктів господарської діяльності, відтік капіталу за межі країни. Більше того, діяльність фіктивних НФУ є одним із елементів механізму легалізації злочинних доходів, спрямовуючи рух товарно-грошових потоків з легальної до тіньової економіки й у зворотному напрямку, залежно від поточних потреб їх власників. Тут фактично варто також говорити й про так звані «конвертаційні центри» та фіктивні фірми, що діють під оболонкою легальних підприємницьких структур є найпоширенішими інструментами для відмивання «брудних» грошей. Вагомим чинником є також декриміналізація низки видів зазначених посягань (2011 р.), обмеження активності органів кримінальної юстиції в межах реалізації державної програми щодо зменшення тиску на бізнес, відсутність методик ризик-орієнтованого підходу в діяльності органів сектору безпеки. Таким чином, значні масштаби криміналізації та корумпованості економічних відносин становлять загрозу національним інтересам і національній безпеці країни.

1. Поняття та класифікація кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері діяльності небанківських фінансових установ

НФУ – юридична особа яка не є банком, із визначеним спеціальним правовим статусом фінансового посередника, який внесений до Єдиного державного реєстру фінансових установ й на підставі ліцензії НБУ надає/здійснює одну чи кілька фінансових послуг на ринках страхування, кредитної кооперації, накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційної діяльності від суб'єктів господарювання та населення.

Кримінальні правопорушення у сфері діяльності НФУ – це протиправні суспільно небезпечні діяння, що: посягають на суспільні відносини пов'язані з консолідацією (акумуляцією) заощаджень індивідуальних інвесторів шляхом надання фінансової послуги (кредитування, інвестування, страхування, лізинг, пенсійне забезпечення та ін.); вчиняються юридичною особою із визначеним спеціальним правовим статусом фінансового посередника внесеного до Єдиного державного реєстру фінансових установ й на підставі ліцензії НБУ надає фінансову послугу; порушують рівновагу на ринку суб'єктів господарювання й забезпечують високу ліквідність фінансових вкладень; здійснюють перерозподіл і збільшення фінансових ризиків; мінімізують економічне зростання, унеможливаючи ефективне розміщення інвестицій в економіці, гальмують стимулювання підприємницької діяльності.

Характерними ознаками такої злочинності є:

1) посягає на суспільні відносини у сфері господарювання з використання НФУ, пов'язаних з виробництвом, обміном, розподілом і споживанням матеріальних благ та послуг;

2) завдає шкоди певним небанківським фінансовим інтересам та економічним відносинам, в основі яких є охоронюваний законом інтерес громадян, небанківських фінансових суб'єктів і держави;

3) вчиняється особами, які здійснюють небанківську фінансову діяльність, включені у систему економічних та господарсько-правових відносин, або за допомоги таких суб'єктів банківської системи, які формально перебувають поза сферою господарської діяльності, проте фактично здатні впливати на прийняття управлінських рішень;

4) не має насильницького спрямування, а тому кримінальні правопорушення вчиняються переважно шляхом шахрайства й службових зловживань, в основі яких, як правило, криється корисна мета по легалізації доходів.

Як і будь-які інші складні кримінально-правові явища, кримінальні правопорушення у НФС становлять самостійний класифікаційний вид кримінальних правопорушень, що включає в себе певні групи та підгрупи кримінальних правопорушень.

У формуванні концепції комплексної методики розслідування важливе методологічне значення має розподіл кримінальних правопорушень у сфері діяльності НФУ залежно від об'єкта кримінально-правової охорони:

1) родового (проти власності; у сфері господарської діяльності; у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням небанківських фінансових послуг; проти безпеки виробництва);

2) безпосереднього: проти системи грошового обігу, фондового ринку і порядку обігу деяких документів (ст. ст. 199, 200, 222-1, 223-1, 224, 232-1, 232-2 КК України); проти системи оподаткування і системи загальнообов'язкового державного соціального страхування (ст. ст. 204, 212, 212-1 КК України); проти бюджетної системи (ст. ст. 210, 211 КК України); проти порядку переміщення предметів через митний кордон України (ст. 201 КК України); проти порядку зайняття господарською діяльністю (ст. ст. 203-1, 203-2, 206, 206-2, 209, 209-1, 213, 227 КК України); проти прав кредиторів (ст. ст. 219, 222 КК України); проти засад добросовісної конкуренції (ст. ст. 229, 231, 232 КК України); проти порядку приватизації (ст. 233 КК України).

Предикатними кримінальними правопорушеннями до вищеназваних виступають кримінальні правопорушення вчинені у сфері службової діяльності, а саме ті, які пов'язані з професійною діяльністю службових осіб та представників влади (ст. ст. 364, 364-1, 365, 365-2 КК України); набуттям або приховуванням неправомірної вигоди (ст. 368 КК України); спеціальною діяльністю (ст. 358 КК України). Специфіку службових зловживань визначають наявність та нечітка відомча регламентація владних повноважень, високий рівень латентності, поєднання із основними кримінальними протиправними діяннями.

Вивчення слідчої та судової практики дало можливість виокремити найбільш складні технології злочинних діянь у сфері діяльності НФУ, які, з огляду на їх специфіку, є проблемними для пізнання працівниками правоохоронних органів. Унаслідок цього виникає потреба в розробленні окремих методик розслідування таких категорій кримінальних правопорушень, як:

1. Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем:

1.1. Привласнення чужого майна, що було ввірене особі чи перебувало в її віданні.

1.2. Розтрата такого майна службовою особою (ч. 1 ст. 191 КК України).

1.3. Привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК України).

Зазначені дії вчиняють з використанням суб'єктів небанківського фінансового сектору, зокрема під час будівельних, ремонтних робіт, робіт з реконструкції приміщень, підготовки будівельного майданчика тощо.

2. Шахрайство під час фінансування НФУ (ст. 190 КК України). Залежно від способів учинення зазначене кримінальне правопорушення доцільно класифікувати на підсфери; кредитування, страхування, лізингу, інвестування та ін.

3. *Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичних осіб – НФУ* (ст. 205-1 КК України). Діяльність легальних/фіктивних НФУ є одним із елементів механізму легалізації злочинних доходів. Вони спрямовують рух товарно-грошових потоків з легальної до тіньової економіки та у зворотному напрямку, залежно від поточних потреб їх власників. Тут фактично варто також говорити й про так звані «конвертаційні центри» та фіктивні НФУ, що діють під оболонкою легальних структур, що є найпоширенішим інструментом для відмивання коштів. Як зазначають С. С. Чернявський, А. А. Вознюк, незаконна конвертація безготівкових грошових коштів – це злочинне переведення в готівку безготівкових грошових коштів, яке вчиняється організованими злочинними угрупованнями з метою ухилення від сплати податків або легалізації злочинних доходів шляхом створення та використання фіктивних підприємств і легальних фінансово-господарських інструментів ринкової економіки. По суті «конвертаційні центри» є ланкою етапу легалізації, їхні учасники переводять безготівкові кошти в готівку, а також на поточні рахунки підприємств із ознаками фіктивності, маскуючи при цьому свою протиправну діяльність легальним бізнесом. Підприємства-клієнти «конвертаційних центрів» перераховують безготівкові кошти на рахунки СПД з ознаками «фіктивності», використовуючи систему «Клієнт-Банк» при керуванні рахунками, кошти досить оперативно можуть переводитись на рахунки фізичних осіб, у т. ч. за нібито поставлену продукцію (надані послуги, виконані роботи тощо). Для операцій з отримання готівки широко застосовуються пластикові платіжні картки [2; 3].

Поширеність фіктивного підприємництва зумовлена декриміналізацією відповідної статті КК України яка передбачала відповідальність за це діяння, а також тим, що в Україні поки що не створено умов, сприятливі для легальної підприємницької діяльності і запобіжники її тінізації. Фіктивні підприємства використовують як організовані злочинні групи для отримання кримінальних доходів, так і «чесні» підприємці для приховування прибутків від оподаткування.

Правоохоронна практика свідчить, що на етапі підготовки до вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності злочинці здійснюють державну реєстрацію фіктивних підприємств-НФУ або придбання вже зареєстрованих. Усі фіктивні НФУ мають однакові цілі й завдання та різняться лише способом легалізації. Тому важливим для характеристики фіктивної НФУ є визначення типів відповідних суб'єктів.

До першого типу належать НФУ, що повністю дотрималися порядку реєстрації, зокрема перекуплені НФУ. Ідеться про «буферні НФУ» («НФУ-

² Воробей О. В. Конвертаційні центри у механізмі фінансового шахрайства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 6 (15). С. 162–166.

³ Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із фіктивним підприємництвом та діяльністю «конвертаційних центрів»: метод. реком. / С. С. Чернявський, А. А. Вознюк, А. А. Патик та ін. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2016. 92 с.

прокладки», «транзитні НФУ»), що не несуть значних податкових навантажень. Вони документально оформлюють отримання незначного доходу, є нібито посередниками між реальним суб'єктом підприємництва та фіктивною фірмою. Тіньовий дохід (від 2 до 40%) вони отримують від суми угоди. На розрахункових рахунках цих підприємств накопичуються грошові кошти, що надійшли від фіктивних фірм.

До другого типу – НФУ, що не пройшли державної реєстрації або зареєстровані в податковому органі з порушенням чинного законодавства. Засновниками цих НФУ, як правило, є підставні особи (студенти, пенсіонери, інваліди, безробітні тощо), які не причетні до фактичної діяльності НФУ. Зазначені особи за незначну винагороду погоджуються відкрити на своє ім'я підприємство (здебільшого не усвідомлюючи протиправного характеру своїх дій). Після виконання всіх необхідних формальностей для постановлення підприємства на податковий облік, відкриття рахунків у банківських установах цих осіб усувають від контролю за діяльністю новоствореної фірми.

Підготовку документів, необхідних для реєстрації фіктивної НФУ, зазвичай, здійснюють кваліфіковані юристи – працівники юридичних фірм. Однак, у підготовці установчих документів фіктивних фірм важливу роль відіграють «чорні нотаріуси», які завіряють підписи «засновників» на проданих (загублених) громадянами або підроблених паспортах, не перевіряючи їх справжність.

Так, НФУ набувають статусу юридичної особи лише з моменту їх державної реєстрації у порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», дія якого поширюється на державну реєстрацію всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування, а також фізичних осіб – підприємців [4].

Державна реєстрація, відповідно до п. 1 ст. 4 названого закону, це засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, а також вчинення інших реєстраційних дій, передбачених цим законом, шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру. З цього положення статті випливає взаємозв'язок створення та державної реєстрації юридичних осіб.

Державний реєстр фінансових установ – державна інформаційна система України, що обліковує НФУ, яким видано ліцензію на здійснення фінансової діяльності.

Деталізує загальні умови державної реєстрації та ліцензування діяльності НФУ Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії»

⁴ Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань : Закон від 15.05.2003 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>

[⁵], Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [⁶], Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг [⁷], Перелік органів ліцензування [⁸]; Про забезпечення здійснення повноважень та виконання функцій з державного регулювання та нагляду у сфері ринків фінансових послуг з питань ліцензування та реєстрації [⁹].

Реєстр фінансових установ – система одержання, накопичення, зберігання, захисту, використання та поширення адміністративної інформації (даних) про НФУ, створюється з метою сприяння захисту інтересів споживачів фінансових послуг та забезпечення державного регулювання ринків фінансових послуг, а також для забезпечення відкритості інформації про фінансові установи, уключені до Реєстру. Власником інформації, що внесена до Реєстру, є держава. Реєстр створюється і ведеться НБУ, яка є його розпорядником та адміністратором.

Перший етап реєстрації НФУ шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру, полягає у реєстрації як юридичної особи, держава, в особі уповноважених державних органів, узаконює факт створення та існування конкретної фінансової установи як юридичної особи. Реєстрація засвідчує можливість НФУ бути учасником цивільних правовідносин, наприклад, з метою товарно-матеріального забезпечення майбутньої діяльності. Набувати права і обов'язки, пов'язані з основною метою створення – наданням фінансових послуг, НФУ має право тільки після отримання ліцензії.

Другий етап державної реєстрації НФУ здійснює НБУ, а стосовно професійних учасників фондового ринку, інститутів спільного інвестування в частині їхньої діяльності на фондовому ринку – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, яка формує і веде державний реєстр фінансових установ, що надають фінансові послуги на ринку цінних паперів (професійних учасників фондового ринку, які здійснюють діяльність з надання фінансових послуг, корпоративних інвестиційних фондів – інститутів спільного

⁵ Про фінансові послуги та фінансові компанії : Закон України від 14.12.2021 р. № 1953-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text>

⁶ Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 р. № 222-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/222-19>

⁷ Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг: постанова Правління Національного Банку України від 29.12.2023 р. № 199. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0199500-23#Text>

⁸ Про затвердження переліку органів ліцензування : постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2015 р. № 609. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/609-2015-%D0%BF>

⁹ Про забезпечення здійснення повноважень та виконання функцій з державного регулювання та нагляду у сфері ринків фінансових послуг з питань ліцензування та реєстрації : постанова Правління Національного Банку України від 25.06.2020 р. № 83. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0083500-20#Text>

інвестування) [10].

На цьому етапі державна реєстрація НФУ зводиться, головним чином, до перевірки комплектності документів, які подаються до названих державних установ разом із заявою, на відсутність підстав для залишення заяви без розгляду, реєстрації установчих документів. Така система подвійної реєстрації не є ефективною, оскільки не спрощує, а суттєво ускладнює і затягує сам процес державної реєстрації. Саме тому потрібна розробка спрощеної системи державної реєстрації, основне призначення якої – включення НФУ до Єдиного державного реєстру для доступу до нього будь-яких суб'єктів, які мають на це право.

Ліцензування є ключовим елементом у новій моделі регулювання НФУ. Нові ліцензійні спрямовані на прозорість, покращення поінформованість регулятора та підвищення стандартів ведення бізнесу. Сам процес ліцензування передбачає оцінку НБУ бізнес-плану кредитної компанії, як передумову для надання ліцензії. Мета такої оцінки – впевнитися, що засновник має достатні власні ресурси або може залучити додаткові ресурси для реалізації обраної бізнес-моделі, підтвердити спроможність заявника досягти запланованого обсягу клієнтів, доходу та інших цілей.

Чинниками ліцензування діяльності НФУ є важливість їх діяльності для економіки країни, проведення економічних реформ, вирішення соціальних питань. Акумуляуючи кошти інвесторів, НФУ направляють залучені (не власні) фінансові ресурси у ті галузі, сфери, регіони, де капітал знайде краще, корисне, ефективне застосування. Перерозподіл фінансових ресурсів, капіталів сприяє створенню й розвитку виробничих і соціальних об'єктів, діяльність фінансових установ є вагомим чинником регулювання й розвитку економіки. Метою процедур, здійснюваних у процесі ліцензування, є мінімізація ризику допуску на ринки фінансових послуг НФУ, функціонування якої свідомо несе загрозу інтересам кредиторів і клієнтів або загрозу системного характеру.

У ч. 1 ст. 35 Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» зазначено, що юридична особа, яка має намір здійснювати діяльність фінансової компанії, ломбарду, набуває статусу фінансової установи і права на здійснення діяльності з надання певних фінансових послуг після отримання ліцензії. Обов'язковості ліцензування підлягає така діяльність НФУ: страхова; пенсійне забезпечення; надання фінансових кредитів за рахунок залучених коштів; пряме або опосередковане залучення фінансових активів від фізичних осіб.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» [11], ліцензія – це запис у Єдиному державному

¹⁰ Про затвердження Порядку ведення реєстрів учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків : рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 26.08.2021 р. № 700. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1385-21#Text>

¹¹ Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 р. № 222-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/222-19>

реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань про рішення органу ліцензування щодо наявності в суб'єкта господарювання права на провадження визначеного ним виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню; ліцензування – засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, спрямований на забезпечення реалізації єдиної державної політики у сфері ліцензування, захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства й окремих споживачів.

4. *Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України)*. Основні схеми відмивання «брудних» коштів на етапі їх відриву від джерела походження можна класифікувати за: I) використанням фіктивних НФУ, які мають легальний статус, але використовуються для відмивання коштів. Такі кошти перераховуються через небанківську мережу та «офшорні» компанії за кордоном; II) створення НФУ для розміщення, розшарування та інтеграції фінансових потоків; III) інвестування в акції та цінні папери через фондовий ринок;

5. *Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України) за допомоги НФУ*.

Характерними ознаками такої злочинності у сфері діяльності НФУ є: 1) посягання на суспільні відносини у сфері господарювання та підприємництва, пов'язаних з виробництвом, обміном, розподілом і споживанням матеріальних благ та послуг; 2) завдання шкоди певним економічним відносинам, в основі яких є охоронюваний законом інтерес громадян, господарюючих суб'єктів та держави; 3) вчиняється особами, які здійснюють небанківську фінансову діяльність, включені у систему економічних та господарсько-правових відносин або іншими особами, які формально перебувають поза сферою господарської діяльності, проте фактично здатні впливати на прийняття управлінських рішень; 4) не має насильницького спрямування, а тому кримінальні правопорушення вчиняються переважно шляхом шахрайства й службових зловживань, в основі яких, як правило, корисна мета.

Отже, перед правоохоронними органами постають нові завдання щодо визначення стратегічних напрямів їх діяльності, пошуку нових підходів до запобігання правопорушенням, які б відповідали реаліям і враховували тенденції розвитку суспільства й держави. У цьому контексті важливим кроком є концептуалізація наукових ідей і підходів до створення якісно нового адміністративно-правового механізму запобігання правопорушенням у сфері діяльності НФУ в Україні, виявлення та аналізу його складових, удосконалення відповідного регулятивного законодавства та правозастосовної практики. Належно сформульовані ці наукові положення матимуть серйозний синергетичний потенціал за умов їх врахування під час розроблення загальнодержавних і регіональних програм забезпечення економічної безпеки та боротьби зі злочинністю.

2. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері діяльності небанківських фінансових установ

Способи вчинення. *Фінансова піраміда* як спосіб вчинення шахрайства – це організація, членство в якій набувається за умови внесення певних платежів, внесків чи іншої оплати і дає змогу отримувати прибуток членам організації залежно від кількості залучених ними учасників. Члени цієї організації входять до певних груп, які очолюють керівники за ієрархією, що отримують прибутки від своєї групи. Найвищий керівник отримує прибутки від внесків усіх учасників.

Особливості реалізації окремих технологій вчинення шахрайства способом фінансової піраміди можна визначити з огляду на організаційно-правову форму, під прикриттям якої створюють фінансову піраміду та залучають кошти громадян, зокрема:

- 1) у сфері діяльності кредитних спілок (21,8%);
- 2) у сфері інвестиційної діяльності (під виглядом надання послуг чи вкладання коштів у вигідний проект) – 64,7%;
- 3) під прикриттям страхових організацій (3,8%);
- 4) під прикриттям залучення коштів громадян у будівництво (7,7%);
- 5) за допомогою інструментів надання фінансових послуг у мережі Інтернет (1,9%).

Останні три типи фінансової піраміди використовують як маскування злочинних дій економічне обґрунтування інвестицій (у будівництво, у страхування, у віртуальні фінансові ринки). Перші дві групи – це так звані «класичні піраміди», організатори яких прикриваються лише зовнішньою атрибутикою та обіцянками прибутків у майбутньому.

Серед фінансових інструментів, що обирають для здійснення шахрайств способом «фінансової піраміди», є цінні папери, а також договори позики, трасту, селенгу, страхування. Їх основною умовою є вкладення грошей в компанію з отриманням доходу через певний час. Свої дії шахраї, зазвичай, супроводжують широкою рекламою у медіа.

Вивчення кримінальних проваджень свідчить, що зазвичай на етапі створення фінансової піраміди злочинці використовують такі технології:

- 1) створення суб'єктів господарювання або набуття прав на управління створеними суб'єктами господарювання (51% вивчених проваджень) має на меті: використання їх організаційно-правового статусу для імітації легальної фінансово-господарської діяльності; легалізацію злочинної групи в ринковому середовищі певного регіону (країни, міста); можливість доступу до господарських і фінансових інструментів (відкриття банківських рахунків, укладання господарських угод, оренда офісних приміщень тощо). У 11,5% випадків для створення фінансової піраміди використано фіктивні суб'єкти господарювання, зареєстровані на підставних осіб, осіб, які втратили свої паспорти, перебувають у місцях позбавлення волі, душевнохворих або таких, які виїхали на постійне місце проживання за кордон.

Так, ОСОБА_6, працюючи на посаді голови правління ДОКС «Офіцерська кредитна спілка», призначений на зазначену посаду протоколом №1 наглядової ради ДОКС «Офіцерська кредитна спілка» від 26 серпня 2003 року. Згідно із статутом кредитної спілки, який був зареєстрований Дніпропетровським обласним управлінням юстиції 19 вересня 2003 року під №666 з доповненнями та змінами на 29 липня 2004 року, ОСОБА_6 був уповноважений здійснювати загальне керівництво кредитною спілкою, керувати діяльністю правління, без довіреності представляти інтереси кредитної спілки та діяти від імені кредитної спілки, представляти кредитну спілку у відносинах з державою, іншими юридичними та фізичними особами, укладати договори і угоди від імені кредитної спілки, підписувати довіреності від імені кредитної спілки, розпоряджатися майном спілки у порядку, передбаченому статутом, приймати і звільняти працівників кредитної спілки, нести персональну відповідальність за виконання покладених на діяльність кредитної спілки завдань, тобто був посадовою особою, на яку покладено організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції, і скоїв посадовий злочин за наступних обставин [12].

2) отримання детальної інформації про технологію проведення окремих фінансових операцій та проведення розвідувальних заходів (58%). Такі відомості організатори та члени групи шахраїв, які створюють фінансову піраміду, використовують з особистого досвіду, а також здобувають шляхом спостережень, консультацій зі спеціалістами, вивчення спеціальної літератури. Маючи достатній обсяг інформації, шахраї у багатьох випадках складають модель вчинення злочину. Згодом ця модель знаходить утілення у планах, схемах, розрахунках, графіках тощо. Водночас моделюється (планується) роль і місце кожного учасника шахрайства.

Так, ОСОБА_1, працюючи з 8 лютого 2006 року на посаді спеціаліста кредитного відділу кредитної спілки «Паритет» м. Вінниці, а в подальшому на цій же посаді кредитної спілки «Альянс Україна» м. Вінниці, що є правонаступником кредитної спілки «Паритет», та з 20 лютого 2007 року на посаді керівника Теплицького відділення кредитної спілки «Альянс Україна» з повною матеріальною відповідальністю, будучи наділеною згідно посадових інструкцій спеціаліста з питань кредитування та керівника відділення кредитної спілки «Альянс Україна» повноваженнями щодо укладення кредитних договорів, додаткових угод, договорів застави, договорів поруки, повноваженнями щодо видачі кредитних коштів клієнтам та отримання від них плати за кредити та суми кредитів, тобто організаційно-розпорядчими повноваженнями щодо використання грошових коштів кредитної спілки, протягом 2006-2007 рр. умисно, зловживаючи своїм службовим становищем, будучи одночасно матеріально відповідальною особою, періодично отримуючи від клієнтів позичальників грошові кошти у вигляді повернення

¹² Справа № 200/5095/13-к. Шевченківський районний суд м. Дніпро. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/37855875>

кредитів, в касу кредитної спілки не спрямовувала, а грошові кошти, що надходили в кредитну спілку, які вона отримувала від позичальників, привласнювала [13].

Ужиття розвідувальних заходів спрямоване на пошук і встановлення контактів з керівниками суб'єктів підприємницької діяльності, банків та інших фінансових установ задля створення відповідного іміджу, зокрема за допомогою реклами у медіа, з представниками контролюючих та правоохоронних органів для забезпечення корупційного прикриття своєї діяльності, з особами, які мають спеціальні знання стосовно певних технологічних процесів здійснення фінансових операцій, зокрема у комп'ютерних мережах, документообігу з метою використання їх допомоги як консультантів.

3) ужиття заходів організаційного й технічного забезпечення злочинної діяльності (88%) спрямовані на оренду офісів, приймання на роботу персоналу, забезпечення ділової атрибутики, розповсюдження широкої реклами для створення хибного уявлення у громадян про умови участі в діяльності організації, виготовлення необхідних документів (бланків, типових договорів, візитних карток, сертифікатів, ліцензій), придбання потрібного обладнання, комп'ютерної та оргтехніки та вжиття інших заходів для технічного забезпечення дій на всіх етапах вчинення злочину. Так, організатори фінансової піраміди Т і Н. з метою переконати громадян в участі у громадській організації, яка використовувалася для прикриття злочинної діяльності, підготували та здійснили підбор залів представницького класу у центральних районах м. Києва для проведення так званих «організаційних» і «навчальних» семінарів [14].

4) залучення нових учасників для збільшення обсягів фінансової піраміди (92%) реалізується, як правило, шляхом зустрічей (семінарів, тренінгів, лекцій), що проводять організатори шахрайства з потенційними потерпілими (приватними інвесторами) на базі орендованих приміщень (актові зали державних установ, кінотеатри, готелі тощо).

Типовий алгоритм проведення цих зустрічей складається з кількох етапів:

– учасників зустрічей збирають шляхом розповсюдження від імені організації запрошень (гостей нерідко запрошують спільно з «партнерами», роль яких відіграють учасники злочинної групи, з метою психологічного тиску з їх боку на невідготовлених громадян);

– організатор особисто зустрічає запрошених та пропонує їм ознайомитися з кольоровими рекламними проспектами організації, що ілюструють її «досягнення» та авторитет у відповідних колах;

¹³ Справа № 1-57/08. Теплицький районний суд Вінницької області. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/1941971>

¹⁴ Кримінальне провадження № -КП/200/174/13. Слідче управління Бюро економічної безпеки в м. Києві, 2023 р.

– для публічного виступу організатор, як правило, під музику виходить на імпровізовану сцену та представляється, приміром, маркетинг-директором фактично неіснуючої міжнародної компанії з гучною назвою (для більшої переконливості надає слово своїм співучасникам, які виступають у ролі «заможних завдяки участі в організації»);

– з посиланням на правила організації організатор заявляє, що наділений правом залучати кошти та з вигодою для членів організації розподіляти їх;

– під час зустрічі учасники одержують бланки конфіденційних угод з організацією, заяви та інші документи, що створюють у присутніх ілюзію причетності до серйозного бізнес-проекту;

– серед джерел прибутку від участі в організації потерпілим обіцяють, по-перше, можливість одержати «шалені відсотки» (як правило, від 40,0 до 100,0%) шляхом участі на фінансових, торговельних і фондових ринках; по-друге, заробити «великі гроші» як результат умілого їх інвестування у «серйозний інноваційний проект», як правило, за кордоном (пропонують використати для швидкого збагачення спочатку невеликі суми коштів, зокрема, взяті в борг);

– після закінчення семінару з новачками проводяться персональні бесіди, під час яких, з огляду на особливості психологічного стану особи, організатори переконують останніх у правдивості своїх слів;

– на численні вимоги про повернення заощаджень відповідають, що це не передбачено «клубними правилами», а єдиною можливістю повернути гроші залишається залучення якомога більше нових учасників;

Так, готуючись до вчинення злочинів, з метою введення громадян в оману, Ф. проводив семінари в бізнес-центрі, що розташований в м. Києві, на яких розповідав запрошеним громадянам про вигідність інвестування грошових коштів в інструменти фінансових ринків світу, зокрема міжнародної компанії, представником якої на території України та Східної Європи він являється. На семінарах, Ф. розповідав громадянам про надприбутки, які можна отримати від інвестування грошових коштів в інструменти фінансових ринків. Під час підготовки до вчинення злочинів Ф. та інші учасники злочинної групи розробляли рекламно-інформаційні буклети для подальшої роздачі їх майбутнім клієнтам товариства. До зазначених буклетів за вказівкою Ф. вносили завідомо неправдиву інформацію щодо історії та діяльності неіснуючої міжнародної групи компаній, що позиціонувалась у буклетах як всесвітньо відома та надійна компанія з управління активами, представлена в 33 країнах світу. При цьому громадянам пропонувалось інвестувати грошові кошти відповідно до інвестиційних програм компанії, які давали надприбутки (до 5% місячних та 54% річних). Фінансові консультанти товариства, не будучи обізнаними щодо злочинних намірів Ф., переконували клієнтів у вигідності інвестування коштів [15].

¹⁵ Кримінальне провадження № 1-КП/437/178/18. Слідче управління Бюро економічної безпеки в м. Києві, 2024 р.

5) застосування стосовно потерпілих прийомів психологічного впливу (39%);

б) додаткові заходи маскуванню злочинної діяльності (34%). Нині спостерігається чітка тенденція щодо маскуванню фінансових пірамід за допомогою легальних напрямів роботи, зокрема: створення «елітних клубів», учасників яких переконують у можливості отримання великих прибутків від спільної діяльності; розподіл фінансової піраміди на кілька відокремлених підрозділів, кожний з яких може частково займатися законною діяльністю; приховування фінансових пірамід під виглядом діяльності релігійних організацій.

Далі, створення фінансових пірамід у сфері діяльності *кредитних спілок*. Індивідуальні й корпоративні учасники фінансового ринку здійснюють свою діяльність за допомогою придбання різноманітних фінансових інструментів з метою збільшення активів й одержання прибутку. Надання фінансових послуг на ринку відбувається за активної участі посередників, якими є банки та різноманітні НФУ.

Відповідно до Закону України «Про кредитні спілки», кредитна спілка – це фінансова установа, створена на засадах кооперації з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових та інших послуг, передбачених цим Законом, а також здійснення іншої діяльності, визначеної цим Законом, за рахунок об'єднання грошових внесків членів кредитної спілки та інших визначених цим Законом джерел [16].

Кредитна спілка створюється на підставі рішення установчих зборів її засновників. Засновниками кредитної спілки можуть бути фізичні особи, які відповідають ознакам членства та не підпадають під обмеження членства (ст. 14 Закону «Про кредитні спілки»). Кількість засновників кредитної спілки не може бути меншою за 50 осіб. На відміну від банків, джерел надходження коштів у кредитної спілки небагато: 90% коштів кредитної спілки – депозити вкладників, ще 10% – кредити банків та об'єднаних кредитних спілок (створюються при профільних асоціаціях і є касами взаємодопомоги).

За даними опитування оперативних працівників, слідчих та працівників органів прокуратури кредитна спілка є зручним інструментом для вчинення шахрайства способом фінансової піраміди, зокрема: згідно із законодавством, вкладник несе фінансові ризики щодо роботи кредитної спілки, що сприяє реалізації злочинного наміру (47,2%); можливість одночасно залучити значну кількість потерпілих та значні суми коштів (для отримання кредиту позичальник повинен внести 20–30% суми майбутньої позики) (41,3%); недостатній контроль за функціонуванням кредитних спілок з боку державного регулятора (49,3%); спрощені процедури створення, регулювання та припинення діяльності кредитної спілки (27,4%); корупційні дії

¹⁶ Про кредитні спілки : Закон України від 14.07.2023 р. № 3254-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3254-20#Text>

представників державних контролюючих органів та керівників кредитної спілки (52,7%).

Серед способів вчинення злочинів у сфері діяльності кредитних спілок найчастіше застосовуються: кредитування шляхом зловживання службовим становищем керівництвом кредитної спілки афільованих осіб на непрозорих і незрозумілих умовах за рахунок вкладників (54%); проведення діяльності на ринку фінансових послуг за умови анулювання ліцензії на право провадження такої діяльності (анулювання рішення НБУ (Нацкомфінпослуг) про реєстрацію кредитної спілки як фінансової установи, позбавлення ліцензії кредитної спілки на залучення внесків членів спілки) (46%); проведення діяльності кредитною спілкою без державної реєстрації як фінансової установи (38%); надання кредитною спілкою недостовірної інформації до Державного реєстру фінансових установ (фальсифікація чи викривлення інформації, яка була подана кредитною спілкою на момент її державної реєстрації) (37%); необґрунтоване завищення ставок за окремими депозитами кредитної спілки (33%); незаконне здійснення посадовими особами кредитної спілки нарахувань та видачі виплат (відсотків) на додаткові пайові внески членам кредитної спілки, не маючи на те відповідних доходів (29%); функціонування кредитної спілки за схемою побудови «фінансових пірамід» (25%); здійснення фінансовою установою операцій із залучення грошових внесків від населення, мотивуючи це провадженням діяльності як кредитної спілки всупереч вимогам чинного законодавства, не маючи відповідної ліцензії [17].

Так, К., створивши злочинну організацію, з метою реалізації злочинного умислу, спрямованого на заволодіння чужим майном шляхом шахрайства, заволодів коштами 539 громадян на суму 1,3 млн грн під виглядом надання послуг з легального працевлаштування за кордоном. Відповідно до розробленого К. плану дій злочинного об'єднання, її учасники здійснили такі дії: створили з метою прикриття злочину суб'єкт підприємницької діяльності, основним видом економічної діяльності якої, відповідно до установчих документів, було надання послуг з посередництва в працевлаштуванні на роботу за кордоном; підшукали та залучили до злочинної організації співучасників вчинення злочинів, основу якої мали становити колишні працівники туристичних фірм та посередницьких організацій; підробили та надали до уповноваженого державного органу підроблені документи для отримання ліцензії на право здійснення цього виду господарської діяльності; для створення видимості респектабельного вигляду підприємства, орендували у престижному районі м. Києва приміщення під офіс; для створення видимості діяльності підприємства за гуманітарними програмами уклали угоди з благодійним фондами та організаціями; з метою введення громадян в оману щодо можливостей і намірів злочинного

¹⁷ Купрієнко В. М. Кредитні спілки на ринку фінансових послуг України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2019. № 42. С. 130–134

об'єднання розмістили у засобах масової інформації в різних регіонах України рекламні оголошення про надання послуг щодо працевлаштування з посиланням на підроблені зовнішньоекономічні угоди; з метою уникнення відповідальності за порушення ліцензійних умов, визначених Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», іншими нормативно-правовими актами, зареєстрували в органах державної влади фізичних осіб – підприємців, які б під виглядом надання послуг з оформлення документів, необхідних для отримання в'їзних віз, мали б право отримувати грошові кошти від клієнтів; створили у клієнтів враження про благонадійність підприємства, що полягало в чуйному та ввічливому поводженні з клієнтами, у розміщенні в офісному приміщенні наглядної агітації, наявності в офісному приміщенні копій закордонних паспортів громадян з візами інших держав; передбачаючи можливість звернення введених в оману громадян до правоохоронних органів, організували роботу фіктивного підприємства таким чином, щоб громадянин, який звертався до підприємства, не мав прямого контакту з організаторами, а спілкувався лише з підставними особами, які не знали про загальний злочинний намір; укладали з клієнтами договори про надання підприємством посередницьких послуг при працевлаштуванні за кордоном таким чином, щоб під час укладення клієнт не був обізнаним про те, що він насправді укладає договір про надання послуг з отримання гостьової чи туристичної візи, а не робочої; підроблювали гостьові запрошення на ім'я громадян, які звернулися до підприємства з метою отримання послуг з працевлаштування за кордоном [18].

Створення фінансових пірамід під прикриттям *страхових організацій*. Правова сутність страхування визначена у ст. 1 Закону України «Про страхування» – це правовідносини щодо захисту страхових інтересів фізичних та юридичних осіб (страховий захист) при страхуванні ризиків, пов'язаних з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням, з володінням, користуванням і розпорядженням майном, з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі, у разі настання страхових випадків, визначених договором страхування, за рахунок коштів фондів, що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових премій (платежів, внесків), доходів від розміщення коштів таких фондів та інших доходів страховика, отриманих згідно із законодавством [19].

Однією з підстав для класифікації способів учинення шахрайств у сфері страхування є діяльність власне страхових компаній. За цим критерієм виокремлюють обман страхувальників страховою організацією у сфері фіктивних страхових відносин (створення фінансової піраміди) або реальних страхових відносин (відмова компанії від зобов'язань, продаж страхових

¹⁸ Кримінальне провадження 1-кп/608/132/2015. Слідче управління ГУ НП України в м. Києві, 2016 р.

¹⁹ Про страхування: Закон України від 18.11. 2021 р. № 1909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text>

полісів посередниками, які не мають ліцензії тощо) [20].

Створення «страхових пірамід» є одним з найскладніших способів учинення шахрайства. Зазвичай ці компанії пропонують довготривалі (до 15 років) страхові поліси іноземних страховиків, які зареєстровані в офшорних зонах. Ці фірми завжди пропонують страхувальнику спільну діяльність, що полягає в переконанні знайомих чи родичів укласти з фірмою аналогічні договори з обіцянкою виплати комісійних за кожного нового учасника. Принцип роботи цих товариств був такий: представники компанії пропонували громадянину укласти договір накопичувального страхування, а потім цьому ж громадянину, який ставав нібито представником компанії, пропонували продавати цей продукт усім охочим. Представник компанії при цьому одержував комісійні від прямих продажів і від продажів полісів членами створеної їм мережі. Чим вище рівень представника в мережі, тим більше його комісійні. Водночас страхування здійснювали без декларування перед органами контролю.

Так, *ОСОБА_1*, працюючи страховим агентом в Приватному акціонерному товаристві «Страхова компанія «ПЗУ Україна» (далі *ПрАТ СК «ПЗУ Україна»*), відповідно до договору доручення, укладеного в письмовій формі, № *AGN.10.96542.2512.DD* від 24.03.2010 року та довіреності на ім'я останньої від 24.03.2010 року, згідно якими крім інших повноважень вона має право приймати страхові платежі від страхувальників, й укладати договори страхування з останніми, зобов'язана приймаючи страхові внески за договорами страхування, що укладаються з її участю, переказувати (вносити в касу) страхові внески у повному розмірі на користь страхової компанії протягом двох робочих днів з моменту їх отримання (п. 5, п. 5.5 договору), та здійснюючи свою діяльність в смт. *Петропавлівка Петропавлівського району Дніпропетровської області* у період часу з березня 2010 по червень 2011 року, здійснила привласнення ввіреного їй чужого майна, тобто грошових коштів, у якості страхових премій по полісам обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, належним *ПрАТ СК «ПЗУ Україна»* на загальну суму *191790,35* гривень [21].

Маскування фінансової піраміди під страхові правовідносини сьогодні експерти вважають найбільш ефективним, оскільки в цьому разі діяльність шахраїв є найменш уразливою в юридичному відношенні. Вона полягає у продажі страхових послуг, які ніколи не будуть надані.

Типовими способами шахрайських дій у сфері страхування є:

1). Обман страхувальників страховою організацією: у сфері фіктивної страхової діяльності; у сфері реальних страхових відносин. Шахрайські схеми першого порядку передбачають створення фіктивних суб'єктів страхової

²⁰ Мельник Т. А., Сибірцев В. В. Страхування : навч. посіб. Кропивницький: ПП «Ексклюзив Систем», 2022. 307 с.

²¹ Справа № 0432/2135/2012. Петропавлівський районний суд Дніпропетровської області. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/27975633>

діяльності. Через деякий час фіктивна страхова компанія виявляється, коли не в змозі відповідати за своїми боргами, а шахраї, як правило, зникають із грошима страхувальників.

2). Обман страховика шляхом злочинної домовленості страхувальника із зацікавленими працівниками страхових компаній або страховим посередником, які зловживають своїм службовим становищем.

Як свідчить практика, протиправне сприяння шахраям працівниками страхових компаній може відбуватись на різних етапах страхового процесу: перевірки об'єкта страхування (приміром, шляхом ухилення від встановленої процедури огляду та оцінки майна); продажу страхових полісів (страхування попереднім числом, завищення розмірів страхових премій, ухилення від процедури офісних продаж полісів); прийняття інформації та документів про страховий випадок (порушення процедури фіксації обставин страхового випадку, підроблення документів, що надають право на страхову виплату); огляду та оцінки застрахованого майна після настання страхового випадку (завищення вартості відновлювального ремонту); претензійної і судової роботи з несумлінним страхувальником.

3). Обман страховика страхувальником з метою незаконного одержання страхового відшкодування. Шахрайські дії страхувальника залежать від етапу страхових правовідносин:

- на стадії укладання договору страхування дії шахраїв спрямовані на завищення вартості застрахованого майна, пред'явлення для огляду іншого майна, використання підроблених документів на об'єкт страхування, серййне (багаторазове) страхування тощо;

- під час дії договору страхування: звернення за незаконними послугами (приміром, змова з працівниками автосервісу); ненадання страховику інформації про всі обставини, що впливають на ступінь ризику та інші умови договору страхування; порушення правил використання об'єкта страхування;

- на етапі звернення за страховою виплатою: імітація та інсценування страхового випадку або штучне збільшення його негативних наслідків; провокація страхового випадку третіми особами; підміна об'єкта страхування чи його окремих частин; необґрунтоване збільшення або завищення видатків на ремонт пошкодженого майна; підроблення документів про страховий випадок.

Страхові шахрайства можуть бути класифіковані за видами страхування:

- шахрайство у сфері особистого страхування (страхування життя; страхування від нещасних випадків та хвороб; страхування на випадок втрати працездатності та ін.);

- шахрайство у сфері майнового страхування (страхування майна від вогню або природних явищ; страхування засобів автотранспорту; страхування перевезення вантажів; страхування домашніх тварин);

- шахрайство у сфері страхування цивільної відповідальності (обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників наземних транспортних засобів; страхування шкоди, заподіяної третім особам).

– шахрайство у сфері автостраховання включає низку кримінальних правопорушень, що передбачені різними розділами КК України, але пов'язані єдиною метою – незаконного одержання страхового відшкодування. У технології шахрайства можна визначити три пов'язані між собою елементи:

злочини, що спрямовані на одержання страхової виплати: шахрайство (ст. 190 КК України); заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК України);

дії, що виступають способом або необхідною умовою вчинення шахрайства: знищення, підробка або заміна номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу (ст. 290 КК України); підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358 КК України); завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383 КК України); завідомо неправдиве показання (ст. 384 КК України) та ін.;

дії, спрямовані на приховування слідів виникнення кримінальних доходів, осіб, які їх отримали, створення видимості законного походження цих доходів: легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України); викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем (ст. 357 КК України).

Окремі вияви обману при реалізації загальної схеми шахрайства у сфері автостраховання можуть бути спрямовані на повідомлення заздалегідь неправдивих відомостей страховій компанії, органам держави або іншим страхувальникам; безпідставне збільшення страхової вартості об'єкта страхування (автотранспортного засобу); спроби підвести навмисне пошкодження автотранспорту під страховий випадок (дорожньо-транспортну пригоду, протиправні дії третіх осіб тощо); інсценування незаконного заволодіння застрахованим транспортним засобом; навмисне створення (провокування) страхового випадку; укладання договору страхування після настання страхового випадку; спотворення обставин настання страхового випадку; навмисне сприяння настанню страхового випадку; підроблення та використання підроблених документів; фальсифікацію результатів експертизи; страхування неіснуючого майна (автотранспорту); звернення за страховою виплатою по одному ризику до кількох страховиків; настання в одного страхувальника протягом дії договору понад трьох страхових випадків тощо.

Такого широкого поширення набула участь страхових компаній у легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом за схемами.

Перша схема: укладення договору страхування за завищеною ціною. Наприклад, класичне страхування майна здійснюється за страховим тарифом в рамках 0,08-2,0%, а у договорі страхування майна зазначено від 2-3%. Різниця – це так звані зайві гроші, які страхова компанія може перевести зі свого рахунку;

Друга схема – «страховий відкат»: змова менеджерів страхової компанії й власника об'єкта, що страхується. У цьому випадку об'єкт спочатку

страхується по завищеній ціні, а топ-менеджер компанії, що страхує, одержує класичний «відкат». Інколи може бути й зворотний варіант: «відкат» отримує співробітник страхової компанії або її оцінювач, навпаки, за занижену суму страховки;

Третя схема: перестраховання за кордон. Але така схема може використовуватись і в межах країни. Договір страхування перестраховується за кордоном, кошти цілком на законних підставах направляються в іноземну компанію, найчастіше зареєстровану на території офшорної юрисдикції. Сплату за полісом страхування здійснює афілійована зі страховою компанією фірма. Цілями таких злочинів є зменшення оподаткованого прибутку на величину страхових внесків, значна частина отриманих коштів може бути використана як за кордоном так і для повернення в країну. Розкрити таку схему й довести злочинність використаного механізму вкрай важко, практично неможливо;

Четверта відома схема: використання страхової компанії для переведення грошей у готівку. В такому випадку страхувальником виступає керівник або власник юридичної особи, який по зговору зі страховиком, укладає договір страхування майна, здійснюючи страховий платіж. При цьому маючи в цій страховій компанії договір страхування від нещасного випадку оформлений на власну особу. Якщо «страховий випадок» настає, отримується відшкодування в розмірі менше за розмір страхування майна підприємства, а різниця залишається у вигляді винагороди страховику;

П'ята схема використовується для купівлі нового підприємства. У межах, наприклад, фінансово-промислової групи, відбувається капіталізація страхової компанії, яка з часом купує цінні папери підприємства і стає його власником (співвласником). Таку схему часто використовують банки й страхові компанії, які утворюють фінансову групу для купівлі підприємств;

Шоста схема легалізації кримінальних доходів через страхову компанію здійснюється шляхом змови страхувальника і страховика. Предметом схеми є укладання фіктивного договору страхування [22]. Купується поліс на страхування здоров'я на велику суму «брудних» грошей. Інценізується побутова травма лише на папері, отримується страхове відшкодування яке є цілком легальним доходом. Схемний елемент присутній у діяльності більшості українських страхових компаній.

Створення фінансових пірамід під прикриттям залучення коштів громадян у будівництво.

За результатами аналізу матеріалів кримінальних проваджень виокремлено найбільш поширені способи вчинення досліджуваної категорії кримінальних правопорушень: укладення фіктивних підрядних/субпідрядних договорів з подальшим підробленням офіційних документів з метою приховування грошових потоків (49%); розтрата товарно-грошових цінностей

²² Важинський В. М. Теоретична характеристика елементів процесу доказування при розслідуванні фіктивного підприємництва. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 35. С. 224-231.

при виконанні робіт або завищення обсягів виконаних робіт (42%); складання фіктивних актів прийому/передачі виконаних житлово-будівельних робіт з метою перерахування грошових коштів (35%); використання підроблених документів про вартість виконаних робіт (28%); привласнення, розтрата авансових коштів на будівництво (22%); внесення неправдивих відомостей до матеріальних звітів з метою приховування грошових потоків (18%). Такі способи технологічно поєднуються з різними видами корупційних діянь службових осіб житлово-будівельних організацій й уповноважених контрольно-ревізійних органів державних органів (підробка проектно-кошторисної та фінансово-господарської документації, договорів підряду, актів приймання виконаних робіт, різних відомостей, довідок вартості будівельних матеріалів тощо) [23].

Технології вчинення корупційних кримінальних правопорушень у сфері будівництва житла у більшості випадків поєднані із такими способами вчинення як розкрадання майна (68%): привласнення, розтрата коштів, зловживання службовим становищем поєднані із службовим підробленням (45%), зловживанням службовим становищем (27%), одержанням неправомірної вигоди (19%), перевищенням влади або службових повноважень (19%), службовою недбалістю (17,1%), незаконним збагаченням (13%), зловживанням впливом (9%) [24].

За наявності інформації про факти вчинення розкрадань або встановлення обсягів завищення виконаних робіт й розміри завданої шкоди, найбільш ефективними є використання конфіденційного співробітництва, оперативного спостереження, обстеження приміщень, ділянок місцевості (58% опитаних).

Дії, що виступають способом або необхідною умовою вчинення шахрайства на ринку житла: *легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України); шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України); підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів, печаток, штампів (ст. 358 КК України) та ін.*

Технологічні схеми «відмивання» злочинних доходів включають у себе три послідовні стадії:

- (1) розміщення;
- (2) відокремлення;
- (3) інтеграція.

Перша стадія розміщення – це фізичне розміщення готівки у мобільні фінансові інструменти, територіально віддалені від місць їхнього походження. На даному етапі незаконно отримані товарно-матеріальні цінності та кошти (готівкові кошти у формі ПДВ) перетворюються на ліквідні активи у формі

²³ Запотоцький А. П. Основи методики розслідування злочинів у сфері будівництва: монографія. К.: Освіта України, 2018. 320 с.

²⁴ Уманець Р. В. Сфера житлового будівництва як об'єкт оперативно-розшукової діяльності. *Юридична наука.* № 12 (102). 2019. С. 416–424

валюти, цінних паперів, нерухомості та інші, а також фізично переміщуються від їх істинних джерел походження (часто за межі країни). Мета – надання вигляду законності введенню готівки в легальний господарський обіг.

До найбільш поширених методів «відмивання» доходів, які застосовуються злочинцями з використанням можливостей кредитно-фінансових установ, належать: смерфінг; обмін грошей на іншу валюту (обмінні операції); використання кореспондентських відносин між банками; встановлення контролю над фінансовими установами; створення помилкового паперового сліду; переведення грошових коштів за кордон (використання «колективних» та «транзитних» рахунків); механізм гарантії позички.

Останнім часом в Україні одержало широке розповсюдження створення та використання фіктивних підприємств для приховування прибутку від оподаткування та конвертації коштів. Посадові особи фінансово-кредитних і банківських установ сприяють збільшенню зловживань з фінансовими ресурсами, направляють грошові потоки на обслуговування угод через фіктивні структури, безпосередньо беруть участь у «відмиванні» «брудних» грошей, пересиланні цінностей за кордон і, як наслідок, своїми діями створюють умови нестабільності в економіці держави.

Друга стадія легалізації – відокремлення, коли відбувається трансформація злочинно набутих доходів у різноманітні активи та їх подальше дроблення з метою маскування реальних джерел походження капіталів. На практиці стадії «відмивання» накладаються одна на одну. Тому способи розміщення кримінальних доходів аналогічні тим, що використовуються й для їх розміщення. У випадку, якщо розміщення великих сум пройшло непомітно, викриття подальших дій з «відмивання» коштів значно ускладнюється [25]. Ця стадія може включати такі операції, як переказ депонованої готівки та її переведення в інші фінансові інструменти (цінні папери, дорожні чеки тощо), поштові перекази, електронні платежі через Інтернет, інвестиції в нерухомість і легальний бізнес (особливо в сферу туризму та відпочинку), перепродаж товарів високої цінності та фінансових інструментів.

Використання зазначених методів істотно спрощується з огляду на наявність у низці зарубіжних країн банків (офшорні зони), які не зацікавлені надавати правоохоронним органам інформацію про своїх клієнтів. У цих країнах дозволено не реагувати на запити про стан рахунків своїх клієнтів, за виключенням наявності звинувачення у «відмиванні». Передусім це стосується офшорного бізнесу, який сьогодні вважається одним із найбільш прибуткових. Так, типовим інструментом, що використовується при розшаруванні, є підставні компанії, зареєстровані в офшорних зонах. Фінансові операції з ознаками «відмивання» виявити вкрай складно завдяки

²⁵ Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні : *метод. реком.* / С. С. Чернявський, О. Є. Користін, В. А. Некрасов та ін. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с.

використанню численних договорів прикриття та гранично малого строку діяльності підставних фірм [26].

На цій стадії «відмивання» злочинних доходів одним із поширених способів приховування незаконно здобутого майна є так званий «розрив ланцюгу», який характеризується переведенням коштів за допомогою рахунків фіктивних фірм, через декілька країн. Згодом кошти «конвертуються» за допомогою використання цінних паперів на пред'явника.

Остання стадія легалізації – інтеграція. Це надання законного вигляду злочинно здобутому майну. На цій стадії майно (грошові кошти) отримують легальне джерело походження та інвестуються в офіційну економіку, щоб у правоохоронних органів не виникло підозр стосовно законності їх походження.

З огляду на результати вивчення слідчої та судової практики, можна виокремити типову схему шахрайської операції, яка виглядає наступним чином: компанія-забудовник чи управитель коштів, які створені легально з реєстрацією в установленому порядку, оголошують у рекламі про початок будівництва об'єкта нерухомості та залучення коштів інвесторів. Після одержання значної частини коштів під майбутні квартири фірма, зазвичай, припиняє свою діяльність, пояснюючи завдану інвесторам шкоду невдалою фінансово-господарською діяльністю. На першому етапі означений механізм, вчинення кримінальних правопорушень полягає у наступних діях:

– спочатку порушується земельне, архітектурно-будівельне та фінансове законодавство (надання земельних ділянок під будівництво житлових будинків без належного оформлення та отримання висновку екологічної експертизи, проведення будівельних робіт без необхідної дозвільної документації, а також недотримання порядку прийому житлових будинків у експлуатацію, оскільки організація може укласти договір на будівництво з фізичними особами – договори про залучення грошових коштів для будівництва, але при цьому не було виділено земельну ділянку, не проведено екологічну експертизу, не оформлено необхідних документів);

– укладання фізичними особами угод з приватними будівельними корпораціями, працівники яких – особи, які займаються безпосередньо забудовою, привласнюють значні грошові кошти та товарно-матеріальні цінності й використовують їх в особистих цілях, що в подальшому призводить до банкрутства забудовника, неможливості виконання ним своїх зобов'язань перед інвесторами та, як наслідок, появи наступних «будівельних фінансових пірамід».

Зазвичай, під час збільшення кількості незадоволених клієнтів та вірогідності їх звернення до правоохоронних органів) організатори житлових фінансових пірамід під слушним приводом зникають, залишаючи замість себе найманих працівників. Таким чином, після їх зникнення фірма ще якийсь час

²⁶ Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні : *метод. реком.* / С. С. Чернявський, О. Є. Користін, В. А. Некрасов та ін. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с.

продовжує працювати. Кошти з розрахункового рахунку фірми переводяться на банківські картки, відкриті за підробленими паспортами, або перетворюються на готівку в інший спосіб;

– фінансове шахрайство у вигляді будівельної піраміди, ознаками якої є недавня (півроку, рік тому) реєстрація забудовника в органах виконавчої влади; реклама одного об'єкта триває більше року; ціна на квартири суттєво (на 20%–30%) нижча за ринкову; «міграції» квартир від одного власника до іншого (переуступка прав на квартиру); відсутність чіткої відкритої інформації щодо гарантій здачі житла в певний термін; купівля квартир не кредитується банками (важливим є те, що керівництво фінансових пірамід усіляко намагається приховати справжню мету своєї діяльності, адже в усіх випадках такі піраміди зовні виглядають як дуже привабливі інвестиційні проекти).

Більша частина вивчених кримінальних проваджень про шахрайство на ринку житла (ст. 190 КК України) розпочата саме за фактами залучення грошових коштів інвесторів на проекти з неоформленою проектно-кошторисною і дозвільною документацією за відсутності можливості проведення будівництва з подальшим невиконанням договірних зобов'язань. Зазначена схема є різновидом фінансової піраміди, через те, що кошти, одержані від вступу нових інвесторів, як правило, витрачаються на сплату премій іншим учасникам. Таким чином, шахраї мають у своєму розпорядженні значний час (як правило, три-п'ять років), поки потерпілі не зрозуміють, що обдурені. Природно, ці інвестиційні піраміди рано чи пізно розпадаються через те, що не вистачає засобів від потоку нових учасників для того, щоб виплатити премію старим. Урешті-решт, чим пізніше учасник приєднався до піраміди, тим менше вірогідність того, що він поверне свої кошти;

– фіктивне банкрутство забудовника, для чого компанію доповнює ще одна юридична особа, перше підприємство відіграє роль торгової марки, продає квартири, друге є сховищем виробничих фондів. Ця схема має приблизно такий вигляд: перше бере у вкладників гроші, а потім переказує їх на рахунок іншого, яке закуповує техніку, будматеріали, наймає робочу силу (причому обидва підприємства контролює одна й та ж людина). У випадку витрати грошей і припинення будівництва, усі претензії будуть, насамперед, адресовані тій фірмі, яка брала з людей гроші, в якій відсутні кошти для покриття позову;

– доведення до банкрутства шляхом нерегламентованих витрат грошей інвесторів. Ситуація ускладнюється тим, що формально кредит під забудову у банку бере не основний забудовник, а кілька інших товариств з обмеженою відповідальністю, які потім передали ці кошти основному забудовнику. Банк не в змозі пильно контролювати цільове використання кредиту й відстежувати процеси закупки великої кількості будівельних матеріалів просто неможливо. Тобто, основними учасниками, що забезпечують застосування цього механізму шахрайства, є банк, компанія-збудовник і компанія-інвестор. Необхідна умова інвестування – укладення договору з компанією-інвестором, а не безпосередньо із забудовником. Майже в усіх випадках це виявляється

одна й та сама компанія, нерідко розташована за однією і тією самою юридичною адресою. Фірми-інвестори збирають 100% суми нібито для інвестування будівництва. Гроші через банк надходять забудовнику. Інвестиційна компанія нібито виконує свої прямі зобов'язання – збирає гроші та здійснює їх передачу забудовнику. Оскільки договори укладаються з інвестиційною компанією, а не із забудовником, інвестори не мають повноважень перевіряти дії останнього.

При отриманні права на житло первинного ринку, шахрайська поведінка має наступні види:

- приховування від покупців інформації, зокрема, інвесторам не повідомляється про те, що замовник будівництва не одержав узгодження проектної документації, не має дозволу на будівництво і він може втратити право виступати замовником цього будівництва (надалі підприємство – забудовник замість квартир реалізовує свої облігації, що в умовах українського фінансового ринку означає високу імовірність невиконання позичальником (збудовником) своїх боргових зобов'язань);

- злочини під виглядом укладання договорів з метою залучення інвестицій: попередній договір з передплатою (при якому відсутній опис житла, а присутні орієнтовні параметри, а, отже, не може бути визначена ціна житла, що надає забудовнику маневр для злочинних дій); випуск забудовником цільових облігацій із зобов'язанням погашення житловою площею;

- шахрайства на етапі залучення коштів громадян (інвесторів) без наміру виконувати взяті зобов'язання щодо будівництва житла;

- повторний продаж квартир самим забудовником;

- створення фіктивних цивільно-правових зобов'язань;

- створення штучної перешкоди для введення об'єкта житла в експлуатацію, внаслідок невідповідного оформлення проектної, дозвільної документації, порушень земельного, екологічного, містобудівного законодавства;

- компанія-збудовник чи управитель коштів, які створені легально з реєстрацією в установленому порядку, оголошують у рекламі про початок будівництва об'єкта нерухомості та залучення коштів інвесторів (після одержання значної частини коштів під майбутні квартири фірма припиняє свою діяльність, пояснюючи завдану інвесторам шкоду невдалою фінансово-господарською діяльністю) тощо.

Фондовий ринок (ринок цінних паперів) – сукупність учасників фондового ринку та правовідносин між ними щодо розміщення, обігу та обліку цінних паперів і похідних (деривативів). Учасники фондового ринку – емітенти, інвестори, саморегулювні організації та професійні учасники.

Фондовий ринок поділяється на первинний та вторинний. Первинний ринок цінних паперів – сукупність правовідносин, пов'язаних з їх розміщенням. Вторинний ринок – сукупність правовідносин, пов'язаних з обігом цінних паперів.

Способи вчинення відмивання коштів *на фондовому ринку* України досить повно відображають загальну тенденцію прояву явища:

1) *за сферою формування злочинного капіталу* «брудні» кошти можуть бути одержані внаслідок злочинної діяльності як на фондовому ринку, так і поза ним (55% респондентів);

2) *за видом предикатних злочинів, у результаті яких одержано злочинний капітал*. Такими можуть бути злочини загальнокримінальної спрямованості та злочини економічної спрямованості (31%);

3) *за видом цінних паперів*, які використовуються як засіб або предмет легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, в Україні. Вичерпний перелік цінних паперів, які можуть перебувати в цивільному обігу в Україні, визначено ст. 3 Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок» (51%);

4) *за етапом емісії чи обігу цінних паперів*. Фондовий ринок України для відмивання коштів може використовуватись при емісії цінних паперів, етапи якої визначено Розділом IV Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок» (73%);

5) *за видами діяльності з торгівлі цінними паперами*, які використовуються для відмивання коштів. Відмивання коштів може здійснюватись як через професійну діяльність з торгівлі цінними паперами, так і через діяльність, яка не вважається професійною діяльністю з торгівлі цінними паперами відповідно до п. 8 ст. 17 Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок» (60%);

6) *за територією вчинення* відмивання коштів на фондовому ринку в Україні може бути вчинене з використанням території країни-резидента, країни нерезидента або на території декількох країн (53%);

7) *за видом суб'єкта* вчинення відмивання коштів на фондовому ринку в Україні (38%).

Серед способів приховування кримінальних правопорушень у сфері діяльності НФУ найчастіше застосовуються: маскування інформації та (або) її носіїв (54%); знищення інформації та (або) її носіїв (46%); приховування інформації та (або) її носіїв (43%); внесення у службові чи інші документи повністю чи частково завідомо неправдивої інформації (36%); створення неправдивого алібі (24%); неправомірний вплив на співучасників, свідків, потерпілих (22%); зникнення фігуранта, надання відомостей, пов'язаних із станом здоров'я (15%).

Предмет злочинного посягання. Загальну характеристику предмета кримінальних правопорушень у сфері діяльності НФУ можна представити таким чином: ст. 190 (Шахрайство), ст. 191 (Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем) – чуже майно: речі, грошові кошти (громадян, які залучені до фінансової піраміди); засоби доступу до банківських рахунків; цінні папери; право на майно; дії майнового характеру; ст. 205-1 – порядок державної реєстрації і ліцензування підприємницької та іншої господарської діяльності, у т.ч. банківської і

професійної діяльності на ринку цінних паперів; ст. 209 (Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом) – грошові кошти та інше майно, здобуте завідомо злочинним шляхом; ст. 358 (Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів) – посвідчення або інший документ, який видається чи посвідчується підприємством, установою, організацією, громадянином-підприємцем, приватним нотаріусом, аудитором чи іншою особою, яка має право видавати чи посвідчувати такі документи, і який надає права або звільняє від обов'язків; печатки, штампи чи бланки підприємств, установ чи організацій незалежно від форми власності; інші офіційні печатки, штампи чи бланки; ст. 361 (Несанкціоноване втручання у роботу ЕОМ (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку) – інформація, що оброблюється в ЕОМ (комп'ютерах), автоматизованих системах та комп'ютерних мережах або пересилається каналами електрозв'язку (у тому числі носії даної інформації як форма її матеріалізації, а також ініційовані програмні процеси автоматизованої обробки, що відбуваються на відповідних технічних засобах); технічні засоби автоматизованої обробки та захисту інформації (елементи ЕОМ (комп'ютерів), автоматизованих систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку); ст. 366 (Службове підроблення) – офіційні документи, що складаються і видаються службовими особами від імені органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, а також підприємств, установ і організацій будь-якої форми власності, які посвідчують конкретні факти і події, що мають юридичне значення, складені належним чином за формою і мають необхідні реквізити (штамп, печатку, номер, дату, підпис) та ін.

Відповідно до змісту ст. 205-1 КК України та ст. 24 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» вбачається, що предметом злочинного посягання можуть бути такі документи:

1) заповнена реєстраційна картка на проведення державної реєстрації юридичної особи, до якої може бути подана як додаток заява щодо обрання юридичною особою Спрощеної системи оподаткування та/або реєстраційна заява про добровільну реєстрацію як платника податку на додану вартість за формою, затвердженою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику;

2) примірник оригіналу (ксерокопію, нотаріально засвідчену копію) рішення засновників або уповноваженого ними органу про створення юридичної особи у випадках, передбачених законом;

3) два примірники установчих документів (у разі подання електронних документів - один примірник);

4) документ, що засвідчує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації юридичної особи; у разі подання електронних документів для проведення державної реєстрації юридичної особи підтвердженням внесення плати за проведення державної реєстрації

юридичної особи є примірник електронного розрахункового документа;

5) у випадках, що передбачені законом, крім документів, які передбачені ч. 1 ст. 24 цього Закону, додатково подається (надсилається) копія рішення до Антимонопольного комітету або Кабінету Міністрів України про надання дозволу на узгоджені дії або на концентрацію суб'єктів господарювання;

6) у разі державної реєстрації фермерського господарства крім документів додатково подається копія Державного акта на право приватної власності засновника на землю, або копія Державного акта на право постійного користування землею засновником, або копія договору про право користування землею засновником, зокрема на умовах оренди;

7) у разі державної реєстрації юридичної особи, засновником (засновниками) якої є іноземна юридична особа, додатково подається документ про підтвердження реєстрації іноземної особи в країні її місцезнаходження, зокрема витяг із торговельного, банківського або судового реєстру;

8) якщо документи для проведення державної реєстрації юридичної особи подаються засновником останньої, додатково пред'являється його паспорт громадянина України або паспортний документ іноземця, якщо особою, уповноваженою засновником (засновниками) юридичної особи, - пред'являється її паспорт громадянина України або паспортний документ іноземця та надається документ, що засвідчує її повноваження, а в разі подання електронних документів документ, що засвідчує повноваження цієї особи, в електронній формі залучається до вищезгаданих документів [27].

Наприклад, *ОСОБА за грошову винагороду, маючи умисел, спрямований на внесення в документи, які відповідно до закону подаються для проведення державної реєстрації НФУ, завідомо неправдивих відомостей, а також подання для проведення такої реєстрації документів, які містять завідомо неправдиві відомості, посягаючи на встановлений законодавством України порядок надання фінансових послуг та державної реєстрації СПД, за попередньою змовою з невстановленою слідством особою на ім'я ОСОБА_6, у вересні 2020 року здійснив внесення в документи, які відповідно до закону подаються для проведення державної реєстрації завідомо неправдивих відомостей, які у подальшому подав разом з невстановленою слідством особою на ім'я ОСОБА_6 державному реєстратору. Так, не маючи мети щодо реального здійснення фінансово-господарської діяльності, на початку вересня 2020 року ОСОБА_4, перебуваючи у місті Одеса, точну адресу слідством не встановлено, в денний час доби, з корисливих мотивів, з метою отримання грошової винагороди, вступив у змову із невстановленою особою на ім'я ОСОБА_6 та надав згоду останньому зареєструвати на своє ім'я ТОВ «Ника Агротрейд» (ТОВ «Ника Трейд») (код ЄДРПОУ 43818728). Під час*

²⁷ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

даної зустрічі, вищевказані особи домовились про надання ОСОБА_4 необхідних для державної реєстрації юридичної особи документів, а саме: паспорту громадянина України ОСОБА_4 та реєстраційного номеру облікової картки платника податків (ідентифікаційного коду) останнього. Після цього, невстановлена досудовим слідством особа на ім'я ОСОБА_6, отримавши від ОСОБА_4 вказані документи, за невстановлених обставин, забезпечила виготовлення документів ТОВ «Ника Агротрейд» (ТОВ «Ника Трейд») (код ЄДРПОУ 43818728), які відповідно до закону подаються для проведення державної реєстрації юридичних осіб і які містили завідомо неправдиві відомості [28].

Також, 04 лютого 2019 року у денний час доби ОСОБА_3, перебуваючи у приміщенні, яке розташоване за адресою: м. Київ, вул. Васильківська, 2, де здійснювала діяльність приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу ОСОБА_5, діючи умисно з корисливих мотивів за вказівкою невстановленої досудовим розслідуванням особи, внесла завідомо неправдиві відомості в документи, які відповідно до закону подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи, а саме у акт приймання-передачі часток і одноосібного рішення учасника від 04.02.2019 в частині придбання нею частки в статутному капіталі ТОВ «Мікленд» (код ЄДРПОУ 41625148), зміни місця знаходження товариства, призначення її директором та проведення державної реєстрації змін [29].

Тут варто наголосити на ідентифікації осіб і перевірці дотримання дозвільних умов.

Під коштами слід розуміти гроші в національній та іноземній валюті чи їх еквівалент (п. 24 ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р.) [30]. Гроші можуть бути предметом злочину в готівковій і безготівковій формі (зберігаються на банківському рахунку, а їх обіг регулюється зобов'язальним правом).

Правильне визначення предмета злочину впливає на юридичну оцінку події та кваліфікацію вчиненого і передбачає дослідження певних обставин, зокрема: легальна (zareєстрована належним чином) чи фіктивна структура залучала кошти громадян; чи залучалися кошти відповідно до задекларованої в установчих документах діяльності; чи укладалися між структурою і громадянами угоди (договори), суть угоди та які дії за цими угодами здійснено (одержання від громадян коштів у довірче управління або як позику чи кредитування з виплатою певних відсотків за користування коштами, або як внески на пенсійне чи інше страхування, або на придбання акцій підприємств, що приватизуються, тощо); правовий статус особи, яка від імені структури

²⁸ Справа № 494/1180/21. Березівський районний суд Одеської області. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/494118021>

²⁹ Справа № 752/6025/20. Голосіївський районний суд м. Києва. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/752602520>

³⁰ Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

безпосередньо залучала кошти або розпоряджалася ними (засновник чи учасник, посадова особа, найманий працівник), вчинення особою дій за дорученням або за власною ініціативою; суб'єктивне ставлення особи до факту заподіяння шкоди (умисне, у тому числі з метою незаконного заволодіння коштами; необережне – через невміння здійснювати відповідний вид підприємницької діяльності або неврахування інфляційних процесів, що призвело до неплатоспроможності структури та заподіяння матеріальної шкоди громадянам-вкладникам коштів); усвідомлення особою, кому саме це зроблено: підприємницькій структурі чи громадянам-вкладникам; момент виникнення у суб'єкта умислу на заволодіння коштами чи витрачання їх не за цільовим призначенням (до залучення коштів, у процесі чи після їх одержання).

Предметами кримінальних правопорушень у сфері діяльності НФУ є гроші (81%) у національній (48%) та іноземній (52%) валюті, безготівкові кошти, обіг яких пов'язаний з електронними платіжними системами (16,0%), а також фінансові зобов'язання громадян у вигляді акцій, іпотечних та інвестиційних сертифікатів (2,7%).

Обстановка вчинення. Тривалість злочинної діяльності НФУ може бути різноманітною. Вона пов'язана з кількістю етапів цього процесу, його характером і змістом, кількістю епізодів, об'єднаних однією метою та тривалістю реалізації кожного з них, зокрема

1. Етап підготовки до вчинення кримінального правопорушення (середня тривалість – сім місяців), що включає в себе такі дії організаторів НФУ: створення злочинної організації та розподіл обов'язків між її учасниками, реєстрацію суб'єктів НФУ, оренду та облаштування приміщень, розповсюдження реклами, навчання персоналу тощо. За матеріалами кримінальних проваджень цей етап становив: від одного до трьох місяців (8% проваджень); від трьох місяців до півроку (34%); від півроку до одного року (46%); від одного до двох років (7%), понад два роки (5%).

2. Етап безпосереднього заволодіння коштами (середня тривалість – 9-10 місяців), що включає в себе проведення зустрічей з громадянами та переконання їх у доцільності вкладання коштів у певні проекти, оформлення договорів (контрактів) та передачу потерпілими певних сум коштів. Тривалість цього етапу за матеріалами вивчених проваджень становить: від одного місяця до трьох місяців (10% проваджень); від трьох до шести місяців (41%); від шести місяців до року (13%); від одного до двох років (29%), понад два роки (8%). Причому зустрічі з громадянами, які влаштовували організаторами для психологічного впливу та уведення в оману стосовно їх справжніх намірів, проводились з періодичністю один–два рази на тиждень (37% проваджень), два–три рази на місяць (25%), два–три рази на квартал (16%), як правило, у вихідні та святкові дні (88%); у денний час з 10 до 17 год. або у вечірній та нічний час з 18 до 23 год.

3. Етап завершення активної кримінальної протиправної діяльності організаторів НФУ (тривалість – 9-10 місяців), що включає в себе проведення

одноразових виплат дивідендів (процентів, прибутків) окремим громадянам, «згортання» діяльності із залучення нових учасників, робота з потерпілими, які звертаються з метою повернення коштів. Тривалість цього етапу становила: від одного до трьох місяців (20% проваджень); від трьох до шести місяців (18%); від шести місяців до року (56%); від одного до двох років (6%).

4. Етап приховування злочинних дій (середня тривалість – шість місяців), що включає в себе дії організаторів стосовно приховування коштів, одержаних злочинним шляхом, а також різні заходи щодо протидії правоохоронним та контролюючим органам, які здійснюють перевірки за фактом звернень потерпілих. Тривалість цього етапу (від початку оперативних заходів до внесення відомостей до ЄРДР) становила: від одного до трьох місяців (35% справ); від трьох до шести місяців (38%); від шести місяців до року (12%); від одного до двох років (8%), понад два роки (6%).

Обстановка може відігравати роль доказового факту, що уможливило встановлення ступеня винуватості підозрюваного, наприклад, якщо кримінальне правопорушення було вчинено в обстановці, доступній обмеженому колу осіб. Водночас не всі кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності мають чітко окреслені межі місця вчинення кримінальних правопорушень, а інколи (передусім, якщо йдеться про фізичних осіб – суб'єктів таких кримінальних правопорушень) місце кримінального правопорушення не може бути встановлено.

Слідова картина. На підставі результатів вивчення матеріалів кримінальних проваджень визначено такі види слідів кримінальних правопорушень цієї категорії:

I) матеріальні (73%): документи на створення НФУ (реєстраційні); предмети (печатки, штампи, зразки бланків тощо); електронні носії інформації (комп'ютери, жорсткі диски, флеш-накопичувачі та ін.);

II) ідеальні (27%) – пам'ять людей.

НФУ набувають статусу юридичної особи лише з моменту їх державної реєстрації у порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», дія якого поширюється на державну реєстрацію всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування, а також фізичних осіб – підприємців [31].

Державна реєстрація, відповідно до п. 1 ст. 4 названого закону, це засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, а також вчинення інших реєстраційних дій, передбачених цим законом, шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру. З цього положення статті випливає взаємозв'язок створення та державної реєстрації юридичних осіб.

³¹ Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань : Закон від 15.05.2003 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>

Державний реєстр фінансових установ – державна інформаційна система України, що обліковує НФУ, яким видано ліцензію на здійснення фінансової діяльності.

Деталізує загальні умови державної реєстрації та ліцензування діяльності НФУ Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» [32], Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [33], Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг [34], Перелік органів ліцензування³⁵; Про забезпечення здійснення повноважень та виконання функцій з державного регулювання та нагляду у сфері ринків фінансових послуг з питань ліцензування та реєстрації [36].

Реєстр фінансових установ – система одержання, накопичення, зберігання, захисту, використання та поширення адміністративної інформації (даних) про НФУ, створюється з метою сприяння захисту інтересів споживачів фінансових послуг та забезпечення державного регулювання ринків фінансових послуг, а також для забезпечення відкритості інформації про фінансові установи, уключені до Реєстру. Власником інформації, що внесена до Реєстру, є держава. Реєстр створюється і ведеться НБУ, яка є його розпорядником та адміністратором.

Перший етап реєстрації НФУ шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру, полягає у реєстрації як юридичної особи, держава, в особі уповноважених державних органів, узаконює факт створення та існування конкретної фінансової установи як юридичної особи. Реєстрація засвідчує можливість НФУ бути учасником цивільних правовідносин, наприклад, з метою товарно-матеріального забезпечення майбутньої діяльності. Набувати права і обов'язки, пов'язані з основною метою створення – наданням фінансових послуг, НФУ має право тільки після отримання ліцензії.

Другий етап державної реєстрації НФУ здійснює НБУ, а стосовно професійних учасників фондового ринку, інститутів спільного інвестування в частині їхньої діяльності на фондовому ринку – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, яка формує і веде державний реєстр фінансових установ, що надають фінансові послуги на ринку цінних паперів (професійних

³² Про фінансові послуги та фінансові компанії : Закон України від 14.12.2021 р. № 1953-IX
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text>

³³ Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 р. № 222-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/222-19>

³⁴ Про затвердження Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг: постанова Правління Національного Банку України від 29.12.2023 р. № 199. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0199500-23#Text>

³⁵ Про затвердження переліку органів ліцензування : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серп. 2015 р. № 609. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/609-2015-%D0%BF>

³⁶ Про забезпечення здійснення повноважень та виконання функцій з державного регулювання та нагляду у сфері ринків фінансових послуг з питань ліцензування та реєстрації : постанова Правління Національного Банку України від 25 черв. 2020 р. № 83. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0083500-20#Text>

учасників фондового ринку, які здійснюють діяльність з надання фінансових послуг, корпоративних інвестиційних фондів – інститутів спільного інвестування) [37].

На цьому етапі державна реєстрація НФУ зводиться, головним чином, до перевірки комплектності документів, які подаються до названих державних установ разом із заявою, на відсутність підстав для залишення заяви без розгляду, реєстрації установчих документів. Така система подвійної реєстрації не є ефективною, оскільки не спрощує, а суттєво ускладнює і затягує сам процес державної реєстрації. Саме тому потрібна розробка спрощеної системи державної реєстрації, основне призначення якої – включення НФУ до Єдиного державного реєстру для доступу до нього будь-яких суб'єктів, які мають на це право.

Форми документів розміщені на офіційному сайті НБУ, зокрема для:

- ✓ авторизації надавачів фінансових послуг, надавачів обмежених платіжних послуг;
- ✓ отримання ліцензії на здійснення операцій з готівкою;
- ✓ отримання ліцензії на здійснення валютних операцій;
- ✓ сертифікації тимчасових адміністраторів;
- ✓ реєстрації колекторських компаній;
- ✓ небанківських фінансових груп;
- ✓ актуаріїв;
- ✓ осіб, які мають намір здійснювати діяльність страхових та перестрахових брокерів;
- ✓ супутніх документів [38].

Відповідно до Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг [39] особа, має подати до НБУ такі документи:

1) анкету фізичної особи стосовно участі в надавачі фінансових послуг / обмежених платіжних послуг, складену за формою, затвердженою розпорядчим актом НБУ та розміщеною на сторінці офіційного Інтернет-представництва НБУ;

2) анкету юридичної особи стосовно участі в надавачі фінансових послуг/обмежених платіжних послуг, складену за формою, затвердженою розпорядчим актом НБУ та розміщеною на сторінці офіційного Інтернет-представництва НБУ;

3) анкету керівника, ключової особи заявника / надавача фінансових / надавача обмежених платіжних послуг, складену за формою, затвердженою

³⁷ Про затвердження Порядку ведення реєстрів учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків : рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 26.08.2021 р. № 700. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1385-21#Text>

³⁸ Форми документів для небанківського фінансового ринку. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/supervision/licensing-nonbanking/form>

³⁹ Про затвердження Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг: постанова Правління Національного Банку України від 29.12.2023 р. № 199. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0199500-23#Text>

розпорядчим актом НБУ та розміщеною на сторінці офіційного Інтернет-представництва НБУ;

4) інформацію про майновий стан фізичної особи, складену за формою, затвердженою розпорядчим актом НБУ та розміщеною на сторінці офіційного Інтернет-представництва НБУ;

5) аналіз фінансової стійкості, складений за формою, затвердженою розпорядчим актом НБУ та розміщеною на сторінці офіційного Інтернет-представництва НБУ.

Серед документів, які містять сліди вчинення, можна виділити ті, що визначають організаційно-правову форму та статус суб'єкта підприємницької діяльності (статут, установчий договір, свідоцтво про державну реєстрацію, довідки про включення до ЄДРПОУ, постановлення на облік в органах державної податкової служби та державних цільових фондах, ліцензії, патенти, дозволи (погодження) на початок роботи тощо).

Варто звернути увагу на наведений перелік у ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», а саме: заява про державну реєстрацію створення юридичної особи. У заяві про державну реєстрацію створення юридичної особи, утвореної в результаті поділу, виділу, додатково зазначаються відомості про відокремлені підрозділи в частині їх належності до юридичної особи - правонаступника. У заяві про державну реєстрацію створення юридичної особи приватного права може зазначатися, що вона діє на підставі модельного статуту, а також прохання заявника про реєстрацію юридичної особи платником податку на додану вартість та/або обрання спрощеної системи оподаткування, та/або включення до Реєстру неприбуткових установ та організацій. Якщо модельний статут є багатоваріантним, у заяві про державну реєстрацію створення юридичної особи приватного права зазначається редакція модельного статуту, на підставі якого вона діє; примірник оригіналу (нотаріально засвідчену копію) рішення засновників, а у випадках, передбачених законом, – рішення відповідного державного органу, про створення юридичної особи; документ, що підтверджує створення громадського формування, відповідність статуту юридичної особи, на підставі якого діє громадське формування, - у разі державної реєстрації громадського формування, що є самостійним структурним підрозділом у складі іншої юридичної особи; відомості про керівні органи громадського формування (ім'я, дата народження керівника, членів інших керівних органів, реєстраційний номер облікової картки платника податків (за наявності), посада, контактний номер телефону та інші засоби зв'язку), відомості про особу (осіб), яка має право представляти громадське формування для здійснення реєстраційних дій (ім'я, дата народження, контактний номер телефону та інші засоби зв'язку); установчий документ юридичної особи - у разі створення юридичної особи на підставі власного установчого документа; документ про сплату адміністративного збору; документ, що підтверджує реєстрацію іноземної особи у країні її місцезнаходження (витяг із торговельного, банківського, судового реєстру

тощо), - у разі створення юридичної особи, засновником (засновниками) якої є іноземна юридична особа; примірник оригіналу (нотаріально засвідчена копія) передавального акта – у разі створення юридичної особи в результаті перетворення або злиття; примірник оригіналу (нотаріально засвідчена копія) розподільчого балансу – у разі створення юридичної особи в результаті поділу або виділу; документи для державної реєстрації змін про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі, визначені частиною четвертою цієї статті, – у разі створення юридичної особи в результаті виділу; документи для державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті злиття та поділу - у разі створення юридичної особи в результаті злиття та поділу; список учасників з'їзду, конференції, установчих або загальних зборів членів профспілки; документ, що містить інформацію про розмір обов'язкових платежів та інших обов'язкових витрат, сплата яких є необхідною для започаткування діяльності товариства; структуру власності за формою та змістом, визначеними відповідно до законодавства; витяг, виписка чи інший документ з торговельного, банківського, судового реєстру тощо, що підтверджує реєстрацію юридичної особи – нерезидента в країні її місцезнаходження, – у разі, якщо засновником юридичної особи є юридична особа – нерезидент; копія документа, що посвідчує особу та підтверджує громадянство (підданство) особи, яка є кінцевим бенефіціарним власником юридичної особи (нотаріально засвідчена або засвідчена кваліфікованим електронним підписом особи, уповноваженої на подання документів для державної реєстрації створення юридичної особи, якщо такий документ оформлений без застосування засобів Єдиного державного демографічного реєстру) [40].

До реєстрів вноситься виключно відкрита інформація про учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків, а саме:

- повне найменування юридичної особи;
- скорочене найменування юридичної особи (за наявності);
- ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України;
- код LEI (за наявності);
- дата державної реєстрації юридичної особи;
- місцезнаходження юридичної особи (поштовий індекс, область, населений пункт, вулиця, номер будинку, номер корпусу (за наявності), номер офіса (за наявності));
- засоби зв'язку (міжміський код / код оператора мобільного зв'язку, номер телефону, номер факсу (за наявності), адреса електронної пошти, адреса вебсайту;

⁴⁰ Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : Закон від 15.05.2003 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>

інформація про керівника юридичної особи (для недержавних пенсійних фондів - про голову ради) (прізвище, ім'я та по батькові (за наявності), найменування посади);

реєстраційний номер за реєстром;

дата включення до реєстру;

дата виключення з реєстру;

підстава виключення з реєстру ^[41].

До матеріальних слідів відносяться: готівка; податкові декларації; документи, що стосуються податкової звітності; банківські картки та рахунки; матеріали первинного та аналітичного обліку; товарно-транспортні накладні; ордери; рахунки-фактури; накладні на приймання та відпуск продукції; платіжні доручення; фінансові, бухгалтерські, касові, митні та інші документи, які дозволяють здійснювати певні види підприємницької діяльності, а також внутрішні (неофіційні) документи; чорнові записи; ділове листування; оперативна пам'ять комп'ютерів; печатки та штампи; факсиміле або інші носії підписів (включаючи електронні); паспорти громадян; підроблені документи тощо.

Аналізуючи питання ідеальних слідів, слід зазначити, що чимало інформації залишається в пам'яті осіб, які брали участь в операціях НФУ, яким довелося спостерігати окремі факти протиправних дій або весь процес їх учинення, очевидців різних подій і фактів. Носіями інформації про діяльність НФУ є такі особи:

- ✓ керівник і головний бухгалтер НФУ;
- ✓ особи, до функцій яких належить облік руху товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів та їх реалізація;
- ✓ контрагенти – пособники вчинення кримінальних правопорушень;
- ✓ особи, які були свідками певних кримінальних фінансових операцій, однак не брали участі в таких діях;
- ✓ особи, які були свідками певних кримінальних фінансових операцій, проте не оцінювали їх як такі;
- ✓ особи, які здійснюють контрольно-наглядові функції за фінансово-господарською діяльністю;
- ✓ особи, які не працюють у НФУ, проте володіють інформацією про злочинну діяльність щодо вчинення протиправних дій таким суб'єктом.

Ознаками проведення сумнівних фінансових операцій через банківські рахунки можуть бути:

надходження на банківський рахунок коштів від кількох НФУ, які одразу ж у повному обсязі конвертують їх у готівку або переводять на інший рахунок, зазвичай в один операційний день;

виконання операцій, які не супроводжуються фактичними транзакціями, з боку НФУ в рамках надання фінансових послуг;

⁴¹ Про затвердження Порядку ведення реєстрів учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків : рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 26.08.2021 р. № 700. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1385-21#Text>

велика кількість фінансових операцій, що проводяться однією особою за рахунками інших осіб на підставі довіреності;

надходження на рахунок значних сум грошей, які не відповідають реальній діяльності НФУ;

регулярне проведення фінансових операцій з векселями НФУ, яка не є їх емітентом або отримувачем коштів;

переведення на рахунок значних сум коштів НФУ, яка за своїм правовим статусом, сферою діяльності та матеріальним становищем не може здійснювати такі фінансові операції;

операції з цінними паперами, що проводяться з метою отримання готівки;

явна невідповідність призначень вхідних і вихідних платежів та вартості товарів або послуг їхній ринковій вартості;

здійснення фінансових операцій з купівлі-продажу товарів або оплати послуг, вартість яких важко визначити;

незвичне для діяльності НФУ зняття коштів у готівковій формі з її рахунку;

закриття рахунку після завершення всіх готівкових операцій або раптове припинення фінансових транзакцій за ним.

Особа злочинця. З огляду на результати вивчення кримінальних проваджень, визначено, що кримінальні правопорушення у сфері діяльності НФУ як правило вчиняють особи чоловічої статі (77%), віком від 25 до 45 років (81%), одружені (38%), із базовою вищою освітою 100%, із них вища (29%). Більшість з них є громадянами України (86%), безробітні – 81%, а працюючі – 19% (підприємці – 43%, службовці – 14%). У 75% кримінальних проваджень простежується груповий характер злочинної діяльності, із них за попередньою змовою – 61%; організованою групою – 20%; злочинною організацією – 19%. У 81% до організованих груп належали керівники підприємств та організацій; головні бухгалтери, та їх заступники, які у 72% для прикриття злочинної діяльності залучали співзасновників і службових осіб суб'єктів господарювання, у 11% – колишніх працівників правоохоронних органів, у 10% – раніше засуджених за корисливі злочини. Злочинні організації мають характерну рису – вони функціонують під прикриттям легально зареєстрованих підприємств. Їхня структура є ієрархічною, включаючи вищий орган управління, виконавчий орган, а також середні та нижчі ланки, де виконавці змінюються поступово, тоді як вищі керівники залишаються незмінними протягом тривалого часу. У 22% випадків у злочинних схемах брали участь підставні особи, які виконували роль номінальних власників підприємств, секретарів або менеджерів з обслуговування клієнтів. Ці особи не були обізнані про плани організаторів, але за одноразову винагороду або під приводом працевлаштування надавали необхідні послуги. Завданнями організаторів найчастіше було розроблення загальної схеми злочину та безпосередня участь у її реалізації (97,4%), підбір співучасників, розподіл ролей між ними, їх навчання (93,5%), приховування доходів, одержаних

злочинним шляхом, розподіл злочинних прибутків між членами злочинної групи (66,2%), налагодження корупційних зв'язків з працівниками правоохоронних та контролюючих органів (62,3%).

Наприклад, мешканка м. Чоп організувала злочинну групу, до складу якої залучила двох свої знайомих, одна з яких – керуюча відділенням кредитної спілки. Зловмисники, упродовж двох років, використовуючи без відома громадян копії їх паспортів, ідентифікаційних номерів та підроблені довідки про доходи, підроблювали кредитні договори. Таким чином на малозабезпечених мешканців Мукачівського, Березівського, Перечинського та Ужгородського районів вони оформили 52 споживчих кредити на суму більш ніж 700 тис. грн.

Суд встановив, що вина підсудних у вчиненні злочинів доведена повністю, а їх дії досудовим слідством кваліфіковані вірно. За вчинення злочинів, передбачених ч. 5 ст. 191 (Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем), ч. 2, 3 ст. 358 (Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів), ч. 1 ст. 366 (Службове підроблення) Кримінального кодексу України, жінки засуджені до 5 років позбавлення волі з позбавлення права обіймати посади, пов'язані з розпорядженням грошовими коштами та конфіскацією майна, з іспитовим терміном на три роки [42].

Як правило, наймані працівники виконували допоміжні функції та не брали участі в розподілі прибутків і не були посвячені в загальний план організаторів. Цікаво, що у 11,6% випадків вчинення кримінальних правопорушень у сфері діяльності НФУ припадає на участь колишніх працівників правоохоронних органів, у 10,2% особи, які раніше притягувались до кримінальної відповідальності, зокрема за вчинення шахрайства або привласнення, розтрати грошових коштів. У 22,1% випадків для вчинення кримінальних правопорушень у сфері діяльності НФУ було використано підставних осіб як номінальних власників суб'єктів господарювання, секретарів та менеджерів по роботі з клієнтами, які не були обізнані з планами організаторів, проте за разову винагороду або під виглядом прийняття на роботу надавали відповідні послуги.

Наприклад, з метою створення фіктивного підприємства, з подальшим розкраданням грошових коштів для здійснення додаткових заходів конспірації члени злочинної організації за певну винагороду переконали п'ять громадян з малозабезпечених категорій населення (пенсіонери, студенти) зареєструватися в органах державної влади України як приватні підприємці, одержати дозволи на право виготовлення печаток, виготовити їх, а також

⁴² Засуджено злочинну групу яка привласнили гроші кредитної спілки «Сяйво Карпат». Україна кримінальна. URL: http://cripo.com.ua/?sect_id=10&aid=147975

факсиміле своїх підписів. У подальшому ці особи не брали участі у вчиненні злочину від імені своїх «фірм» [43].

В іншому випадку як підставні особи були використані громадяни, які за рекламними оголошеннями влаштувались на роботу до організації, підконтрольної організаторам фінансової піраміди. Так, організатор фінансової піраміди Р., діючи від імені директора ТОВ «Х» В., шляхом розповсюдження рекламних оголошень прийняв на роботу до ТОВ «Х» гр-ку С. – на посаду адміністратора офісу, поставивши їй за обов'язок приймати громадян, укладати з ними договори про навчання за кордоном від імені ТОВ «Х», заповнення бланків прибуткових касових ордерів та щоденну передачу Р. отриманих протягом дня від громадян коштів; гр-ку Г. – на посаду секретаря-референта офісу ТОВ «Х», поставивши їй за обов'язок ведення телефонних розмов і надання особам, які звертаються, необхідної інформації; гр-на Д. – на посаду охоронця офісу, уклавши з кожним фіктивний трудовий контракт і не повідомивши цих осіб про свої злочинні наміри [44].

Судова практика показує, що, кримінальні правопорушення у сфері діяльності НФУ вчиняються «встановленими слідством особами», за попередньою змовою з «невстановленими особами». Наприклад, щодо «встановлених осіб» основна частина (97%) кримінальних проваджень за ст. 205-1 КК України направляється органами досудового розслідування до місцевих загальних судів для затвердження угоди, укладеної між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим). При цьому, у переважній більшості випадків, в угоді дії «встановленої особи», на нашу думку, некоректно кваліфікуються за ч. 1 ст. 205-1 КК України, у той час, коли ч. 2 ст. 205-1 КК України передбачає таку кваліфікуючу ознаку, як дії, вчинені «за попередньою змовою групою осіб». Вважаємо, що юридично грамотно дії «встановленої особи» кваліфікувати за ч. 5 ст. 27 та ч. 2 ст. 205-1 КК України, як пособництво «невстановленій особі» у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 205-1 КК України, а дії «невстановленої особи», відповідно – за ч. 2 ст. 27 та ч. 2 ст. 205-1 КК України. Доцільно враховувати, що, «встановлена особа», за винагороду, надаючи копію свого паспорту громадянина України та копію свого ідентифікаційного коду (облікової картки платника податків), підписуючи реєстраційні документи юридичної особи та/чи інші документи, які подаються для державної реєстрації/перереєстрації юридичної особи та/чи фізичної особи підприємця, наразі є пособником «невстановленої особи», яка фактично і вчиняє кримінальне правопорушення, передбачений ч. 2 ст. 205-1 КК України. Саме «невстановлена особа» виготовляє документи, які, після підпису їх «встановленою особою», подаються державному реєстратору. Таким чином, суспільна небезпека «невстановлених осіб» є значно вищою, ніж «встановлених осіб». Як показує

⁴³ Справа № 1-47/11. Борщівський районний суд Тернопільської області. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/19096652>

⁴⁴ Справа № 0795/2842/2016. Дніпровський районний суд м. Києва. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/27975633>

практика, «невстановлені особи», зареєструвавши юридичну особу та/чи фізичну особу підприємця на підставі підроблених документів, на цьому не зупиняються. Не маючи на меті здійснювати господарську діяльність, продовжуючи свою протиправну діяльність, використовуючи реквізити зареєстрованої на підставі підроблених документів юридичної особи та/чи фізичної особи, «невстановлені особи», за винагороду, сприяють ухиленню від сплати податків суб'єктами господарювання реального сектору економіки. «Невстановлені особи» надають суб'єктам господарювання реального сектору економіки документи бухгалтерського та податкового обліку, складені від імені зареєстрованих на підставі підроблених документів юридичних осіб та/чи фізичних осіб-підприємців, тобто, вчинивши злочин, передбачений ч. 2 ст. 205 КК України, «невстановлена особа», фактично стає пособником суб'єктів ухилення від оподаткування. При виявленні подібних фактів, дії «невстановлених осіб», крім ч. 2 ст. 27 та ч. 2 ст. 205 КК України, також доцільно кваліфікувати за ч. 5 ст. 27 та відповідною частиною ст. 212 КК України, як пособництво в ухиленні від оподаткування.

Наприклад, *ОСОБА_3, перебуваючи у жовтні 2018 року у денний час доби (більш точний час досудовим розслідуванням не встановлено) поблизу будинку за адресою: АДРЕСА_2, діючи з корисливих спонукань, усвідомлюючи протиправний характер запропонованих йому дій, за грошову винагороду погодився на пропозицію невинновленої особи внести в документи, які відповідно до закону подаються для проведення державної реєстрації фізичної особи - підприємця, завідомо неправдиві відомості.*

Усвідомлюючи протиправний характер дій, запропонованих невинновленою особою, ОСОБА_3, перебуваючи у скрутному матеріальному становищі, діючи з корисливих мотивів та не маючи у дійсності наміру здійснювати господарську діяльність, погодився на таку незаконну пропозицію [45].

Значну частину злочинців у сфері небанківського кредитування (9%) складають представники НФУ, що виступали у якості кредиторів. У структурі осіб, які належали до персоналу НФУ, найбільшу питому вагу займають посадові особи, зокрема: керівники та їх заступники – 44%; інші посадові особи, які відповідали за проведення банківських/небанківських операцій – 39%. Близько 17% осіб, які брали участь у вчиненні кримінальних правопорушень, складали технічні працівники.

До першої та другої категорій належать працівники, які мають відповідне посадове становище, виконують організаційно-розпорядницькі або адміністративно-господарські обов'язки, добре орієнтуються у технологічній обстановці та специфіці фінансових відносин й надання фінансових послуг. Особи з числа керівників установ нерідко в імперативному порядку вирішують питання розподілу кредитних ресурсів, мають широкі ділові та особисті

⁴⁵ Справа № 755/9628/20. Дніпровський районний суд м. Києва. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/755962820>

стосунки з клієнтурою та персоналом, володіють важливою інформацією, у тому числі й таємною.

Участь у вчиненні кримінальних правопорушень керівників НФУ різного рівня є визначальним фактором, що ускладнює запобігання цих діянь, оскільки такі особи, як правило, завжди вміло використовують у злочинних цілях специфіку технологічних процесів та застосовують свої спеціальні знання для приховання слідів кримінального правопорушення.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень засвідчило, що зазвичай до складу групи входять від двох до десяти осіб. Кількість членів групи визначається залежно від потреби в розподілі ролей та способу вчинення злочину (групи чисельністю дві особи траплялись у 33%; три особи – у 22%; чотири особи – у 25%; п'ять та більше осіб – у 18%). Формування груп відбувалось, як правило, з ініціативи організатора. У 68% випадків учасників групи пов'язували службові стосунки, у 21% – позаслужбові контакти. За способами утворення групи формувалися на добровільних засадах (46%) або шляхом втягування у групу організатором (53%). За стійкістю злочинної спрямованості у 23% випадків злочини цієї категорії вчиняли у складі злочинної організації, у 45% – організованих груп з розподілом ролей співучасників.

Організатори злочинних груп мали авторитетний статус у ділових колах. Злочинна діяльність вимагає від них глибоких професійних знань у різних сферах фінансового ринку. Злочинні групи за вивченими нами справами характеризують такі ознаки:

- тривалість існування (у 27% термін функціонування групи становив понад три роки; у 60% – від одного до трьох років; у 12% – до одного року);

- стійкість складу, що виразився в тривалому періоді часу перебування в ній кожного з її керівників й учасників злочинної організації;

- поетапне оновлення складу учасників організатором та його найближчими помічниками («верхівкою» НФУ) із числа осіб, які мають спеціальні знання або навички в певних видах діяльності;

- постійне навчання учасників злочинної організації окремим елементам механізму заволодіння коштами громадян шляхом шахрайства й методикам незаконного психологічного впливу на потерпілих;

- наявність розроблених правил поведінки усередині злочинної організації, яких дотримуються у суворому порядку всі її учасники (ці правила включають обов'язкові вимоги щодо зовнішнього вигляду, манери поведінки й розмови, а також заборони на контакти із правоохоронними органами й органами державної влади, на розголошення інформації про суть діяльності злочинної організації, безпосередніх керівників і рядових членів), а також системи покарань (від майнових штрафів до пониження в ієрархії злочинної організації) за порушення встановлених правил;

- застосування методів конспірації існування злочинної організації та її діяльності, що полягає, зокрема, у застосуванні певних перерахованих вище технологій;

– наявність детально розробленого плану злочинної діяльності, спрямованого на створення злочинної організації й учинення її учасниками корисливих злочинів у вигляді заволодіння коштами громадян в особливо великих розмірах.

Злочинні організації у кримінальних провадженнях характеризуються ієрархічністю структурної побудови, що складається з таких ланок:

1) вищий орган управління («велика рада», «рада керівників» тощо), до якого на постійній основі входять організатор та дві-три особи з числа найближчого його оточення, які здійснюють загальний контроль за діяльністю усіх учасників організації та керівників нижчестоящих ланок;

2) виконавчий орган («рада директорів», «правління»), до складу якого входять особи, які здійснюють координацію дій учасників злочинної організації за окремими напрямками, зокрема «директор з безпеки», «маркетинг-директор» та інші керівники структурних підрозділів за напрямками діяльності злочинної організації;

3) безпосередні виконавці (активні учасники злочинної організації), які посідають становище технічних виконавців (менеджерів).

До безпосередніх завдань організаторів, згідно з вивченими нами кримінальними провадженнями, належали такі: розроблення загальних схем злочинної діяльності та безпосередня участь у вчиненні підготовчих дій (97%); утягування співучасників, підбір та розподіл ролей між ними, загальне керівництво злочинною групою (93%); створення фіктивних підприємств та забезпечення приховування доходів, одержаних злочинним шляхом, розподіл злочинних прибутків між членами злочинної групи (67%); налагодження корупційних зв'язків з працівниками правоохоронних та контролюючих органів (62%) тощо.

Інших членів злочинних груп, які виконували допоміжні функції, підбирав організатор з урахуванням посадових функцій або професійних навичок. У 86% випадків ці особи знали про злочинний характер дій та загальну схему, наприклад, шахрайства й особисто брали участь у вчиненні кримінального правопорушення.

З урахуванням конкретних завдань, що ставляться організатором, зусилля виконавчих органів й працівників здебільшого спрямовані на вчинення таких дій: допомога організатору в керуванні утвореною злочинною групою, забезпечення фінансування та приховування злочинної діяльності, координація дій виконавців; забезпечення відповідного рівня організованості групи, дотримання її членами загальних правил поведінки й дисципліни, вербування нових учасників, розподіл та перерозподіл між ними функціональних обов'язків; спрямування зусиль безпосередніх виконавців злочинів на виконання шахрайських дій, їх інструктаж щодо виконання відповідних злочинних дій та забезпечення їх виконання; контроль за веденням бухгалтерського й податкового обліку створеними суб'єктами господарювання, ведення обліку грошових коштів, отриманих унаслідок вчинення шахрайських дій, їх розподіл і спрямування на витрати, пов'язані з

діяльністю та функціонуванням самої злочинного об'єднання і його учасників (оренда приміщень, придбання майна, необхідного для функціонування злочинної організації, оплата рекламних послуг, виплата коштів членам цього об'єднання за виконання ними відповідних функцій);

Завдання безпосередніх виконавців (співвиконавців) запланованих злочинів полягають у такому: вчинення активних дій щодо дезінформації та уведення в оману громадян з метою створення в них оманливої видимості легальності діяльності організації, її здатності виконувати взяті на себе зобов'язання; проведення первинних співбесід та складання договорів на виконання робіт або надання послуг громадянам, документів про передачу громадянами грошових коштів за вказаними вище договорами; вербування нових учасників злочинної організації, проведення первинних співбесід із громадянами, демонстрація документів і рекламної продукції з метою залучення громадян до участі в організації; реєстрація в органах державної влади як суб'єктів господарської діяльності з метою отримання в подальшому від громадян грошових коштів під виглядом надання певних послуг; виконання функцій менеджерів офісних приміщень, здійснення перепускного режиму, зустрічі громадян, які звертаються за рекламними оголошеннями, укладання договорів оренди приміщень, вчинення активних дій щодо дезінформації громадян; здійснення комп'ютерно-технічного забезпечення діяльності злочинної організації, підроблення документів тощо.

Проведене дослідження дозволило виділити типового злочинця, який вчиняє кримінальні правопорушення у сфері діяльності НФУ, – це чоловік, що є керівником товариства з обмеженою відповідальністю у віці від 40 до 59 років, має вищу освіту, одружений, психологічними особливостями якого є користоловство, жадібність, пристрасть до збагачення.

3. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ

З метою підвищення ефективності початкового етапу розслідування можна запропонувати типовий перелік обставин, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях цієї категорії, за певними криміналістичними ознаками:

1) обставини, що характеризують діяльність суб'єктів господарювання (кредитних спілок, інвестиційних та інших компаній), що використовують організатори для прикриття злочинної діяльності:

а) загальна характеристика: назва, організаційно-правова форма та структура; реєстраційні дані; розмір статутного капіталу; юридична та фактична адреси; відомості про засновників, власників, керівників, головного бухгалтера, їх місцезнаходження, паспортні дані; види статутної діяльності; внесення змін до установчих документів; порядок управління, розподіл функціональних обов'язків, реальні (фактичні) керівники протягом підготовки та проведення тієї чи іншої операції, їх повноваження; хронологія створення дочірніх (підконтрольних) суб'єктів господарювання, їх керівники та напрями діяльності; дата поставлення на податковий облік; місце реєстрації; періодичність і характер звітності; відповідальні за складання та подання звітності; виявлені факти порушень фінансового законодавства; профіль фінансово-господарської діяльності (чи мав суб'єкт господарювання реальні можливості виконати взяті зобов'язання щодо управління залученими коштами); інформація про контрагентів в Україні та за кордоном; порядок розрахунків; види банківських рахунків; господарські зв'язки; хто вів переговори та підписував контракти; загальна штатна чисельність; розподіл функціональних обов'язків працівників; рівень поінформованості персоналу про дії керівництва тощо;

б) обставини, що стосуються діяльності суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності: дані про керівників: причетність осіб, вказаних у реєстраційних документах, до реєстрації та фактичної діяльності фірми; відповідність фактичного місцезнаходження керівників вказаному в реєстраційних документах з метою виявлення підставних осіб (померлі, безвісно відсутні, важко хворі, студенти тощо); яким чином паспортні дані підставних осіб, указаних як керівники, стали відомі третім особам (час та місце втрати або викрадення паспортів, факт відповідного звернення до правоохоронних органів); приналежність підписів в установчих та інших документах (підписи виконали особи, вказані як засновники або керівники; особи, які проводили державну реєстрацію; інші особи); обставини, пов'язані з реєстрацією фірми: за участю яких осіб підготовлено установчі документи та проведено державну реєстрацію (офіційних керівників чи професійних посередників); відповідність фактичної адреси фірми заявленій у реєстраційних документах (адреси не існує взагалі; за даною адресою

розташовано інші об'єкти); порядок підготовки установчих документів (ініціатори, час, місце); треті особи, які брали участь у підготовці паперів (юристи, нотаріуси, працівники податкових органів та ін.); порядок поставлення фірми на облік в органах державної статистики, пенсійному фонді тощо; порядок виготовлення та реєстрації печатки фірми; надання податкової звітності: порядок та повнота податкової звітності (відповідність законодавству та фактичній діяльності); у який спосіб надавалася звітність (нарочним або поштою); офіційна довідкова інформація податкових органів щодо діяльності фірми; автори текстових написів і підписів у документах податкової звітності; наявність у податкових органах повідомлень про відкриття фірмою банківських рахунків тощо;

2) обставини, що стосуються діяльності кредитних спілок:

а) загальна характеристика: найменування та юридична адреса спілки (асоціації кредитних спілок, об'єднання кредитних спілок); мета створення і завдання; порядок утворення та діяльності органів управління, порядок утворення філій та відділень, їх повноваження; права та обов'язки членів кредитної спілки; умови й порядок вступу до спілки, порядок набуття та припинення членства; порядок сплати вступних та інших внесків; джерела надходження і порядок використання коштів та іншого майна кредитної спілки, у тому числі порядок й умови надання кредитів членам кредитної спілки, порядок формування та використання фондів, утворюваних спілкою; порядок звітності та здійснення контролю за діяльністю органів управління кредитної спілки; порядок внесення змін і доповнень до статуту спілки; порядок припинення діяльності кредитної спілки (за рішенням вищого органу управління, на підставі рішення державного регулятора, за рішенням суду), вирішення майнових питань у зв'язку з її ліквідацією (реорганізацією); порядок покриття можливих збитків спілки; дотримання ліквідаційних процедур; порядок та черговість задоволення вимог кредиторів;

б) питання фінансово-господарської діяльності спілки: відповідність процедури прийняття рішень органами управління спілкою (загальними зборами, спостережною радою, правлінням, кредитним комітетом, ревізійною комісією) чинному законодавству; джерела формування майна, капіталів, резервів та інших фондів кредитної спілки; характер фінансової діяльності кредитної спілки (розмір плати за користування кредитами, наданими спілкою, види кредитів, що надаються кредитною спілкою, умови надання та строки повернення, способи забезпечення кредитних зобов'язань, вимоги щодо забезпечення погашення кредитів); порядок ведення оперативного й бухгалтерського обліку; своєчасність подання фінансової звітності уповноваженим органам; достовірність і повнота річної звітності кредитної спілки; результати фінансової діяльності кредитної спілки;

3) обставини, що підтверджують використання у механізмі злочинної діяльності банківських операцій:

а) загальна характеристика банку, у якому відкрито рахунки суб'єкта господарювання, що використаний для прикриття злочинної діяльності:

найменування, юридична і фактична адреси банку та його структурних підрозділів, через які здійснювалися розрахунки за конкретними операціями; структура банку; наявність філій і відокремлених підрозділів; службові особи банку, відповідальні за проведення конкретних операцій;

б) щодо відкриття та обслуговування розрахункового рахунку суб'єкта господарювання: дата відкриття рахунку, дані про осіб, які брали участь у відкритті рахунку від імені суб'єкта господарювання, документальне підтвердження (безпосередньо керівники суб'єкта господарювання чи посередники за довіреністю); відповідальні за відкриття рахунку в банку та обставини, пов'язані з відкриттям рахунку; справжність підписів від імені керівників підприємства та відбитки печатки (порівняння з реєстраційними документами, податковою звітністю); обставини нотаріального завірнення картки зі зразками підписів та печатки суб'єкта господарювання (порівняння із записами в нотаріальних документах);

в) щодо руху коштів по рахунках: проміжок часу між відкриттям рахунків, залученням коштів громадян та проведенням операцій, а також інших розрахунків, їх динаміка та спрямування, аналіз щоденного сальдо за період, що перевіряється; спосіб передачі розпоряджень щодо проведення розрахункових операцій згідно з договором про відкриття рахунку та фактичний; співставлення місць відкриття рахунків усіх суб'єктів господарювання, задіяних у схемі;

г) щодо взаєморозрахунків між суб'єктом господарювання та іноземним контрагентом (партнером): форма розпоряджень, перевірка їх справжності; працівники банку, відповідальні за проведення відповідних розрахунків; рух і спрямування коштів, перерахованих від іноземного контрагента на рахунок суб'єкта господарювання; перевірка банків, на рахунок яких перераховано кошти; підстави платежів;

д) кореспондентський рахунок іноземного банку: обставини відкриття рахунку в іноземному банку (документальне підтвердження); підстави встановлення кореспондентських відносин з банком-нерезидентом (порядок розрахунків), найменування, місцезнаходження та інші відомості про банк; дані про осіб, які виступали від імені банку-нерезидента; спосіб передачі розпоряджень банком-нерезидентом щодо проведення небанківських фінансових операцій; особливості використання електронних способів передачі розпоряджень (системи «Клієнт-банк», «SWIFT»); проведення інших операцій по рахунку;

4) обставини, пов'язані з використанням технологій керованого психологічного впливу на потерпілих: характер застосованих методів, прийомів і технологій керованого психологічного впливу на свідомість потерпілих; порядок та особливості проведення зустрічей з громадянами (семінарів, засідань клубів, лекцій тощо); характер впливу спеціальної рекламної продукції, наглядної агітації, звукового супроводу на свідомість та поведінку людей; використання прийомів нейролінгвістичного програмування та гіпнозу у виступах організаторів з метою переконати потерпілих передати

гроші; наявність ознак керованого психологічного впливу на потерпілих з боку організаторів або третіх осіб; чи обмежив вплив з боку організаторів здатність громадян повною мірою усвідомлювати свої дії й керувати ними;

5) обставини, пов'язані з дослідженням особи підозрюваного (обвинуваченого):

а) загальна характеристика: паспортні дані; місце реєстрації та фактичного проживання; освіта; професія; місце роботи та посада; службові обов'язки; наявність спеціальних знань та навичок (знання фінансового та іншого законодавства, процедур реєстрації фірм, навички роботи з оргтехнікою, знання документообігу, бухгалтерського обліку, методів психологічного впливу, досвід підроблення документів);

б) зв'язки та контакти: коло спілкування (формальні і неформальні зв'язки), зокрема з іншими фігурантами (членами злочинної групи), працівниками державних органів, інших суб'єктів господарювання, нотаріусами тощо; наявність телефонних номерів операторів мобільного зв'язку; адреси електронної пошти та інші контактні дані в мережі Інтернет;

в) розмір доходів і джерела їх формування: участь у складі засновників (співвласників) та керівників суб'єктів господарювання фірм; придбання акцій підприємств; наявність коштів на банківських рахунках; обставини придбання об'єктів нерухомості, особистого автотранспорту, акцій підприємств;

г) спосіб життя: склад сім'ї, стосунки із сусідами; звички та риси характеру; наявність судимостей, зокрема, за кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності; обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність, а також можуть стати підставою звільнення від кримінальної відповідальності й покарання;

б) обставини, що характеризують діяльність злочинної групи (організованого злочинного угруповання, злочинної організації):

а) історія створення групи: коли, де та за чиєю ініціативою створено групу; хто був ініціатором скорення групи; спосіб об'єднання учасників; методи залучення інших осіб; форма організації (об'єднання для вчинення одного злочину або для здійснення тривалої злочинної діяльності);

б) організованість і стійкість групи: наявність ієрархії у групі; склад групи; планування групою злочинної діяльності; стабільність складу групи; підтримання дисципліни у групі; навчання учасників групи прийомам злочинної діяльності; існування певних правил поведінки; застосування заходів заохочення та покарання у групі; чи мали місце виходи з групи, причини цього виходу;

в) спрямування злочинної діяльності групи: основні напрями злочинної діяльності групи (спеціалізація); у чому полягав основний злочинний бізнес; чи вчинювались нетипові діяння злочинною групою; чи вчинювались діяння допоміжного характеру (спрямовані на підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців, забезпечення підробленими документами, використання доступу

до комп'ютерних мереж, відмивання коштів, здобутих злочинним шляхом тощо);

г) керівництво у групі: хто є організатором злочинної групи; хто ініціював вчинення злочинів, планував злочинну діяльність, розподіляв обов'язки членів групи, отримував злочинні прибутки та здійснював їх розподіл; у кого найбільший злочинний досвід; хто здійснював вплив на інших членів групи, у чому він полягав;

д) розподіл обов'язків членів групи: хто є активними та допоміжними учасниками групи; розподіл ролей між учасниками групи; характер ролевих функцій кожного учасника групи;

ж) характер зовнішніх зв'язків групи: наявність корумпованих зв'язків зі службовими особами органів державної влади, органами місцевого самоврядування, правоохоронними органами тощо; які засоби використано для забезпечення корупційного прикриття діяльності групи; чи взаємодіяла злочинна група з іншими злочинними угрупованнями; характер стосунків з іншими групами, у тому числі зарубіжними; які конкретні заходи протидії правоохоронним органам планувала або вживала злочинна група;

з) використання групою технічних засобів: транспорту; комп'ютерної техніки; засобів зв'язку; обладнання та приміщення; джерела їх придбання, місцезнаходження;

к) використання коштів, одержаних злочинним шляхом: розподіл коштів між учасниками злочинної групи; яким чином відбувався розподіл; використання фінансових операцій та банківських установ.

7) обставини, пов'язані з використанням комп'ютерної техніки: технічні особливості приміщень, у яких встановлено й експлуатується комп'ютерна техніка; схема розташування засобів комп'ютерної техніки; режим доступу; умови зберігання дистрибутивних пакетів, архівів і резервних списків (копій); склад обчислювального комплексу (тип, модель та інші характеристики комп'ютерів; наявність і типи периферійних пристроїв; склад й апаратура локальної обчислювальної мережі; наявність, модель і характеристика пристроїв телекомунікації; типологія мережі; програмне забезпечення, що використовується; використання програмно-апаратних засобів захисту); організація роботи із засобами обчислювальної техніки (розмежування доступу до засобів обчислювальної техніки й машинних носіїв; організація доступу до кодів, паролів та іншої інформації; періодичність створення резервних списків (копій); організація контролю за використанням дискового простору; організація доступу ззовні – через пристрої телекомунікації; ведення обліку користувачів); кількісні та якісні характеристики інформації тощо;

8) обставини, пов'язані з участю у вчиненні кримінального правопорушення службових осіб: належність певної особи до категорії службових (примітка до ст. 364 КК України); коло службових обов'язків, повноважень і компетенції особи, характер підпорядкованості, звітності, особливості контролю, документообігу, інструктивний і фактичний порядок

проходження справ; з'ясування характер дій (або бездіяльності) службової особи, характер та розмір заподіяної цими діями матеріальної шкоди; причинний зв'язок між діями службової особи та наслідками; зв'язок з іншими кримінальними правопорушеннями (шахрайством, у сфері господарської діяльності та ін.).

З'ясування обставин, що сприяють вчиненню конкретного кримінального правопорушення, є передбаченим законом обов'язком суб'єктів сторони обвинувачення.

Таким чином, розроблені алгоритми дій є орієнтовними для з'ясування обставин, що підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері діяльності НФУ й підлягають індивідуальному коригуванню з урахуванням обставин кримінального провадження та слідчої ситуації, яка склалася.

4. Типові слідчі ситуації при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ

Типова слідча ситуація – це інформаційно-динамічна модель з найбільш значущими властивостями та ознаками процесу розслідування у кримінальних провадженнях певної категорії, що змінюється під впливом криміналістично значущих об'єктивних і суб'єктивних обставин, складається у будь-який момент розслідування та вирізняється істотними ознаками, впливає на хід досудового розслідування у кримінальному провадженні й на встановлення обставин, що підлягають доказуванню.

Виходячи з вищевикладеного, залежно від варіацій інформаційного наповнення необхідно виокремити такі слідчі ситуації розслідування кримінальних правопорушень у сфері діяльності НФУ в яких відомості про кримінальне правопорушення внесено до ЄРДР:

а) за результатами розгляду заяви, повідомлення про вчинене кримінально-протиправне діяння, або після самостійного виявлення з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про його вчинення. Нормами нині чинного Кримінального процесуального кодексу (КПК) України значно збільшено повноваження слідчих (детективів) у частині початку розслідування так, слідчий відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України отримавши з будь-якого джерела інформацію про вчинене кримінальне правопорушення вправі розпочинати розслідування після внесення відповідних даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань [46]. Однак, слід брати до уваги, що марне витрачання процесуальних повноважень слідчого, які не забезпечують ефективності проведення розслідування є неприпустимим;

б) на підставі матеріалів оперативно-розшукової діяльності. Така слідча ситуація з огляду на подальше досудове розслідування є найбільш сприятливою для слідчого, оскільки негласний характер перевірки дає змогу виявити широке коло обставин кримінально-протиправної діяльності у сфері господарській діяльності, а також припускає здійснення добре запланованого, несподіваного для злочинців, одночасного вжиття серії оперативних заходів, СРД;

в) на підставі матеріалів, зібраних за результатами проведення контрольно-ревізійних перевірок або з інших гласних джерел. Вагоме значення при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності має призначення та проведення ревізій і перевірок, які спрямовані на вивчення й дослідження діяльності суб'єкта господарської діяльності та законності дій його посадових осіб. Отримані висновки підтверджують чи спростовують можливі порушення вимог законодавства та можуть бути використані як докази відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 99 КПК України. Однак

⁴⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

відсутність процесуальних повноважень органів досудового розслідування на призначення ревізій і перевірок у кримінальному провадженні унеможлиблює проведення позапланової ревізії, чим ускладнило виконання стороною обвинувачення вимог ст. 2 КПК України [47]. Тут варто наголосити, що у КПК України прокурору і слідчому (детективу) під час досудового розслідування кримінального провадження надаються повноваження призначати ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом (ст. 36, 40). У ст. 93 КПК України зазначається, що сторона обвинувачення, сторона захисту здійснює збирання доказів шляхом у тому числі витребування та отримання передбачених ст. 99 КПК України висновків ревізій та актів перевірок [48].

Питання ініціювання, призначення, проведення ревізії, а також оформлення і оскарження її результатів регулюються нормативно-правовими актами України, в першу чергу Законом України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» (1993 р.) [49] та постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами» (2006 р.) [50]. Використання результатів ревізії у кримінальному провадженні регулюється в першу чергу п. 4 ч. 2 ст. 99 КПК України [51], згідно з яким висновки ревізії можуть належати до документів доказів в кримінальному провадженні;

г) під час розслідування інших кримінально-протиправних діянь.

Особливість першої та другої ситуацій полягає в тому, що вихідну інформацію отримано внаслідок проведення гласних перевірочних заходів. Чинниками, що негативно впливають на розслідування, у цій ситуації є: відсутність раптовості, тобто суб'єкти кримінального правопорушення та зацікавлені особи, як правило, мають інформацію про об'єкти перевірки та виявлені факти порушень; значний розрив у часі з моменту вчинення кримінального правопорушення до його виявлення правоохоронними органами, що дозволяє злочинцям вжити заходів з маскування слідів (85% від кількості вивчених кримінальних проваджень вносили відомості до ЄРДР не раніше року з моменту вчинення протиправного діяння). Як свідчить практика, зазвичай керівники фінансових установ та громадяни, які стали жертвами, вчасно не звертаються до правоохоронних органів.

⁴⁷ Ревізія як форма використання спеціальних економічних знань у кримінальному провадженні : навч. посіб. / В. В. Неганов, А. П. Запотоцький, Т. М. Давиденко ; за заг. ред. С. С. Чернявського. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2024. 132 с.

⁴⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

⁴⁹ Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-XII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/2939-12>

⁵⁰ Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами : постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2006 р. № 550. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-%D0%BF>

⁵¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

Залежно від повноти наявних відомостей про особу злочинця та займаної позиції підозрюваного варто виокремити такі типові слідчі ситуації наступного етапу розслідування:

- 1) не всі співучасники встановлені;
- 2) всі співучасники встановлені, їм повідомлено про підозру;
- 3) всі співучасники встановлені, але не всім повідомлено про підозру;
- 4) не всі співучасники встановлені, повідомлено про підозру тільки одному (виконавцеві чи посереднику).

Враховуючи ті позиції, які займає підозрюваний у кримінальному провадженні наявні наступні слідчі ситуації:

- а) всі підозрювані співпрацюють зі слідчим;
- б) підозрювані співпрацюють не в повній мірі;
- в) підозрювані надають неправдиву інформацію;
- г) підозрювані відмовляються від співпраці;
- д) не всі підозрювані бажають співпрацювати.

Залежно від повноти наявних відомостей про особу злочинця та займаної позиції підозрюваного виокремлено такі типові слідчі ситуації наступного етапу розслідування:

- 1) є дані про подію кримінального правопорушення, але інформація про особу-злочинця (групу осіб) та спосіб вчинення відсутня або вкрай незначна (50%);
- 2) на момент внесення відомостей до ЄРДР особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, встановлено і вона не переховується (27%);
- 3) особу злочинця встановлено, утім його місцезнаходження невідоме (19%);
- 4) злочинця затримано працівниками правоохоронних органів на стадії підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення (4%).

У злочинній діяльності, пов'язаній протиправною діяльністю НФУ, бере, як правило (70%), участь група осіб з розподілом ролей. З урахуванням цього чинника, можна виокремити типові слідчі ситуації, коли:

- 1) інформація про вчинення кримінального правопорушення злочинною групою відсутня;
- 2) початкові дані дозволяють з більшим ступенем вірогідності зробити припущення про груповий характер кримінального правопорушення;
- 3) є дані, що окремі дії з підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення вчинено не підозрюваним, а іншими особами.

Залежно від обсягу інформації про організатора кримінального правопорушення, можна виокремити такі слідчі ситуації: інформація про організатора відсутня або недостатня (73%); організатора встановлено, проте його місцезнаходження невідоме (13%); організатора злочину затримано (14%).

5. Організаційно-тактичні основи проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ

Головними засобами доказування під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері діяльності НФУ є СРД, що проводяться для отримання інформації з матеріальних (обшук, огляд) та особистісних джерел (допит свідків, потерпілих, підозрюваних, одночасний допит).

Обшук. Така СРД належать до першочергових СРД, оскільки своєчасне її проведення, а також якісна робота з документами є найважливішою особливістю розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Відповідно до ст. 234 КПК України, обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб [52].

Обшук – це СРД, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян з метою відшукування і вилучення предметів, що мають значення для кримінального провадження, а також виявлення розшукуваних осіб. Проведення обшуку пов'язано з певними обмеженнями конституційних прав громадян на недоторканність особи (ст. 29 Конституції України), житла (ст. 30), таємниці листування (ст. 31), зокрема телефонних розмов, банківських вкладів та розрахунків (ст. 14 КПК України).

При розслідуванні даного виду кримінальних правопорушень важливою умовою для зібрання доказів є проведення обшуку з метою виявлення та фіксації відомостей, що можуть мати значення доказів в кримінальному провадженні. При розслідуванні необхідно визначитись на якому етапі буде доцільно проведення обшук (на початку досудового розслідування; при наявності достатніх доказів для підозри особи; при встановленні обставин, які підлягають доказуванню під час досудового розслідування) [53].

Серед поширених помилок, які допускали детективи при поданні клопотань до слідчих суддів про проведення обшуку в кримінальних провадженнях, можна виділити такі:

1) Правова кваліфікація кримінального правопорушення, наведена в клопотанні, не відповідала підставам для проведення обшуку, оскільки документи, які планувалося знайти, не мали відношення до кримінального правопорушення, в рамках якого подавалося клопотання.

⁵² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

⁵³ Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за загал. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К. : Юстініан, 2012. 1224 с.

2) Копії документів та інших матеріалів, що додавалися до клопотання, а також копія витягу з ЄРДР щодо кримінального провадження, не були належним чином засвідчені, а іноді їх зміст взагалі не можна було встановити.

3) У клопотанні, що стосувалося проведення обшуку, не було чіткої вказівки на те, в якому саме приміщенні слід провести обшук.

4) У клопотанні не зазначалися індивідуальні або родові характеристики документів, які планувалося знайти.

Як свідчать результати вивчених кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень у сфері діяльності НФУ, об'єктами пошуку є такі: документи фінансово-господарської діяльності, бухгалтерського обліку та податкової звітності (справжні та з ознаками підроблень), їх фрагменти, фотокопії (66%); бланки документів з реквізитами суб'єктів господарської діяльності (відбитками печаток, штампів, підписами службових осіб) – 42%; комп'ютерна техніка та електронні носії інформації (флеш-накопичувачі, мобільні телефони) – 57%; зразки бланків, штампів і печаток суб'єктів господарської діяльності (34%); гроші (готівка в національній та іноземній валюті), цінні папери, коштовності (57%); особисті речі (записні книжки, чернетки, робочі щоденники) – 54%.

Виявленню та вилученню підлягають: документи, які відображають законодавчі, нормативно-розпорядчі положення, що регламентують діяльність НФУ; установчі документи (статут, установчий договір, реєстраційне свідоцтво, ліцензія на заняття певним видом небанківської діяльності); бухгалтерсько-облікові документи (первинні облікові документи, головна книга чи обліковий баланс, журнали, ордери, відомості, реєстр, інвентаризаційні описи); інспекційні документи НБУ, НКЦПФР; грошові кошти та інше майно здобуте злочинним шляхом; предмети й документи, які можуть містити сліди кримінальних правопорушень, або мають інше значення для провадження (наприклад, банківські пластикові картки, платіжні квитанції); комп'ютери, периферійні пристрої до них, електронні носії інформації [54].

Майже в кожному кримінальному провадженні цієї категорії кримінальних правопорушень вилучають *електронні носії інформації*. Вилучення таких доказів для виявлення інформації та запобігання її автоматичному знищенню необхідно здійснювати за обов'язкової участі спеціаліста. Так, інформація, що зберігається на жорсткому диску комп'ютера, може бути знищена автоматично під час розкриття кожуха комп'ютера, відкриття кімнати, у якій знаходиться комп'ютер, та за інших обставинах. Після вилучення комп'ютерної техніки, огляду інформації на електронних носіях доцільно доручити спеціалісту обстежити стан файлів або призначити судову комп'ютерно-технічну експертизу.

Особливість обшуку та вилучення засобів комп'ютерної техніки полягає

⁵⁴ Клименко О. В. Особливості формування методики розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного внаслідок ухилення ід сплати податків. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 2 (36). С. 165–168.

у тому, що після прибуття на місце обшуку слідчий має вжити всіх заходів, спрямованих на запобігання можливному пошкодженню і знищенню інформації, забезпечити контроль за безперебійним електропостачанням комп'ютерів та їх мереж, припинити доступ сторонніх осіб на об'єкт, де проводиться обшук.

Згідно з результатами вивчених кримінальних проваджень, обшуки найчастіше проводять: за місцем роботи підозрюваних та обвинувачених, у службових приміщеннях суб'єктів господарювання (65%); за місцем проживання підозрюваних та обвинувачених (організаторів та інших учасників злочинної групи) – 54%; за місцем проживання їх родичів, знайомих (21%); в інших місцях (дачі, гаражі, садові ділянки, транспортні засоби) – 26%.

Найефективнішим тактичним прийомом проведення обшуків у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень у сфері діяльності НФУ є проведення так званих одночасних або групових обшуків, тобто погоджене за часом проведення слідчо-оперативними групами, що взаємодіють між собою, серії обшуків у різних місцях (за місцем проживання підозрюваного, у різних філіях НФУ, офісах) або різних осіб. Одночасність проведення цього обшуку унеможливорює попередження учасників злочинної групи про небезпеку, приховання або знищення предметів і документів, що компрометують їх [55, с. 246].

Для проведення цієї тактичної операції створюється необхідна кількість слідчо-оперативних груп. Кожну з них очолює слідчий, який самостійно керує обшуком на місці. Місце, на якому проводиться найважливіший обшук (наприклад, у службовому приміщенні організатора злочинної групи), обирається збірним пунктом, до якого надходить інформація про хід та результати інших обшуків, і звіди надаються директиви щодо проведення останніх. Плануючи груповий обшук, доцільно використовувати оперативні дані, скласти схему службових і родинних зв'язків тих, кого обшуковують.

За вивченими кримінальними провадженнями, здебільшого до обшуку у службових приміщеннях залучали спеціалістів відповідного профілю (54%), зокрема бухгалтерів і ревізорів (15%), експертів-криміналістів (27%), фахівців у галузі комп'ютерних технологій (14%), спеціалістів у сфері PR-технологій (7%) та ін.

Під час обшуків у службових приміщеннях, як показало вивчення кримінальних проваджень, у 57% вилучено комп'ютерну техніку, у якій містилась інформація, що мала важливе значення, зокрема про стосунки з потерпілими, фактичне спрямування діяльності НФУ, що використовується для приховування зв'язків учасників злочинної групи тощо.

Одним з важливих джерел отримання працівниками правоохоронних органів інформації про осіб, причетних до вчинення кримінальних правопорушень, є дані операторів мобільного зв'язку. Ця інформація

⁵⁵ Нечваль А. О. Етапи проведення обшуку: проблеми теорії та практики. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 322–325.

допомагає при доказуванні, а також для вирішення цілої низки інших завдань, зокрема перевірки слідчих версій, встановлення місцезнаходження осіб, подолання протидії розслідуванню, встановлення співучасників кримінальних правопорушень та відпрацювання їх зв'язків тощо. Предметами пошуку під час обшуку з метою отримання інформації, зосередженої в засобах мобільного зв'язку, є також SIM-карта і флеш-карта.

Особливістю проведення обшуку у таких кримінальних провадженнях є спрямування цієї СРД на виявлення та вилучення цінностей, одержаних злочинним шляхом, у зв'язку із забезпеченням відшкодування матеріальних збитків за цивільними позовами потерпілих та можливої конфіскації майна. Тому обшук, як правило, поєднується з накладенням арешту на майно, встановленням у певних випадках заборони користуватись майном або передачею майна на відповідальне зберігання.

Забезпечення цивільного позову й можливої конфіскації майна провадять шляхом накладення арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії, де б ці вклади, цінності та інше майно не зберігалось, а також шляхом вилучення майна, на яке накладено арешт. Накладення арешту на вклади зазначених осіб проводиться виключно за рішенням суду.

Огляд. Огляд місця події як невідкладну СРД проводили в офісах НФУ, що використовували для прикриття злочинної діяльності (57% проваджень). Результативним є огляд офісних приміщень (для спростування факту здійснення членами злочинної групи задекларованої діяльності), а також приміщень установ та організацій, орендованих членами злочинної організації для проведення акцій з потенційними потерпілими. У 12% випадків мав місце огляд особистого автотранспорту підозрюваних, у 36% – приміщень НФУ, що орендовані членами злочинної організації для проведення зустрічей з громадянами.

З усіх видів слідчого огляду у провадженнях цієї категорії найбільш інформативним є огляд документів, що давав змогу правильно організувати та планувати розслідування. Результати опитування слідчих показали, що огляд документів та комп'ютерної техніки здійснювався у 63% випадках. Проте аналіз кримінальних проваджень вказує на те, що слідчі підходять до цієї процесуальної дії формально, складаючи протокол огляду документів через певний час після його фактичного виконання та з порушеннями процесуальних норм.

Огляд документів – це СРД, яка проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення і полягає у вивченні й дослідженні документів для виявлення та фіксації ознак, що надають документам значення речових доказів.

Завдання, що розв'язуються за допомогою слідчого огляду, можна умовно звести до трьох груп: визначення загальної характеристики документів та їх значення для розслідування; перевірка якісних характеристик документа,

що поєднує аналіз їх формальних ознак (реквізитів) та змісту; виявлення ознак, що індивідуалізують документ та дозволяють найповніше описати його.

Варто пам'ятати, що при заснуванні фіктивної НФУ документи використовуються для створення видимості утворення легальної комерційної організації, метою якої є здійснення абсолютно законної кредитно-фінансової діяльності. Під час наступного функціонування фіктивного підприємства документи використовуються з метою переконання партнера у вкладенні коштів; створення у партнера впевненості у платоспроможності контрагента, існування намірів належного виконання договірних зобов'язань; здійснення фінансових операцій та інших юридично значимих дій від імені підставних осіб; введення кредиторів, інспекційних органів в оману стосовно прав на пільги або здійснення певних видів небанківської діяльності; проведення безтоварних операцій з метою незаконної конвертації та легалізації грошових коштів чи майна, отриманих злочинним шляхом; легалізації джерела надходження товарно-матеріальних цінностей; заниження або завищення економічно важливих показників у первинних бухгалтерських документах та звітно-фінансовій документації [56, с. 114].

Під час огляду документів доцільно проводити криміналістичний аналіз в такому порядку: оцінка документа (чи має документ усі необхідні реквізити й формальні ознаки, утому числі й подробиці); встановлення ознак повної або часткової подробиці документа та з'ясування достовірності його реквізитів; мету створення НФУ та фактичну її діяльність. Ефективність такої СРД залежить від факторів об'єктивного (інформативність, зв'язок з іншими доказами) та суб'єктивного характеру (рівень сприйняття слідчого, оволодіння ним методикою розслідування, знання матеріалів провадження, залучення необхідних спеціалістів).

Під час огляду комп'ютерної техніки слідчому варто залучити фахівця у галузі комп'ютерних технологій, який може застосовувати спеціальні пристрої (портативний комп'ютер з портами підключення зовнішніх пристроїв, портативний принтер, зовнішній жорсткий диск та ін.), а також спеціальне програмне забезпечення для доступу, зчитування і зберігання комп'ютерної інформації [57]. Підготовка до проведення огляду комп'ютерної техніки полягає у виконанні заходів, що стосуються:

- забезпечення цілісності та охорони місця проведення огляду (відмова від допомоги осіб з числа працівників постраждалої організації, блокування й охорона приміщень тощо);

- отримання інформації про комп'ютерну систему, яка підлягає огляду (комп'ютер, робоча станція, сервер; вид (тип) програмного забезпечення, що використовується), зокрема спосіб використання комп'ютерної техніки при

⁵⁶ Білоус В. Т. Доказування при розслідуванні податкових злочинів: монографія / В. Т. Білоус, Г. Л. Чигрина, В. К. Шкарупа / за заг. ред. С. М. Піскуна. Ірпінь, Академія ДПС України, 2002. 179 с.

⁵⁷ Самойленко О. А. Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі : монографія / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. О. : ТЕС, 2020. 372 с.

вчиненні кримінального правопорушення, характер програмного забезпечення та носіїв інформації, які необхідно вилучати, професійних навичок учасників щодо володіння комп'ютерною технікою, можливих дій зі знищення інформації та приховання слідів кримінального правопорушення, кількості та розташування приміщень, наявності мережі в місці, у якому має бути проведено огляд;

- запрошення спеціалістів – фахівців з експлуатації програмних засобів, зі створення програм для ЕОМ, інженерів з технічної експлуатації і ремонту ЕОМ;

- запрошення понятих (як понятих бажано запрошувати осіб, які розуміються на комп'ютерній техніці);

- підготовка відповідної комп'ютерної техніки, що буде використана для зчитування та збереження вилученої інформації;

- проведення інструктажів членів слідчо-оперативної групи (водночас особливу увагу приділити їх діям під час огляду).

Допит. Показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження (ст. 95 КПК України).

Показання *свідків* у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень у сфері діяльності НФУ є важливим джерелом доказів, зокрема про злочинний характер діяльності злочинців на етапах підготовки, вчинення та приховування кримінальних правопорушень, а також про розподіл обов'язків у злочинній групі. Повнота та об'єктивність отримання інформації від свідків залежить від врахування слідчим низки обставин, зокрема щодо правильного визначення кола осіб, яким відомо про обставини, що мають значення для розслідування, визначення можливої лінії поведінки свідка на допиті та вжиття заходів щодо нейтралізації можливої протидії з боку свідка встановленню істини у кримінальному провадженні (відмова від давання показань, давання завідомо неправдивих показань), що склалась під тиском підозрюваних або інших зацікавлених осіб, врахування психологічних та професійних особливостей допитуваної особи.

До категорій свідків варто віднести.

1. Службових осіб, які брали участь у здійсненні окремих юридичних дій чи фінансових операцій у сфері діяльності НФУ, зокрема: приватні нотаріуси, які засвідчували довіреності видані НФУ та договори з потерпілими (19%); адвокати та працівники юридичних фірм, які надавали посередницькі послуги НФУ, зокрема у підготовці документів щодо юридичного супроводження діяльності (20%); особи, які виступали як орендодавці та передавали у користування об'єкти нерухомості для розташування офісів НФУ та проведення зустрічей із потерпілими, а також здійснювали реєстрацію учасників у власних помешканнях (31%); представники (провайдери) Інтернет-сайтів, адміністратори комп'ютерних систем і мереж, послугами яких користувались злочинці (8%); службові особи банківських установ

(керівники, економісти, операціоністи), що обслуговували суб'єктів господарювання – НФУ, під прикриттям яких вчинювались кримінальні правопорушення (55%); службові особи інспекційних органів (НБУ, НКЦПФР), які здійснювали контрольні та регулятивні функції щодо НФУ або державних органів з надання певних видів фінансових послуг (55%).

2. Підставні особи, які залучені учасниками злочинної групи для виконання окремих технічних та допоміжних функцій на етапі підготовки та вчинення кримінального правопорушення. Як підставних осіб організатори в кожному конкретному випадку підбирають осіб серед працівників НФУ, безробітних, студентів та ін.

Показаннями свідка ОСОБА_20 про те, що з жовтня 2003 року та протягом 4 місяців, він працював в якості охоронця в ДОКС «Офіцерська кредитна спілка», який очолював ОСОБА_6. До складу правління кредитної спілки він ні коли не входив, на зборах не був присутній, та будь-яких рішень у його присутності не приймалося. Показаннями свідка ОСОБА_21 про те, що вона ніякого відношення до кредитного союзу «Офіцерський кредитний союз» не мала, її свекор працював охоронцем в даній організації, брав у неї копія паспорта, ідентифікаційного коду та диплома з метою її працевлаштування в цій організації. Тільки так їх дані могли потрапити в кредитний союз. У засіданнях спостережної ради кредитної спілки вона участі не приймала і в документах стоїть не її підпис. Показаннями свідка ОСОБА_16 про те, що з березня 2003 до серпня 2005 року він працював в ДОКС «Офіцерська кредитна спілка» в якості фінансового агента, в подальшому йому доручили роботу з клієнтами голова правління кредитної спілки був ОСОБА_6, а ОСОБА_15 була головним бухгалтером. Договори вкладів з членами кредитної спілки укладав особисто ОСОБА_6 грошові кошти від клієнтів приймала головний бухгалтер ОСОБА_15, про що видавала прибутково-касові ордери. Вся документація спілки, в тому числі і договори вкладів, а також друк кредитної спілки, зберігалися в кабінеті головного бухгалтера. Щоб вступити до спілки, громадяни писали заяви про прийняття в члени кредитної спілки, їм видавали членські книжки, вони платили щомісячні внески близько 10 гривень. У подальшому клієнти приходили отримувати відсотки за вкладами, їм видавалась роздруковка з якою вони йшли в бухгалтерію, де отримували гроші. Коли у серпні 2005 року йому не виплатили заробітну плату, він звільнився [58].

3. Важливу роль у викритті механізму злочинної діяльності відіграє допити як свідків спеціалістів різного профілю (економістів, фахівців у галузі маркетингу, соціальної психології, математичного моделювання тощо) для отримання довідкової інформації, а також про обставини, пов'язані з їх участю у проведенні слідчих дій. Зазначені особи, зазвичай, не зацікавлені у вирішенні справи, можуть допомогти розібратися в документах, визначити свідків, підозрюваних та надати іншу важливу інформацію.

⁵⁸ Справа № 200/5095/13-к. Шевченківський районний суд м. Дніпро. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/37855875>

4. Інші категорії свідків (знайомі підозрюваних у позаслужбових стосунках – родичі, колеги, сусіди, друзі). Зазвичай показання цих свідків стосується фактів перебування підозрюваних у певних місцях, їх способу життя, особливостей поведінки до та під час вчинення кримінального правопорушення. Особливе значення має характер особистих стосунків між ними, що впливає на повноту та об'єктивність показань свідків.

Викликаних у тому самому кримінальному провадженні свідків необхідно допитувати окремо, тобто так, щоб вони не мали можливості спілкуватися між собою ні до допиту, ні після його завершення. Особа, яка проводить СРД, зобов'язана вжити певних заходів для дотримання вимог закону: виклик для допиту в різний час і з таким розрахунком, щоб допитані свідки не спілкувалися з іншими допитуваними (потерпілими, підозрюваними, іншими свідками); поміщення свідків у різні кімнати, попередження про обов'язок не розголошувати відомості досудового розслідування (ст. 222 КПК України). Такі умови провадження допиту забезпечують найсприятливішу обстановку для отримання правдивих показань, допоможуть усунути вплив на свідків з боку інших осіб.

Закон також вимагає, щоб допит свідків відбувався за відсутності інших свідків. Допит двох свідків в одному кабінеті, кімнаті або іншому приміщенні (хоч би і різними слідчими) не допускається. Брати участь у допиті мають право тільки особи, вказані в законі, а саме: прокурор (п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України); за необхідністю – перекладач (ст. 68, ч. 3 ст. 224 КПК України); експерт (п. 3 ч. 2 ст. 69 КПК України), спеціаліст (ст. 71 КПК України); захисник (ст. 45 КПК України); адвокат свідка (п. 2 ч. 1 ст. 66 КПК України) тощо. Якщо ж допит свідка здійснюється за клопотанням сторони захисту або потерпілого, така слідча дія проводиться за участю особи, яка її ініціювала, та (або) її захисника чи представника, крім випадків, коли це неможливо або така особа письмово відмовилася від участі в допиті (ч. 6 ст. 223 КПК України).

Допити, що відбуваються без пред'явлення первинних документів бухгалтерського та податкового обліку, неефективні та мають поверховий характер. Доцільно закріплювати показаннями свідків наявні первинні документи, які згодом можуть спростувати версії підозрюваних, зокрема про відсутність злочинних намірів, бажання повернути залучені кошти тощо.

У кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень у сфері діяльності НФУ, як правило, допитується значна кількість потерпілих, що зумовлено технологією вчинення кримінальних правопорушень. Показання потерпілих мають важливе доказове значення, оскільки такі особи є найбільш активними учасниками розслідування та відомі йому фактичні обставини, як правило, покладаються в основу обвинувачення підозрюваних.

На обрання тактичних прийомів допиту потерпілих впливає низка чинників, що визначаються соціальними та психологічними особливостями допитуваного, а також його зацікавленістю у результатах розслідування. У

цьому контексті особливого значення набуває так звана «посткримінальна поведінка» потерпілого [⁵⁹, с. 90].

З урахуванням цього чинника, доцільно виокремити такі ситуації допиту потерпілих: 1) особі відомо, що їй завдано шкоду, вона звертається до правоохоронних органів чи до суду з проханням допомогти у відшкодуванні шкоди та покаранні злочинців; 2) потерпілий не вчиняє дій щодо відшкодування завданої шкоди або не бажає розголошувати певні обставини, викриття яких неминуче станеться у разі офіційного розслідування.

Першу групу становлять громадяни – залучені учасники (вкладники, інвестори), які особисто не беруть участі у здійсненні фінансової діяльності та не мають зв'язків з учасниками НФУ. Їх поведінка під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень спрямована, як правило, на надання активної допомоги слідству.

Водночас для кримінальних проваджень цієї категорії характерними є ситуації, коли потерпілі від кримінальних правопорушень тривалий час не звертаються до правоохоронних органів з відповідними заявами, сподіваючись на «сумлінність» організаторів, та своїми діями сприяють злочинцям, які для відшкодування завданих ними збитків переконують інших осіб вкласти кошти.

Наприклад, *показаннями потерпілого ОСОБА_17 про те, що 27.11.2003 року він в ДОКС «Офіцерська кредитна спілка» з ОСОБА_6 уклав договір вкладу на суму 2 000 грн. строком на один рік під проценти, які йому жодного разу не виплатили. Після закінчення терміну договору він неодноразово бував в офісі кредитної спілки, вимагав повернення грошей, але співробітники послалися на постійну зайнятість голови правління ОСОБА_6, а також на те, що питання повернення грошей належить до виключної компетенції голови. З вересня 2005 року офіс ДОКС «Офіцерський кредитна спілка» був закритий на ремонт і більше не відновив роботу. На даний час вклад, йому і його дружині, яка також уклала договір вкладу та вносила грошові кошти, повернуто* [⁶⁰].

Як свідчить слідча та судова практика, потерпілі ще до внесення відомостей до ЄРДР ініціювали створення власних «комітетів» на громадських засадах, які проводили власне альтернативне розслідування, здійснювали збирання та аналіз матеріалів, пошук джерел інформації, що мала доказове значення та була прийнята слідчим і судом. Економічність кримінального судочинства виявляється не лише в можливостях зниження організаційно-технічних витрат, а й у співвідношенні завданих збитків з ефективністю конкретних процесуальних дій. У вітчизняному кримінально-процесуальному законодавстві сьогодні відсутні норми про використання при збиранні доказів можливостей створення об'єднань потерпілих. Утім,

⁵⁹ Джужа А. О., Тичина Д. М. Роль потерпілого (жертви) у механізмі вчинення злочину. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 4 (105). С. 87–98.

⁶⁰ Справа № 200/5095/13-к. Шевченківський районний суд м. Дніпро. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/37855875>

ефективність застосування цього засобу при розслідуванні багатоепізодних кримінальних правопорушень може проілюструвати приклад із практики.

Так, потерпіла ОСОБА_1 суду пояснила, що працюючи на посаді кредитного інспектора кредитної спілки «Народна скарбниця» при відсутності голови правління ОСОБА_4 вона виконувала його обов'язки. У серпні 2010 року в кредитну спілку приїхали на перевірку працівники з УМВС України в Тернопільській області, які вимагали довідку про кількість залучених депозитів. ОСОБА_4 на той час був відсутній і доручив їй підписати довідку, однак, вона відмовилася, оскільки не мала доступу до такої інформації. Коли ОСОБА_4 приїхав через декілька днів, до став звинувачувати її в тому, що це з її ініціативи була перевірка і в них відносини погіршилися. ОСОБА_4 постійно приховував боржників і говорив, що сам розбереться. У серпні 2010 року він прийняв на роботу ще одного кредитного інспектора ОСОБА_7, а потім у кінці серпня викликав до себе боржників кредитної спілки і звів на неї наклеп, що боржники брали кредити для неї. У вересні її викликав ОСОБА_4 і повідомив, що її звільнено з роботи. Рішенням Борщівського районного суду від 13.10.2010 року її було поновлено на роботі, однак рішення було виконано не відразу. Її не допускали до роботи, а 20 жовтня 2010 року безпідставно звільнили за прогули. Рішенням Борщівського районного суду від 3.11.2010 року її знову було поновлено на роботі. Однак, після поновлення на роботі керівництво кредитної спілки не допускало її до виконання своїх посадових обов'язків, а зобов'язували тільки проводити роботу з боржниками щодо погашення заборгованості. 6 січня 2011 року її знову було звільнено з роботи, після чого рішенням Борщівського районного суду від 24 січня 2011 року за її позовом поновлено на попередній посаді. Однак по даний час її не допущено до виконання своїх посадових обов'язків, вона може тільки надавати консультації [61].

Другу категорію потерпілих становлять особи, які є засновниками (службовими особами) НФУ, які мають спеціальну професійну (економічну, юридичну, технічну) підготовку, досвід роботи в комерційних та фінансових органах, знають технології здійснення певної фінансово-господарської діяльності. Лінія поведінки таких осіб під час виявлення і розслідування кримінальних правопорушень може формуватися під впливом двох факторів: бажання повернути втрачене майно; бажання уникнути виявлення правоохоронними органами фактів правопорушень з боку самого потерпілого [62, с. 182].

Порядок проведення допиту підозрюваного на досудовому слідстві має деякі відмінності від допиту свідків. Більшість тактичних прийомів тут

⁶¹ Справа № 1-47/11. Борщівський районний суд Тернопільської області. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/19096652>

⁶² Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні : метод. рек. / С. С. Чернявський, О. Є. Користін, В. А. Некрасов та ін. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с.

спрямовується на встановлення психологічного контакту слідчого з підозрюваним.

Першому допиту підозрюваного передують процедура вручення письмового повідомлення про підозру та роз'яснення прав підозрюваного (ст. 42, 276-278 КПК України).

Типова тактика допиту під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері діяльності НФУ полягає в такому:

- 1) підготовка до допиту;
- 2) складання плану допиту з переліком питань, які слід з'ясувати;
- 3) підготовка всіх необхідних матеріалів кримінального провадження для пред'явлення допитуваному за потреби;
- 4) за наявності декількох підозрюваних починати допит слід із другорядних учасників кримінального правопорушення;
- 5) спочатку отримати показання щодо будь-яких доказів, а потім за необхідності пред'явити їх допитуваному як підтвердження сказаного ним;
- 6) пред'являти докази в порядку зростання, починаючи з менш значних до більш значних;
- 7) у разі вчинення кримінального правопорушення групою осіб виявити та використовувати під час допиту обставини, що свідчать про зіткнення інтересів членів групи (наприклад, дані про присвоєння кимось більшої частини продукції тощо).

Особливості допитів підозрюваних впливають, насамперед, на обрання слідчим окремих тактичних прийомів, зокрема психологічного впливу. Специфіка допиту значною мірою визначається таким.

По-перше, механізм злочинної діяльності у цих випадках здебільшого характеризується поєднанням ознак різних кримінальних правопорушень, що вимагає від слідчого комплексного підходу до підготовки та проведення допитів, формулювання низки постановочних питань з урахуванням необхідності доказування усіх обставин кримінального провадження. З цією метою слідчому необхідно грамотно та раціонально застосовувати тактичні прийоми ведення допиту, уміло використовувати докази, одержані протягом розслідування.

По-друге, допитувані здебільшого мають досвід роботи у комерційних та фінансових органах, знають особливості нормативного регулювання бухгалтерського обліку, податкової звітності, банківської справи, технологій здійснення певної фінансово-господарської діяльності, документообігу, порядку обліку й контролю. Тому для проведення ефективного допиту потрібна попередня підготовка слідчого, що полягає у вивченні нормативної бази, специфіки фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання, під прикриттям якого вчинено злочин, ознайомлення з функціональними обов'язками офіційного персоналу компаній тощо. Доцільно залучати до проведення допитів працівників оперативних підрозділів, передусім коли необхідна допомога у правильному використанні оперативної інформації, можуть бути отримані дані, що підлягають негайній

перевірці, або в разі, якщо оперативний працівник у неофіційній бесіді встановив з допитуваним психологічний контакт й отримав достовірні відомості без їх процесуального закріплення.

По-третє, кримінальні правопорушення у сфері діяльності НФУ вчиняють, як правило, у складі організованих злочинних груп з чітким розподілом ролей та залученням фахів у різних галузях фінансової діяльності та інших сферах. Тому важливим завданням при визначенні тактичних особливостей допитів підозрюваних є правильне обрання слідчим послідовності допитів співучасників. Водночас слід враховувати, що існує залежність між характером поведінки допитуваного та ступенем участі цієї особи у вчиненні злочину. Без з'ясування психологічної характеристики членів організованої злочинної групи і глибокого розуміння психології злочинного угруповання неможливо тактично правильно і за короткий проміжок часу встановити причетність до злочину конкретних осіб.

Як показують дослідження, схильність підозрюваних та обвинувачених до відмови від давання показань та давання неправдивих показань під час допитів є меншою в разі, якщо вони відігравали у злочинній групі другорядну роль, були втягнуті шляхом залякування чи обману, перебувають у конфліктних стосунках з організаторами та активними членами групи. Тому насамперед слід допитувати саме цих осіб і на підставі їх свідчень визначати черговість допиту інших підозрюваних чи обвинувачених, використовуючи вже встановлені факти.

Якщо члени злочинної групи були раніше засудженими, то слід вивчити архівні кримінальні провадження (справи), що дає можливість отримати інформацію про тактику поведінки, яку обирають злочинці на допитах; про форми протидії розслідуванню; скласти уявлення про мотивацію злочинних дій особи. Ці відомості також використовуються для встановлення психологічного контакту з допитуваною особою.

Допит підозрюваних здійснюється у ситуаціях конфлікту. Можливі ситуації, коли допитуваний не визнає своєї участі у вчиненні кримінального правопорушення, пояснюючи невиконання зобов'язань перед потерпілими впливом незалежних від нього обставин (39% проваджень), не заперечує участі у вчиненні менш тяжкого кримінального правопорушення (наприклад, підроблення документів), проте спростовує намір заволодіти чужим майном (38%), перекладає вину на інших співучасників (18%), дає неправдиві (суперечливі) показання або взагалі відмовляється від спілкування (9%).

У першій ситуації допитуваний посилається на різні вигадані ним причини невиконання взятих на себе фінансових зобов'язань перед потерпілими, що нібито перебували поза його контролем. Цією позицією підозрюваний (обвинувачений) намагається перевести свої дії до розряду невиконання цивільно-правових зобов'язань, тобто, іншими словами, у площину цивільного судочинства, нерідко мотивуючи тим, що підозрювані від слідства не переховувались та кошти потерпілим частково повертались. Водночас допитуваний може використовувати необізнаність слідчого у

певних питаннях фінансово-правового характеру, вимагати проведення додаткових перевірок чи експертиз, допиту невстановлених слідством осіб.

Наприклад, допитана в судовому засіданні підсудна ОСОБА_1 свою винність у вчиненому злочині визнала повністю, суду пояснила, що працюючи спеціалістом, в подальшому керівником Теплицького відділення КС «Альянс Україна», була наділена повноваженнями, щодо укладання кредитних договорів, договорів застави, договорів поруки, повноваженнями щодо видачі кредитних коштів позичальникам та отримання від них плати за кредити, несучи при цьому повну матеріальну відповідальність за ввірені їй грошові кошти для видачі кредитів та при отриманні плати за кредити, які знаходились у неї. Позичальникам ОСОБА_4, ОСОБА_2, ОСОБА_3 вона оформляла та видавала кредити особисто, також отримувала від них кошти для погашення кредиту, при отриманні від даних осіб коштів виписувала прихідні ордера і видавала квитанції про отримання від них певної суми. При проведенні звірки щодо надходження платежів по погашенню кредитів названими особами було виявлено, що в касу кредитної спілки не надійшли грошові кошти, сплачені позичальниками ОСОБА_3, ОСОБА_4 та ОСОБА_2, згідно квитанцій до прихідних касових ордерів. Причиною стала напруженість в роботі, тобто своєчасно отримані кошти до каси не спрямовувала, розраховувала спрямувати пізніше, а потім забула це зробити. Гроші, які залишились у неї вона спрямовувала на погашення прострочених кредитів інших осіб, кого саме назвати не може. Заподіяну кредитній спілці майнову шкоду на суму 3000 грн., зобов'язується відшкодувати. У вчиненому щиро розкаюється, просить суворо не карати.

Допитана в судовому засіданні свідок ОСОБА_4 суду пояснила, що вона сплачувала заборгованість по кредиту своєї дочки ОСОБА_4, в основному кошти по сплаті кредиту у неї отримувала ОСОБА_1, при цьому виписувала прихідний касовий ордер про отримання від неї на погашення кредиту певної суми, видаючи їй квитанції до прихідного касового ордеру, які зберігаються до цього часу в неї. В січні 2008 року до неї приїхали представники кредитної спілки і повідомили, що по сплаті кредиту її дочкою виникла значна заборгованість, що її здивувало, адже вона сама проводила погашення кредиту, при цьому надала представникам кредитної спілки відповідні квитанції, вони їх оглянули і сказали, що не всі гроші, які показані в квитанціях надійшли в касу кредитної спілки. Вона кошти сплачувала, а чому ОСОБА_1 не проводила їх через касу вона не знає [63].

Характер показань у другій ситуації характерні для підозрюваних (обвинувачених), які виконували у злочинній групі допоміжну роль та намагаються уникнути відповідальності, посилаючись на свою необізнаність щодо справжніх намірів організаторів.

⁶³ Справа № 1-57/08. Теплицький районний суд Вінницької області. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/1941971>

Так, обвинувачений ОСОБА_3, свою вину в скоєному ним кримінальному правопорушенні визнав частково, суду пояснив, що в 2008 році його обрали головою правління кредитної спілки «Народна скарбниця». Було рішення суду про стягнення коштів з кредитної спілки в користь ОСОБА_5, яке частково ним було виконано. До 2010 року був бухгалтер і велась касова книга. Однак після 2010 року все робив він сам і книги не вів. Кошти приймав сам особисто, в тому числі від ОСОБА_15 прийняв 7200 гривень і від ОСОБА_16 20100 гривень, в касову книгу не заносив, а потратив їх на виготовлення документації на заставне майно кредитної спілки, яке хотів реалізувати для погашення боргів. Крім того, просив ОСОБА_14 підписати видаткові ордери про отримання нею коштів, які їй була винна кредитна спілка, однак фактично коштів їй не виплатив. Гр. ОСОБА_5 відшкодовано все тіло та відсотки, але вона кожен раз звертається до суду та стягує інфляційні, тому існує перед нею заборгованість. Виконавча служба його викликала і повідомляла про заборгованість, однак із-за відсутності коштів він не міг провести виплати [64].

Специфіка цієї ситуації, що характеризується невизнанням допитуваними своєї вини, полягає в тому, що їй не притаманні ознаки так званого «жорсткого конфлікту». Найчастіше підозрюваний дає достовірні показання в тій частині інкримінованих дій, яка, на його думку, слідчому відома. Позиція допитуваного переважно залежить від розподілу функцій у злочинній групі, від того, наскільки він, на його думку, «засвітився». Коли початкова інформація про кримінальне правопорушення отримана унаслідок проведення гласних заходів та інших офіційних перевірок, ефект раптовості, зазвичай, «не спрацьовує». Це надає можливість причетним до кримінального правопорушення особам ще до внесення відомостей до ЄРДР здійснити контрзаходи, сформувавши брехливу, але тверду позицію про свою особисту непричетність, що може підтверджуватися сфабрикованими даними. У цьому разі найбільш доцільними тактичними прийомами ведення допиту є такі: максимальна деталізація показань із задаванням уточнювальних та провокаційних запитань, послідовне пред'явлення доказів (показань інших учасників злочинної групи, протоколів допитів свідків і потерпілих, висновки експертиз), використання конфліктів у злочинній групі, проведення одночасного допиту. Водночас під час допиту слідчому доцільно пред'являти лише ту частину показань співучасників, які зізналися, що, на думку слідчого, є достовірною і підтверджується іншими, зібраними у справі доказами, або частини показань, якими викривається допитуваний. Найбільш доцільним прийомом є повідомлення слідчим при допиті тих фактів чи деталей, про які могли знати лише співучасник і допитуваний.

Характер поведінки допитуваного у другій та третій ситуації має багато спільного. Водночас у третій ситуації підозрюваний налаштований на активне

⁶⁴ Справа № 597/671/15-к. Чортківський районний суд Тернопільської області. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/53800232>

підтвердження вини інших осіб, применшуючи таким чином власну участь у вчиненні злочину. Цей чинник має враховувати слідчий, оскільки показання допитуваного, який «перекладає» вину на інших, здебільшого відповідають дійсності лише частково та обов'язково мають бути перевірені слідчим шляхом. З іншого боку, цю позицію може займати організатор злочину, який намагається видати себе за «звичайного» учасника.

Специфічною є четверта ситуація, коли допитуваний свою вину не визнає та цілком відмовляється від давання показань, користуючись своїм правом, передбаченим ст. 63 Конституції України [65]. Це передусім відбувається в разі, якщо затримання і допит особи як підозрюваного є несподіваним для нього. Водночас дані, одержані на першому допиті, мають дуже важливе значення для подальшого розслідування.

Під час проведення досудового розслідування у таких кримінальних провадженнях у 89% випадках виникала потреба в проведенні одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, зокрема свідків, підозрюваних, засновників, службових осіб НФУ й організаторів тіньових схем. Тут варто наголосити на складанні плану СРД, що є запорукою правильної організації, який має містити: завдання одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб та перелік розбіжностей, причини яких повинні бути з'ясовані в під час СРД; питання, які слід задати кожній з допитуваних осіб; розподіл ролей і завдань між особами, здійснюють одночасний допит; обрання допитуваної особи, яка буде перша відповідати на питання слідчого або прокурора; час і місце одночасного допиту; маркери наявних доказів, що дозволяють піддати сумніву помилкові або неправдиві показання, й, відповідно, що підтверджують істинні показання; перелік технічних засобів, необхідних для проведення одночасного допиту; спосіб захисту від можливої змови допитуваних осіб; дії для виконання безпосередньо після одночасного допиту (бажано розробити два варіанти: перший, що має бути здійснений, коли одночасний допит досягнув успіху, та другий, коли він закінчився невдало) та ін.

⁶⁵ Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>

6. Особливості проведення інших процесуальних дій у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень в сфері діяльності небанківських фінансових установ

У системі кримінального процесуального доказування під час досудового розслідування важливу роль відіграють не лише СРД, а й інші методи отримання доказів або перевірки вже зібраних доказів. Саме на їх основі встановлюються або спростовуються факти, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а також визначається порядок використання іншими суб'єктами доказування таких засобів. Загальний перелік таких засобів у досудовому розслідуванні закріплений у ст. 93 КПК України, а специфіка їх застосування залежить від процесуального статусу відповідного суб'єкта доказування у кримінальному провадженні й характеру процесуальної дії [66]. Згідно ч. 2 ст. 93 КПК України сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, а також шляхом проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України [67].

У ч. 2–3 ст. 93 КПК України не зазначено вичерпного переліку способів отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів для суб'єктів сторони обвинувачення, у тому числі й слідчих (детективів).

Витребування речей і документів є однією із першочергових процесуальних дій поряд з обшуком, що застосовується на початковому етапі досудового розслідування. Витребування речей і документів є методом отримання доказів або перевірки вже зібраних доказів у кримінальних провадженнях. Цей процес здійснюється слідчим (детективом) шляхом надсилання письмового запиту (звернення) відповідно до порядку, визначеного КПК України, до державних органів та органів місцевого самоврядування з вимогою надати документи або їх копії, завірені у встановленому порядку, а також інформацію та отримати відповідь на запит. [68].

Згідно з ч. 3 ст. 132 КПК України, для оцінки потреб досудового розслідування слідчий суддя або суд зобов'язані врахувати можливість отримання речей і документів, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні, без

⁶⁶ Старенький О. С. Витребування документів як засіб отримання доказів захисником у кримінальному провадженні : проблеми визначення процесуальної форми. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 58-68.

⁶⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

⁶⁸ Старенький О. С. Витребування документів як засіб отримання доказів захисником у кримінальному провадженні : проблеми визначення процесуальної форми. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 58-68.

застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Водночас, ч. 6 ст. 9 КПК України зазначає, що у випадках, коли положення КПК не регулюють або мають неоднозначне регулювання питань кримінального провадження, слід застосовувати загальні принципи кримінального провадження, визначені у ст. 7 КПК України. Відповідно до ч. 5 ст. 40 КПК України, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, а також службові особи і інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого [69].

Проте, у практичній діяльності як обвинувачення, так і захисту постійно виникають труднощі з реалізацією своїх повноважень у частині витребування інформації, документів та речей (відповідно до ст. 93 КПК України), що часто призводить до відмов у їх наданні. Це, перш за все, пов'язано з тим, що чинний КПК України не містить визначених способів і процедур, які б дозволяли сторонам обвинувачення та захисту ефективно реалізувати ці повноваження. У зв'язку з цим, на сьогодні існує нагальна потреба в чітких науково обґрунтованих положеннях, які б окреслювали місце інституту витребування речей і документів серед інших процесуальних дій та механізм його реалізації сторонами кримінального провадження.

Першочергово варто *витребувати документи про місцезнаходження та реєстрацію НФУ*. Адреса НФУ – важливий атрибут. Адже саме сюди зазвичай надходить уся офіційна кореспонденція, приходять інспекційні органи з перевіркою, його вказують у договорах із контрагентом.

Законодавство України оперує таким поняттям, як місцезнаходження юридичної особи. Так, згідно зі ст. 93 ЦК України це фактичне місце ведення діяльності або розміщення офісу, з якого здійснюється щоденне керування діяльністю юридичної особи (як правило, знаходиться в керівництві), а також управління та облік [70].

Із цього визначення випливає, що за місцезнаходженням юридичної особи повинне знаходитися його керівництво і в цьому місці повинен вестися облік. Однак діяльність підприємства може здійснюватися не тільки за його місцезнаходженням, але й за іншими адресами, наприклад за місцезнаходженням його відокремлених підрозділів (філій).

Згідно з п. 10 ч. 2 ст. 9 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» (2003 р.) місцезнаходження юридичної особи фіксується насамперед в ЄДР. Причому ще на етапі створення та держреєстрації юридичної особи [71].

⁶⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

⁷⁰ Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>

⁷¹ Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 трав. 2003 р. № № 755-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>

Як відомо, при держреєстрації юридична особа подає суб'єкту держреєстрації пакет документів, передбачений ст. 17 Закону № 755. І серед цих документів – Заява про державну реєстрацію створення юридичної особи за Ф. 1, затвердженою наказом Міністерства юстиції України № 3268 від 18.11.2016 р. «Про затвердження форм заяв у сфері державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань». Саме в ньому вказується місцезнаходження юридичної особи. Після держреєстрації юридичної особи ці відомості потраплять до ЄДР.

Вимоги до змісту установчих документів юридичної особи викладено в ст. 88 ЦК України. Так, відповідно до ч. 1 цієї статті в Статуті відображаються:

- найменування юридичної особи;
- органи управління товариством, їх компетенція;
- порядок прийняття рішень органами управління;
- порядок вступу в товариство та виходу з нього;
- інші відомості, якщо додаткові вимоги до змісту статуту встановлено ЦК або іншим законом.

Отже, спеціальним законодавством можуть бути передбачені додаткові вимоги до змісту Статутів певних організаційно-правових форм юридичних осіб. Наприклад, для кредитних спілок вони встановлені ст. 8 Закону України «Про кредитні спілки» (2023 р.) [72].

У ст. 33 Закону України «фінансові послуги та фінансові компанії» зазначено, що юридична особа, яка має намір здійснювати діяльність фінансової компанії, набуває статусу фінансової установи і права на здійснення діяльності з надання фінансових послуг після отримання відповідної ліцензії. У ліцензії зазначаються всі фінансові послуги, які дозволяється надавати фінансовій компанії або ломбарду на підставі такої ліцензії. Ліцензія не може відступатися чи передаватися іншій особі будь-яким іншим чином. Не є передачею ліцензії передача функцій та/або процесів за договором аутсорсингу.

Таким чином, кредитна спілка як юридична особа, яка має намір здійснювати діяльність фінансової компанії, подає Регулятору відповідно до вимог, в порядку та за формою, що встановлені нормативно-правовими актами Регулятора. Заявник, що створений та/або діє на підставі модельного статуту, затвердженого Кабінетом Міністрів України, подає копію рішення про його створення або про провадження діяльності на підставі модельного статуту, підписаного всіма засновниками; документ, що підтверджує внесення заявником плати за розгляд пакету документів, розмір якої встановлюється Регулятором.

Регулятор у встановленому ним порядку розглядає пакет документів про видачу ліцензії та приймає рішення за результатами його розгляду протягом двох місяців з дати отримання від заявника повного пакета документів про

⁷² Про кредитні спілки: Закон України від 14.07.2023 р. № 3254-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3254-20#Text>

видачу ліцензії. Регулятор протягом одного місяця з дати отримання від заявника повного пакета документів про видачу ліцензії має право залишити такий пакет документів без розгляду та повернути його заявнику, у таких випадках: подано неповний пакет документів; документи оформлено з порушенням вимог цього Закону або нормативно-правових актів Регулятора [73].

Також, необхідно *витребувати інформацію про отримані/видані довіреності керівником, засновником фіктивного підприємства, яке пов'язане з діяльністю НФУ*. Наказом Міністерства юстиції України від 29 травня 1999 р. № 29/5 затверджено «Положення про Єдиний реєстр довіреностей, посвідчених у нотаріальному порядку». Єдиний реєстр довіреностей – це комп'ютерна база даних, у якій здійснюється обов'язкова реєстрація посвідчених нотаріусами довіреностей на право користування та/або розпорядження майном, у тому числі транспортними засобами, а також реєстрація припинення їх дії.

Держатель Єдиного реєстру довіреностей – Міністерство юстиції України, що забезпечує його функціонування. Держатель установлює порядок внесення та надання відомостей з Єдиного реєстру довіреностей.

Адміністратор Єдиного реєстру довіреностей – державне підприємство «Інформаційний центр» Міністерства юстиції України, що має повний прямий доступ до комп'ютерної бази даних і відповідає за належне створення, матеріально-технічне та технологічне забезпечення Єдиного реєстру довіреностей, за збереження та захист даних та надання доступу реєстраторам і користувачам до Єдиного реєстру довіреностей.

Реєстратори Єдиного реєстру довіреностей – державні нотаріальні контори, та приватні нотаріуси, що уклали відповідні угоди з Адміністратором, мають повний прямий доступ до Єдиного реєстру довіреностей через комп'ютерну мережу, вносять записи до Єдиного реєстру довіреностей про посвідчені довіреності, про припинення дії довіреності та перевіряють дійсність довіреностей шляхом запитів до Єдиного реєстру довіреностей.

Користувачі Єдиного реєстру довіреностей – державні нотаріальні контори, приватні нотаріуси та інші установи і організації, що уклали відповідні угоди з Адміністратором, мають доступ до Єдиного реєстру довіреностей через комп'ютерну мережу, перевіряють дійсність довіреностей шляхом запитів до Єдиного реєстру довіреностей.

Установи та організації, яким може бути надано право користування Єдиним реєстром довіреностей (за умови, якщо перевірка дійсності довіреностей потрібна їм у зв'язку з виконанням покладених на них обов'язків і не порушує таємниці нотаріальних дій), визначаються Міністерством юстиції України.

⁷³ Про фінансові послуги та фінансові компанії : Закон України від 14.12.2021 р. № 1953-IX
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text>

Існують випадки коли особа на яку зареєстровано підприємство самостійно не здійснювала його реєстрацію, а уповноважувала відповідну особу (осіб) шляхом надання довіреності на реєстрацію (перереєстрацію) підприємства у державних органах.

Таким чином, детективу необхідно звернутись до Державного підприємства «Інформаційний центр» із відповідним запитом для отримання відомостей про видачу відповідними особами, які причетні до діяльності підприємства, що зареєстровано на підроблені документи, щодо отримання та видачу нотаріальних довіреностей.

Наприклад, детектив складає такого листа: *«...відповідно до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно власником нерухомого майна за адресою м. Київ, вул. Солом'янська, 8 є ТОВ «Новий вибір». На підставі викладеного вище, у порядку ст. ст. 2, 9, 40, 93 КПК України прошу надати інформацію та копії документів щодо договору оренди приміщення (м. Київ, вул. Солом'янська, 8) укладеного з ТОВ «Новий вибір»; наявну інформацію про працівників кредитної спілки «Сяйво», які фактично здійснювали господарську діяльність в офісному приміщенні 5 за адресою: м. Київ, вул. Солом'янська, 8; інформацію про осіб, яким видавались пропуски для відвідування офісного приміщення 5 за адресою: м. Київ, вул. Солом'янська, 8» [74].*

(3) *витребувати у приватних нотаріусів інформацію про здійснення нотаріальних дій.* Після отримання інформації про видані/отримані довіреності, які видавались/отримувались особами, які причетні до фінансових операцій, слідчий отримує інформацію про приватних нотаріусів, які посвідчували відповідні довіреності. Далі, необхідно вилучити відповідні копії довіреності у приватних нотаріусів.

Незважаючи на те, що ані ст. 93 КПК України, ані інші його положення не визначають процесуальний порядок застосування витребування речей і документів як засобу кримінального процесуального доказування, результати проведеного аналізу положень чинного законодавства України, свідчать про його часткове нормативне закріплення в окремих Законах України, що визначають організаційно-правові засади діяльності та функціонування правоохоронних органів, адвокатів.

Зокрема, п. 3 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про Службу безпеки України» надано право співробітникам СБУ одержувати на письмовий запит керівника відповідного органу СБУ від міністерств, державних комітетів, інших відомств, підприємств, установ, організацій, військових частин, громадян та їх об'єднань дані і відомості, необхідні для забезпечення державної безпеки України, а також користуватись з цією метою службовою документацією і звітністю [75].

⁷⁴ За матеріалами кримінального провадження № 32020100000000323 від 23.03.2020 р. СУ Головного управління ДФС у м. Києві.

⁷⁵ Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» детективи НАБУ мають право витребувати за рішенням керівника структурного підрозділу НАБУ та одержувати в установленому законом порядку у вказаному в запиті вигляді та формі від інших правоохоронних та державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій інформацію, необхідну для виконання обов'язків НАБУ, у тому числі відомості про майно, доходи, видатки, фінансові зобов'язання осіб, які ними декларуються у встановленому законом порядку, відомості про використання коштів Державного бюджету України, розпорядження державним або комунальним майном. Суб'єкти, яким адресовано зазначений запит, зобов'язані невідкладно, але не більше ніж протягом трьох робочих днів, надати відповідну інформацію. У разі неможливості надання інформації суб'єкт повинен так само невідкладно у письмовій формі повідомити про це НАБУ з обґрунтуванням причин. НАБУ за зверненням відповідного суб'єкта може продовжити строк надання інформації на строк не більше двох календарних днів. Ненадання НАБУ на його запит інформації, надання завідомо недостовірної інформації чи не в повному обсязі, порушення встановлених законом строків її надання, повідомлення третіх осіб стосовно того, що про них збирається така інформація, забороняються і тягнуть за собою відповідальність, передбачену законом [76].

Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» ДБР та його уповноважені посадові особи з метою виконання покладених на них завдань безоплатно одержують в порядку, передбаченому КПК України, за письмовими запитами Директора ДБР, його уповноваженого заступника, директорів територіальних управлінь ДБР або їхніх уповноважених заступників інформацію, необхідну у справах про кримінальні правопорушення, що знаходяться у провадженні ДБР, у тому числі з автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків даних, держателем (адміністратором) яких є органи державної влади або органи місцевого самоврядування, у тому числі інформацію з обмеженим доступом. Використання цієї інформації здійснюється ДБР з дотриманням законодавства про захист персональних даних. Суб'єкти, яким адресовано відповідний запит, зобов'язані протягом трьох днів, а в разі неможливості – не пізніше 10-денного строку, надати відповідну інформацію або повідомити про причини, що перешкоджають її наданню [77].

Законом України «Про Бюро економічної безпеки України» передбачено, що витребування Бюро економічної безпеки України інформації та/або документів від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних

⁷⁶ Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.

⁷⁷ Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>

осіб може здійснюватися відповідно до їх підслідності та в порядку, визначеному КПК України (ч. 7 ст. 7) [78].

Виходячи з вищезазначеного, можемо зробити висновок, що законодавчо визначений порядок застосування витребування речей та документів для суб'єктів сторони обвинувачення характеризується відсутністю паритетних можливостей щодо забезпечення своєчасності отримання доказів у результаті застосування відповідного засобу кримінального процесуального доказування. Адже для надання відповідні на запит детективів НАБУ та слідчих ДБР законодавством встановлено триденний строк, водночас для слідчих СБУ такий строк взагалі не передбачений. При цьому для надання відповідні детективам НАБУ відповідний строк може бути продовжений до двох днів, а для слідчих ДБР – до семи днів. Таким чином, детективи НАБУ мають переваги у своєчасності застосування вказаного засобу кримінального процесуального доказування перед слідчими ДБР чи СБУ.

Тимчасовий доступ до речей і документів. У ч. 1 ст. 159 КПК України вказується, що тимчасовий доступ до речей і документів полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі та документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії й вилучити їх (здійснити їх виїмку). Окрім того, законодавець у ч. 2 ст. 159 КПК України надає можливість здійснювати тимчасовий доступ до електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку шляхом зняття копії інформації, що міститься в таких електронних інформаційних системах або їх частинах, мобільних терміналах систем зв'язку, без їх вилучення [79, с. 62].

Тимчасовий доступ до речей і документів є відносно новим інститутом у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві України. До прийняття у 2012 р. чинного КПК України інститут тимчасового доступу до речей і документів іменувався як виїмка. Предметами такого заходу забезпечення кримінального провадження є офіційні та інші документи, що містять різну інформацію, яка має значення для розслідування. Типовий перелік документів, що підлягають вилученню у провадженнях щодо кримінальних правопорушень у сфері діяльності НФУ, можна представити у вигляді таких груп:

1) нормативні документи НФУ: відомчі листи, інструкції, типові положення та інші документи, що визначають порядок та умови проведення НФУ фінансових операцій; посадові інструкції та функціональні обов'язки службових осіб НФУ (керівника, головного бухгалтера, аудитора, страховика,

⁷⁸ Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>

⁷⁹ Старенький О. С. Тимчасовий доступ до речей і документів як засіб отримання доказів у кримінальному провадженні : окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 60-71.

ліцензіата та ін.), списки штатних працівників, накази та розпорядження, що відображають організаційно-штатні і кадрові зміни;

2) документи, що визначають фінансово-економічну структуру та організаційно-правовий статус НФУ: а) установчі документи: установчий акт, статут, засновницький договір або протокол установчих зборів, положення юридичної особи, рішення засновників чи уповноваженого ними органу про створення юридичної особи, документ, що підтверджує внесення засновником (засновниками) вкладу (вкладів) до статутного фонду (статутного або складеного капіталу) юридичної особи, звіт про проведення підписки на акції, засвідчений НКЦПФР; б) документи, які подаються НБУ, НКЦПФР для здійснення державної реєстрації; в) реєстраційні документи: свідоцтво про державну реєстрацію, виписка з ЄДР, довідка про взяття на облік в органах статистики, Державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондах соціальною страхування;

3) документи бухгалтерського обліку та звітності: а) документи бухгалтерського обліку: документи первинного обліку (договірні та супутні документи, розрахункові документи, документи фінансового обліку, кредитові документи); документи зведеного обліку (облікові реєстри, бухгалтерські звіти і баланси, податкові звіти); накази, розпорядження, доповідні записки, відомості і звіти внутрішнього контролю та ін.; б) документи фінансової звітності: баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів, звіт про власний капітал та примітки до звітів, податкова накладна, податкова декларація (для суб'єктів малого підприємництва і представництв іноземних компаній встановлюється скорочена за показниками фінансова звітність у складі балансу і звіту про фінансові результати); висновки аудиторських організацій;

4) документи, що стосуються змісту фінансових угод;

5) банківські документи: а) документи про відкриття розрахункового рахунку: заява за підписом керівника та головного бухгалтера (якщо посада останнього передбачена штатом підприємства); договір про здійснення розрахунково-касового обслуговування картки зі зразками підписів посадових осіб, яким надано право розпорядження рахунком, та відбитку печатки НФУ, посвідчених нотаріально; розпорядження банку про відкриття або закриття розрахункового рахунку; копії установчих, реєстраційних та особистих документів посадових осіб НФУ, відповідні адресні довідки; б) документи на переказ готівки: оголошення про внесення готівки, грошовий чек, заява про переказ готівки, повідомлення про одержання переказу; видаткові та прибуткові касові ордери; платіжні (розрахунково-платіжні) відомості; в) документи, що підтверджують обіг коштів по рахунку: виписки банку з розрахункового рахунку НФУ про наявність та рух коштів за певний період із розшифровкою підстав платежу та одержувачів коштів; розрахункові документи: платіжні доручення, платіжні вимоги-доручення, розрахункові чеки, платіжні вимоги, інкасові доручення, меморіальні ордери, акредитиви,

міжбанківські розрахункові документи тощо; г) спеціальні платіжні засоби: банківські пластикові картки;

б) інші документи, що можуть мати значення у справі: а) документи, які посвідчують особу: паспорт громадянина України, паспорт громадянина відповідної країни, посвідка на проживання особи без громадянства та інші, визначені законодавством, документи; довідки про втрату, викрадення паспортів; б) документи, що підтверджують фіктивність НФУ: довідки про засновників підприємства (з адресного бюро, міграційної служби); довідки про невідачу печаток і штампів; довідки про невідачу сертифікатів, ліцензій, дозволів; довідки нотаріусів про відмову від вчинення нотаріальних дій, пов'язаних з реєстрацією і діяльністю підприємств; довідки про неподання звітності, несплату податків, припинення руху коштів по рахунках; акти про відсутність підприємства за визначеними в реєстраційних документах адресами; довідки про фактичний статус приміщення, що згідно з документами є місцезнаходженням підприємства; довідки про ненадходження продукції на територію України; довідки про статус майна, що є предметом угоди; рішення суду про скасування реєстраційних документів фірми.

За даними вивчених кримінальних проваджень, тимчасовий доступ до речей і документів найчастіше проводили:

– у НБУ, НКЦПФР (98%) – документи облікових та наглядових справ; документи, що підтверджують фіктивність НФУ (довідки про засновників, про відмову від вчинення нотаріальних дій, пов'язаних з реєстрацією і діяльністю НФУ; про неподання звітності);

– у районних та міських державних адміністраціях (77%) установчі та реєстраційні документи підприємств, що використані для прикриття злочинної діяльності (установчий акт, статут, засновницький договір, положення юридичної особи, рішення засновників про створення юридичної особи, документи, які подають державному реєстратору для здійснення державної реєстрації);

– у підрозділах Державної податкової служби, Пенсійного фонду України та Держкомстату України за місцем реєстрації суб'єктів господарської діяльності (35%) – несплату податків, припинення руху коштів по рахунках; про відсутність НФУ за визначеними в реєстраційних документах адресами; про фактичний статус приміщення, що згідно з документами є місцезнаходженням підприємства);

– в установах комерційних банків (55%) – щодо відкриття та обслуговування розрахункових рахунків (заява, договір про обслуговування, картка зі зразками підписів посадових осіб, яким надано право розпорядження рахунком, та відбитку печатки НФУ, посвідчених нотаріально, копії установчих, реєстраційних та особистих документів посадових осіб НФУ, адресні довідки); документи на переказ готівки (оголошення про внесення готівки, грошовий чек, заява про переказ готівки, повідомлення про одержання переказу; видаткові та прибуткові касові ордери; платіжні (розрахунково-платіжні) відомості); документи, що підтверджують обіг коштів по рахунку

(виписки банку з розрахункового рахунку про наявність та рух коштів за певний період із розшифровкою підстав платежу та одержувачів коштів); розрахункові документи (платіжні доручення, платіжні вимоги-доручення, розрахункові чеки, платіжні вимоги, інкасові доручення, меморіальні ордери, акредитиви, міжбанківські розрахункові документи тощо), що підтверджують, зокрема, відсутність зарахувань на рахунки підприємств грошових коштів, отриманих від потерпілих.

Суб'єкти господарювання мають право самостійно обирати банк для розрахунково-касового обслуговування і за усіма видами операцій можуть користуватись послугами одного або декількох комерційних банків. Види рахунків, які підприємства можуть відкривати в банку залежать від правового статусу і характеру діяльності цього підприємства. Це можуть бути поточні, бюджетні, депозитні (вкладні), позичкові та деякі інші рахунки. Поточні рахунки відкриваються підприємствам усіх видів та форм власності для зберігання грошових коштів та здійснення розрахунків за всіма видами їх діяльності. Види діяльності, якими може займатись підприємство перелічені у його статуті або в документі, що його замінює.

Законодавством та інструкціями НБУ передбачено, що кожне підприємство має право відкрити по одному поточному рахунку в національній та іноземній валюті у двох установах банку. У разі відкриття двох поточних рахунків у національній валюті один з них виступає в якості основного, другий – додаткового. Відмінність цих рахунків полягає у тому, що коли на поточних рахунках не вистачає коштів для задоволення всіх претензій до підприємства, то заборгованість, що стягується у безспірному порядку, обліковується за основним поточним рахунком.

Умови відкриття рахунку та особливості його функціонування передбачаються в договорі, що укладається між банком і його клієнтом, і не повинні суперечити вимогам Інструкції про порядок відкриття та закриття рахунків користувачам надавачами платіжних послуг з обслуговування рахунків (2022 р., № 162);

Перед відкриттям рахунку банки зобов'язані на підставі офіційних документів або засвідчених в установленому законодавством України порядку їх копій ідентифікувати клієнтів – власників рахунків / представників власників рахунків / осіб, які відкривають рахунки на користь третіх осіб. Ідентифікація проводиться для запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Ідентифікація клієнта не є обов'язковою, якщо клієнт уже має рахунки в цьому банку і був раніше ідентифікований відповідно до вимог законодавства України.

Якщо суб'єкт господарювання не має в цьому банку рахунків, то відкриття йому поточного рахунку здійснюється в такому порядку:

Особа, яка від імені суб'єкта господарювання відкриває поточний рахунок, має:

пред'явити паспорт або інший документ, що посвідчує особу. Представники юридичних осіб мають також надати документи, що

підтверджують їх повноваження. Фізичні особи – резиденти додатково пред'являють документ, виданий відповідним органом державної податкової служби, що засвідчує їх реєстрацію в Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків;

подати документи (копії документів, засвідчені в установленому порядку), необхідні для відкриття рахунку (перелічені далі).

На підставі зазначених вище документів уповноважений працівник банку здійснює ідентифікацію клієнта та осіб, уповноважених розпоряджатися поточним рахунком.

Між банком і клієнтом укладається в письмовій формі договір банківського рахунку.

Для відкриття поточного рахунку *НФУ* надає установі банку такі документи:

1. Заяву на відкриття поточного рахунку встановленого зразка. Заява підписується керівником та головним бухгалтером підприємства.

2. Копію належним чином зареєстрованого статуту (засновницького договору/ положення), засвідчену нотаріально.

3. Копію виписки з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, що містить відомості про юридичну особу;

4. Копію документа, що підтверджує взяття *НФУ* на податковий облік.

5. Картку із зразками підписів осіб, яким відповідно до чинного законодавства чи установчих документів підприємства надано право розпорядження рахунком та підпису платіжних документів. У картку включається також зразок відбитку печатки, присвоєної підприємству.

Для відкриття поточного рахунку фізична особа *НФУ* надає установі банку такі документи:

- заяву про відкриття поточного рахунку, що підписана фізичною особою – підприємцем або її представником;

- копію виписки з Єдиного державного реєстру юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців, що містить відомості про фізичну особу – підприємця;

- картку із зразками підписів.

Днем відкриття поточного рахунку клієнта вважається дата, що зазначена на заяві про відкриття цього рахунку в розділі «Відмітки банку».

За окремою угодою банк надає список тарифів комісійної винагороди за свої операції та послуги, у тому числі за розрахунково-касове обслуговування (плата за відкриття рахунку, за вилучення готівки, вихідні перекази, закриття рахунку та інші).

Документальне оформлення відкриття поточного рахунку господарським та довірчим товариствам, договірним об'єднанням, товарним біржам, сільськогосподарським та орендним підприємствам, товариствам споживчої кооперації, друкованим засобам масової інформації, політичним партіям, профспілковим, громадським та релігійним організаціям, а також відокремленим підрозділам підприємств мають деякі особливості.

Поточні рахунки, як і інші рахунки, мають мультивалютний характер. Тому якщо в статуті зазначено, що підприємство здійснює зовнішньоекономічну діяльність, то банк може відкрити йому поточний рахунок в іноземній валюті.

Поточні рахунки клієнтів банків закриваються:

- На підставі заяви клієнта.
- На підставі рішення відповідного органу, на який згідно із законом покладено функції щодо припинення юридичної особи або припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця (за заявою ліквідатора, голови або члена ліквідаційної комісії, управителя майна тощо).
- У разі смерті власника рахунку – фізичної особи та фізичної особи-підприємця (за зверненням третьої особи, зокрема спадкоємця).
- На інших підставах, передбачених законодавством України або договором між банком і клієнтом.

Банк може відмовитися від договору банківського рахунку та закрити поточний рахунок клієнта, якщо операції за цим рахунком не здійснюються протягом трьох років підряд і на цьому рахунком немає залишку коштів.

Банк закриває поточний рахунок юридичної особи на підставі документа, виданого державним реєстратором в порядку, установленому законодавством України, який підтверджує державну реєстрацію припинення юридичної особи.

Бюджетні рахунки відкриваються підприємствам (їх відокремленим підрозділам), яким виділяються кошти за рахунок державного або місцевого бюджету для цільового їх використання. Ці рахунки відкриваються на підставі платіжного доручення фінансового органу, органу Державного казначейства, відповідного розпорядника бюджетних коштів.

Кредитні рахунки відкриваються на договірній основі як юридичним, так і фізичним особам в будь-якій установі банку, яка має право видавати кредити, з дотриманням чинного законодавства. Кредитні рахунки призначені для обліку кредитів, які надані шляхом оплати розрахункових документів чи перерахування на поточний рахунок позичальника відповідно до умов кредитної угоди.

Депозитні рахунки підприємствам відкриваються на підставі укладеного депозитного договору між власником рахунку та установою банку на визначений у договорі строк. Кошти на депозитні рахунки перераховуються з поточного рахунку і після закінчення строку зберігання повертаються на поточний рахунок. Відсотки за депозитними вкладками перераховуються в такому самому порядку або зараховуються на поповнення депозиту. Проведення розрахункових операцій та видача коштів готівкою з депозитного рахунку забороняється.

Як показують наші дослідження, специфіка розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної категорії пов'язана з необхідністю тимчасового доступу до документів, які містять банківську таємницю. Правовий режим зберігання банківської таємниці та порядок її розкриття визначено

законодавством [80]. Такий доступ до інформації, що становить банківську таємницю, проводиться лише за вмотивованою постановою слідчого судді. Слідчий (детектив) за погодженням з прокурором повинен отримати ухвалу слідчого судді про тимчасовий доступ до банківських документів НФУ відносно якого здійснюється досудове розслідування. Окрім вилучення документів на підставі яких відкривався рахунок підприємства необхідно також вилучити виписку по відкритим/закритим рахункам НФУ. Операції, що будуть відображені у виписці будуть свідчити, які саме НФУ мали з ним взаємовідносини, що в подальшому надасть слідчому можливість: встановити мету створення НФУ на підроблені документи; встановлення пов'язаних з НФУ підприємств задіяних у вчиненні кримінального правопорушення з метою ідентифікації в подальшому їх посадових осіб; встановлення фінансових операцій в сфері зовнішньо-економічної діяльності.

Також, необхідно звернути увагу на те чи здійснювала НФУ придбання валюти, відкриття депозитів та проведення інших операцій які надає банківська установа. Так як НФУ створене на підроблені документи то подальша фінансово-господарська діяльність спрямована не на законну фінансову діяльність, а на вчинення інших кримінальних правопорушень, як правило в сфері господарської діяльності.

Так, як і в інших випадках оригінали документів, які подавались до банківської установи можливо буде в подальшому використати для проведення судово-почеркознавчих та судово-криміналістичної експертиз. Окрім вказаних вище експертиз, в подальшому банківські документи (мають статус первинних документів) можуть відіграти важливу роль у проведенні експертиз (судово-економічна, кредитно-фінансова, інші), проведенні відповідних досліджень, ревізій, перевірок;

– у патентних організаціях та ДП «Український інститут інтелектуальної власності» (14%) – документи щодо реєстрації знаку для товарів і послуг та про видачу відповідних свідоцтв. Водночас, для того, щоб отримати електронний цифровий підпис НФУ, необхідно звернутися до Акредитованого центру сертифікації ключів. При цьому необхідно надати: заповнену та підписану заяву на реєстрацію для отримання посиленого сертифіката відкритого ключа встановленого зразка; заяву-приєднання до договору «Про надання послуг електронного цифрового підпису» у двох примірниках; оригінал статуту або його нотаріально засвідчену копію (для юридичних осіб); копію свідоцтва про державну реєстрацію, засвідчену підписом керівника та печаткою юридичної особи або виписку (витяг) з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців; документи, які підтверджують повноваження керівника заявника; копію паспорта керівника (копії 1-4, 11-12 сторінок), засвідчену підписом власника паспорта; копії паспортів підписувачів (копії 1-4, 11-12 сторінок), засвідчені підписами власників

⁸⁰ Про банки і банківську діяльність : Закон від 07.12.2000 р. № 2121-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

паспортів; довіреність встановленого зразка та паспорт довіреної особи (якщо заявник представлений довіреною особою);

– у бюро технічної інвентаризації та реєстрації прав власності на об'єкти нерухомого майна (28%) – документи щодо реєстрації членами злочинної організації прав власності на нерухомість, копії правовстановлювальних документів і технічна документація;

– у приватних нотаріусів (39%) – документи щодо реєстрації договірних відносин з потерпілими, видачу і отримання розписок про отримання грошових коштів, купівлі-продажу об'єктів нерухомого майна тощо;

– на телефонних станціях та в компаніях мобільного зв'язку (8%) – документи про придбання та використання мобільних і стаціонарних (квартирних) телефонів, довідки про користування абонентським номером за певний проміжок часу з копіями відповідних абонентських угод тощо. Водночас, у 57% слідчі не завжди повністю використовують інформацію, що може бути отримана від операторів стільникового (мобільного) зв'язку, зокрема шляхом проведення тимчасового доступу до документів. Унаслідок цього суттєво знижується результативність розслідування, передусім щодо встановлення зв'язків між учасниками злочинної групи, що впливає на перспективи судового розгляду.

Клопотання слідчого або прокурора, що стосується розкриття інформації, яка охороняється законом, зокрема, інформації, що міститься у операторів та провайдерів телекомунікацій про зв'язок, абонентів, надання телекомунікаційних послуг, включаючи отримання послуг, їх тривалість, зміст, маршрути передачі тощо (ст. 159, 162 КПК України), повинні містити належну аргументацію. Зокрема, має бути обґрунтована підозра у вчиненні кримінального правопорушення, яке є настільки серйозним, що може стати підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Також необхідно довести, що потреби досудового розслідування виправдовують такий рівень втручання у права і свободи особи, про який йдеться в клопотанні слідчого або прокурора, і що саме таким чином може бути досягнуто мети, для реалізації якої подається це клопотання.

Щодо характеру інформації, вказаної в ч. 1 ст. 159 КПК України, вона може включати:

1) дані про ідентифікаційні ознаки кінцевого обладнання телекомунікацій (абонентський номер SIM-картки, IMEI, MAC-адреса, IP-адреса тощо), яке знаходилося в зоні дії певних базових станцій у визначений час;

2) відомості про прізвища, імена, по батькові та інші дані споживачів телекомунікаційних послуг та абонентів зазначеного кінцевого обладнання (за наявності таких даних);

3) інформацію про типи з'єднань зазначеного кінцевого обладнання (вхідні та вихідні з'єднання) за певний період, включаючи дату і час, тривалість таких з'єднань, маршрути передачі даних (при цьому зазначений період може завершуватися після виконання ухвали, тобто передбачати

можливість постфактум ознайомитися та зробити копії інформації про з'єднання, які відбудуться в майбутньому);

4) інформацію, зазначену в пунктах 1, 2, 3, щодо кінцевого обладнання телекомунікацій, з яким з'єднувалося кінцеве обладнання, що перебувало в зоні дії певних базових станцій у визначений час, а також про їх подальші з'єднання;

5) інші дані про телекомунікації..

– в офісах компаній, які використовувались для прикриття злочинної діяльності (62%) – інструкції та інші документи, що визначають порядок та умови проведення окремих фінансових операцій; посадові інструкції та функціональні обов'язки службових осіб, списки працівників, накази та розпорядження, документи бухгалтерського обліку та звітності;

– в офісах суб'єктів господарської діяльності, що є їх партнерами (35%) – копії договорів та інших документів про виконання робіт, купівлю-продаж товарів, надання послуг; платіжні документи, які підтверджують переказ коштів;

– в окремих осіб (7%) – документи, які посвідчують особу (паспорти, посвідки на проживання осіб без громадянства, довідки про втрату, викрадення паспортів.

Таким чином, потреба у проведенні тимчасового доступу до речей і документів, що виключає можливість витребування та отримання документів за запитом слідчого, виникає у випадках:

– коли розшукуваний документ (предмет) за наявними у справі даними має ознаки речового доказу (наприклад, підроблені документи, що використані у шахрайській схемі);

– коли є небезпека знищення, приховання або пошкодження оригіналів (окремих примірників, копій) документів протидіючими особами (наприклад, бухгалтерських документів податкової звітності НФУ);

– має місце необґрунтована тяганина у виданні потрібних документів або відсутня особа, компетентна видати оригінал чи копію документа.

Арешт майна – тимчасове позбавлення підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, можливості відчужувати певне його майно за ухвалою слідчого судді або суду до скасування арешту майна у встановленому КПК порядку. Відповідно до вимог КПК арешт майна може також передбачати заборону для особи, на майно якої накладено арешт, іншої особи, у володінні якої перебуває майно, розпоряджатися будь-яким чином таким майном та використовувати його(ч. 1 ст. 170 КПК України).

Арешт може бути накладено на нерухоме та рухоме майно, майнові права інтелектуальної власності, грошові кошти в будь-якій валюті, як у готівковій, так і в безготівковій формі, цінні папери, корпоративні права, що належать підозрюваному, обвинуваченому або особам, які відповідно до закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями

підозрюваного, обвинуваченого або особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння і має це майно у власності або у інших фізичних чи юридичних осіб. Це робиться з метою забезпечення можливого конфіскації майна або задоволення цивільного позову (ч. 3 ст. 170 КПК України).

Заборона на використання майна, а також заборона розпоряджатися таким майном можуть бути застосовані лише у випадках, коли їх незастосування може призвести до зникнення, втрати або пошкодження відповідного майна або настання інших наслідків, які можуть перешкодити кримінальному провадженню (ч. 4 ст. 170 КПК України). Заборона використання житлового приміщення, в якому на законних підставах проживають будь-які особи, не допускається (ч. 5 ст. 170 КПК України) [81].

В цілому питання арешту майна тісно пов'язано з поняттями обшуку, виїмки, огляду, впливає з них.

Визначення майна наводиться і в законі України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні». Відповідно до ст. 3 вказаного нормативно-правового акта майном, яке може оцінюватися, вважаються об'єкти в матеріальній формі, будівлі та споруди (включаючи їх невід'ємні частини), машини, обладнання, транспортні засоби тощо; паї, цінні папери; нематеріальні активи, в тому числі об'єкти права інтелектуальної власності; цілісні майнові комплекси всіх форм власності [82].

Виходячи з того, що одним із завдань накладення арешту на майно є забезпечення спеціальної конфіскації, передбаченої кримінальним законодавством, варто проаналізувати й положення КК України. Зокрема, в ч. 1 ст. 96-2 КК України зазначається, що предметом спеціальної конфіскації є «гроші, цінності та інше майно ...», а в ч. 4 цієї статті деталізується, що «гроші, цінності, в тому числі кошти, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах, інше майно, зазначені в цій статті, підлягають спеціальній конфіскації у третьої особи ...» [83].

Поряд із поняттям «майно» у вітчизняному законодавстві, а також економічній та юридичній науках активно використовується й термін «активи». Так, поняття «активи» є надзвичайно важливою категорією в обліковому, фінансовому, управлінському, правовому та інших аспектах економічної роботи будь-якого підприємства. При цьому сутність активів різниться залежно від сфери його використання, адже вказане поняття досліджується водночас як об'єкт власності, об'єкт обліку, об'єкт управління, об'єкт інвестування та економічний потенціал. У перших трьох випадках

⁸¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

⁸² Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: закон України від 12.07.2001 р. № 2658-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text>

⁸³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

активи розглядають як результат минулих подій, оскільки вже наявні в НФУ, а в останніх двох – як майбутня дія, результат трансформації капіталу НФУ за допомогою інвестицій, а також ресурси, використання яких, як очікується, приведе до отримання економічних вигод у майбутньому [84].

Прийнято виокремлювати дві групи активів - нефінансові та фінансові. Нефінансові активи включають в себе матеріальні активи – власність, що має майнову форму та грошову вартість (земля, адміністративні споруди, підприємства, обладнання, запаси сировини, готова продукція та інше), і нематеріальні активи, які є умовною вартістю об'єктів власності (патенти, ноу-хау, гудвіл (репутація фірми), торговельні марки, фірмові знаки, інші види інтелектуальної власності, права на користування ресурсами). До фінансових активів належать платіжні засоби фізичних чи юридичних осіб або об'єкти, від яких у майбутньому чекають прибутків (касова готівка, депозити в банках, вклади, чеки, цінні папери, акції, монетарне золото, позички МВФ тощо) [85].

Електронні активи, одержані злочинним шляхом – це грошові кошти в формі записів на рахунках (безготівковій формі) та віртуальні активи, які прямо чи опосередковано отримані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна; призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення; є предметом кримінального правопорушення; підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення [86].

Таким чином до поняття арешту майна варто відносити й арешт активів, у тому числі й електронних.

Основним завданням слідчого є визначення як майна підозрюваних, так і майна осіб, які відповідно до закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного. У кожному кримінальному провадженні слід надавати доручення оперативним підрозділам щодо встановлення вкладів, цінностей та іншого майна платника податків і його службових осіб, які вчинили злочини в сфері оподаткування, а також грошей, цінностей та інших предметів, здобутих злочинним шляхом.

Процесуально-правовими підставами для арешту майна є такі: під час досудового розслідування – ухвала слідчого судді, прийнята за результатами розгляду клопотання про арешт майна, яке подано прокурором або слідчим за

⁸⁴ Романчук К. В. Змістовне наповнення понять «майно», «активи» в національній обліковій практиці. *Вісник Донбаської державної машинобудівної академії*. 2012. № 1 (26). С. 210.

⁸⁵ Алгоритм дій працівників органів досудового розслідування щодо накладення арешту на електронні активи, одержані злочинним шляхом: науково-практичний посібник / Цуцкірідзе М. С., Пчеліна О. В., Романюк В. В., Бурлака В. В. та ін. К.: 7БЦ, 2021. 92 с.

⁸⁶ Алгоритм дій працівників органів досудового розслідування щодо накладення арешту на електронні активи, одержані злочинним шляхом: науково-практичний посібник / Цуцкірідзе М. С., Пчеліна О. В., Романюк В. В., Бурлака В. В. та ін. К.: 7БЦ, 2021. 92 с.

погодженням з прокурором, а також з метою забезпечення цивільного позову – цивільним позивачем.

Вагоме значення в розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері діяльності НФУ має *ініціювання слідчого (детектива) на призначення та проведення контрольно-ревізійного інспектування (ревізій і перевірок)*, яке спрямоване на вивчення й дослідження діяльності суб'єкта небанківської фінансової діяльності та законності дій його посадових осіб. Питання ініціювання, призначення, проведення ревізії, а також оформлення і оскарження її результатів регулюються нормативно-правовими актами України, в першу чергу Законом України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», Постановою Кабінету Міністрів України від 20.04.2006 №550, спільним наказом Головного контрольно-ревізійного управління України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України №346/1025/685/53 від 19.10.2006 [⁸⁷; ⁸⁸; ⁸⁹].

Більш важливе має значення має так звана ревізія, що призначається за ініціативою органів досудового розслідування, оскільки вона є методом формування (створення) і збору доказів у кримінальному провадженні. За допомогою такого контрольно-ревізійного інспектування не тільки підтверджуються факти протиправної діяльності НФУ, викриті НБУ або НКЦПФР або оперативним шляхом, але й можуть виявлятися нові факти протиправних дій, встановлюватися їх учасники. Зазначене обумовлюється насамперед тим, що слідчий (детектив), за відповідними консультаціями (в разі необхідності) спеціалістів формує питання, які є предметом перевірки під час проведення ревізії, а також бере участь в погодженні програми такої ревізії.

У ході підготовки до ревізії посадовими особами НБУ складається програма ревізії, що містить назву об'єкта контролю, тему, період та питання, що підлягають ревізії. Програма затверджується керівником НБУ чи його заступником.

Використовуючи результати ревізії в кримінальному провадженні, слід зважати на можливість одержання відповідної інформації на підставі бухгалтерського обліку. Ревізії доцільно призначати лише з урахуванням питань, на які може бути надано відповіді та які можуть бути використані як

⁸⁷ Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2006 р. № 550. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-%D0%BF>

⁸⁸ Про затвердження Порядку взаємодії органів державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України : наказ Головного контрольно-ревізійного управління України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України 19.10.2006 р. № 346/1025/685/53. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1166-06>

⁸⁹ Ревізія як форма використання спеціальних економічних знань у кримінальному провадженні : навч. посіб. / В. В. Неганов, А. П. Запотоцький, Т. М. Давиденко ; за заг. ред. С. С. Чернявського. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2024. 132 с.

належні докази в кримінальному провадженні. Фактичними підставами ініціювання проведення ревізій є: наявність у матеріалах кримінального провадження окремих фактів ухилення від сплати податків, що підтверджують необхідність перевірки за первинними документами діяльності організації загалом (за умови, що за цей період планову ревізію не проводили); виявлення в процесі розслідування злочинних зв'язків підозрюваного з представниками інших підприємств, організацій; повідомлення експерта-бухгалтера про неможливість надати експертний висновок щодо конкретних питань без попередньо проведеної ревізії. При вирішенні питання про ініціювання ревізії або призначення судово-економічної експертизи спеціаліст в галузі бухгалтерського обліку може надати слідчому консультацію щодо формулювання запитань ревізору чи експерту.

7. Використання спеціальних знань під час встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження

Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері діяльності НФУ здійснюється у двох основних формах.

Перша – залучення до кримінального провадження спеціалістів.

Дослідження значного масиву матеріальних носіїв (передусім документів) під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері діяльності НФУ суттєво ускладнює роботу слідчого (детектива), оскільки потребує комплексного застосування криміналістичних засобів і спеціальних економічних та фінансових аналітичних методів роботи із залученням спеціалістів різного профілю. У 73% проваджень допомога спеціаліста використовувалась при проведенні СРД, у 58% – надавали консультації, а у 64% – були допитані у суді згідно ст. 357, 358 КПК України. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень дозволило визначити категорії спеціалістів, яких залучають до участі в розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері діяльності НФУ:

бухгалтери – 24%,
аудитори – 14%,
контролери-інспектори – 42% %,
податківці – 12%,
експерти-криміналісти – 100%,
фахівці з ІТ-технологій – 74%,
банкіри – 6%,
інші – 16%.

Оскільки розслідування завжди пов'язане з використанням документів бухгалтерського обліку, участь спеціалістів відповідного спрямування у тимчасовому доступі до речей і документів, їх огляді є запорукою того, що будуть вилучені всі необхідні матеріали провадження. Йдеться про з'ясування оптимальної кількості та потрібного для дослідження переліку документів; встановлення можливих місць зберігання документів, їх оригіналів, копій, окремих примірників, що треба вилучити; проведення огляду вилученої документації; виявлення ознак підроблень у документах тощо. Це сприяє якісному проведенню інспекційних перевірок, судово-бухгалтерських та інших експертиз і, загалом, виконанню завдань досудового розслідування.

Під час розслідування кримінального провадження особливо важливо провести моніторинг фінансових операцій, які здійснюють особи за період, який цікавить органи досудового розслідування та визначений ними. Законодавство України, а саме Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового

знищення» [90], положення Про порядок надання Державною службою фінансового моніторингу України [91] органам досудового розслідування, дає підстави отримувати та використовувати інформацію органами досудового розслідування для встановлення істини у кримінальному провадженні [92].

Участь фахівця у допиті підозрюваних допомагає: правильно сформулювати питання допитуваному; звернути увагу слідчого на показання допитуваного, які не відповідають дійсності (приміром, про порядок складання окремих документів); правильному використанню під час допиту документів бухгалтерського обліку; формулюванню додаткових питань з метою повного з'ясування обставин вчиненого злочину тощо.

Під час підготовки до проведення СРД допомога фахівця потрібна для вивчення наявних матеріалів провадження, наприклад, акта перевірки НБУ, НКЦПФР; вирішення питань про осіб, з якими слід провести СРД; розв'язання окремих організаційних і тактичних питань (наприклад, з'ясування специфіки організації кредитно-фінансово діяльності й документообігу НФУ, що становить інтерес для слідчого). Усебічна допомога потрібна для оцінки слідчим фактичних даних, отриманих під час проведення СРД. Так, 51% з числа опитаних слідчих посилалися на важливість участі фахівців в одержанні експериментальних зразків для експертного дослідження, складанні постанов і підготовці матеріалів для призначення спеціальних досліджень (інспекційних перевірок, експертиз).

Змістовно, допомога спеціаліста, який залучається до розслідування, може мати криміналістичний характер (виявлення й фіксація слідів і речових доказів); консультативний (надання роз'яснень, порад, довідкової інформації); методичний (навчання методам роботи зі слідами); технічний (організація та проведення різноманітних заходів, що потребують застосування засобів спеціальної техніки та ін.).

Друга – призначення та проведення експертиз. Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених КПК України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права.

Експерт є учасником кримінального провадження (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК

⁹⁰ Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон від 06.12.2019 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>

⁹¹ Порядок надання Державною службою фінансового моніторингу України Національній поліції України узагальнених (додаткових узагальнених) матеріалів та отримання Державною службою фінансового моніторингу України інформації про хід їх розгляду: Закон від 06.08.2021 р. № 1026/36648. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1026-21#Text>

⁹² Григоращенко О. В. Ухилення від сплати податків: початок досудового розслідування, першочергові дії, основні напрямки роботи органу досудового розслідування. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (101). С. 185–193.

України, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями (ч. 1 ст. 69 КПК України) [93], має право на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань (Закон України «Про судову експертизу» [94]).

У ст. 69, 70 КПК України визначені права, обов'язки та відповідальність експерта, а відповідно до ст. 101 КПК України, висновок експерта – один із процесуальних джерел доказів, який містить докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи [95].

Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду (ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» [96]).

Відповідно до ст. 7, 8 Закону України «Про судову експертизу» та з метою забезпечення єдиного підходу при проведенні судових експертиз і підвищення якості проведення судових експертиз, Міністерством юстиції України наказом від 08.10.1998 №53/5 затверджено Інструкцію про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [97]. У 2005 році така Інструкція зазнала суттєвих змін, й затверджено Положенням про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, відповідно якому перелік основних видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту, відповідно до якого затверджено три основні види економічної експертизи: бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій [98].

⁹³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

⁹⁴ Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>

⁹⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

⁹⁶ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/4038-12>

⁹⁷ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

⁹⁸ Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 09.08.2005 р. № 86/5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0882-05>

У кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень у сфері діяльності НФУ призначаються такі види судових експертиз:

1) криміналістичні:

а) почеркознавча (рукописні тексти й підписи, вилучені під час обшуку чи огляду);

б) фінансово-технічна експертиза документів (установчих, реєстраційних, кредитно-облікових та інших документів);

2) економічні:

а) експертиза документів бухгалтерського обліку, оподаткування і звітності;

б) експертиза документів фінансово-кредитних операцій (бухгалтерські);

в) експертиза документів про фінансово-економічну діяльність НФУ (фінансово-господарська);

3) комп'ютерно-технічні;

4) судово-психологічна експертиза потерпілих.

Вивчення матеріалів практики дозволило до числа основних недоліків, пов'язаних з призначенням та проведенням судових експертиз по даній категорії кримінальних проваджень віднести:

– нечітке уявлення предмета експертизи (51%);

– призначення експертиз не у всіх випадках, коли їх проведення необхідне або не повне призначення експертних досліджень (комплексних експертиз) (39%);

– постановка перед експертом обмеженого кола запитань, які не враховують складність слідчої ситуацій та призводить до збільшення термінів розслідування й призначення додаткових експертиз (28%).

Особливістю вчинення кримінальних правопорушень є використання підроблених документів. У зв'язку з цим, у провадженнях цієї категорії найчастіше призначають почеркознавчу (39%) і техніко-криміналістичну (технічну) експертизу документів (48%).

При проведенні почеркознавчих досліджень вирішують питання ідентифікаційного та діагностичного характеру. До ідентифікаційних питань належить установлення конкретного виконавця підпису, зокрема на документах, які підтверджують факт заволодіння коштами потерпілих. Для їх вирішення експертові надають зразки для порівняльного дослідження: вільні, експериментальні, умовно вільні. Якщо у вчиненні злочину брала участь злочинна група, потрібно відібрати зразки почерку в усіх підозрюваних і свідків.

Типовими питаннями, які ставлять на почеркознавчу експертизу є такі: чи виконано рукопис (підпис) певною особою; однією чи різними особами виконано декілька рукописів; однією чи різними особами виконано декілька підписів.

Список використаних і рекомендованих джерел

1. Алгоритм дій працівників органів досудового розслідування щодо накладення арешту на електронні активи, одержані злочинним шляхом: науково-практичний посібник / Цуцкірідзе М. С., Пчеліна О. В., Романюк В. В., Бурлака В. В. та ін. К.: 7БЦ, 2021. 92 с.
2. Білоус В. Т. Доказування при розслідуванні податкових злочинів: монографія / В. Т. Білоус, Г. Л. Чигрина, В. К. Шкарупа / за заг. ред. С. М. Піскуна. Ірпінь, Академія ДПС України, 2002. 179 с.
3. Важинський В. М. Теоретична характеристика елементів процесу доказування при розслідуванні фіктивного підприємництва. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 35. С. 224-231.
4. Воробей О. В. Конвертаційні центри у механізмі фінансового шахрайства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 6 (15). С. 162–166.
5. Гарасимів О., Захарова О., Ряшко О. Арешт майна у кримінальному провадженні. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v2_2022/15.pdf
6. Григоращенко О. В. Ухилення від сплати податків: початок досудового розслідування, першочергові дії, основні напрямки роботи органу досудового розслідування. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (101). С. 185–193.
7. Джужа А. О., Тичина Д. М. Роль потерпілого (жертви) у механізмі вчинення злочину. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 4 (105). С. 87–98.
8. Запотоцький А. П. Основи методики розслідування злочинів у сфері будівництва: монографія. К.: Освіта України, 2018. 320 с.
9. Клименко В. В. Фондовий ринок в Україні у контексті фінансової безпеки держави. К., 2003. 187 с.
10. Клименко О. В. Особливості формування методики розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного внаслідок ухилення від сплати податків. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 2 (36). С. 165–168.
11. Князев С. М. Фінансова піраміда як спосіб шахрайства на ринку фінансових послуг. *Право та управління*. 2011. № 1. С. 204–211.
12. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
13. Користін О. Є., Гавдьо Ю. Р., Кельбя С. Г., Корженівський Я. В. Фінансовий моніторинг на фондовому ринку України: монографія / за заг. ред. О. Є. Користіна. К.: КНТ, 2013. 368 с.
14. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

15. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
16. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за загал. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К. : Юстініан, 2012. 1224 с.
17. Купрієнко В. М. Кредитні спілки на ринку фінансових послуг України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2019. № 42. С. 130–134
18. Мельник Т. А., Сибірцев В. В. Страхування : навч. посіб. Кропивницький: ПП «Ексклюзив Систем», 2022. 307 с.
19. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
20. Нечваль А. О. Етапи проведення обшуку: проблеми теорії та практики. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 322–325.
21. Пархоменко Ю. О. Способи вчинення легалізації (відмивання) доходів на фондовому ринку України. *Юридична наука*. 2019. № 9. С. 284–289.
22. Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг: постанова Правління Національного Банку України від 29.12.2023 р № 199. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0199500-23#Text>
23. Попова І. М. Розслідування шахрайств, пов'язаних із залученням коштів громадян на будівництво житла : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2011. 251 с.
24. Порядок надання Державною службою фінансового моніторингу України Національній поліції України узагальнених (додаткових узагальнених) матеріалів та отримання Державною службою фінансового моніторингу України інформації про хід їх розгляду: Закон від 06.08.2021 р. № 1026/36648. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1026-21#Text>
25. Про банки і банківську діяльність : Закон від 07.12.2000 р. № 2121-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
26. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>
27. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>
28. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : Закон від 15.05.2003 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>
29. Про забезпечення здійснення повноважень та виконання функцій з державного регулювання та нагляду у сфері ринків фінансових послуг з питань ліцензування та реєстрації : постанова Правління Національного Банку України від 25.06.2020 р. № 83. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0083500-20#Text>

30. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>

31. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

32. Про затвердження переліку органів ліцензування: постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2015 р. № 609. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/609-2015-%D0%BF>

33. Про затвердження Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг: постанова Правління Національного Банку України від 29.12.2023 р. № 199. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0199500-23#Text>

34. Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 09.08.2005 р. № 86/5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0882-05>

35. Про затвердження Порядку ведення реєстрів учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків : рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 26.08.2021 р. № 700. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1385-21#Text>

36. Про затвердження Порядку взаємодії органів державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України : наказ Головного контрольно-ревізійного управління України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України 19.10.2006 р. № 346/1025/685/53. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1166-06>

37. Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами : постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2006 р. № 550. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-%D0%BF>

38. Про кредитні спілки : Закон України від 14.07.2023 р. № 3254-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3254-20#Text>

39. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 р. № 222-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/222-19>

40. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.

41. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-XII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/2939-12>

42. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: закон України від 12.07.2001 р. № 2658-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text>
43. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>
44. Про страхування: Закон України від 18.11. 2021 р. № 1909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text>
45. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
46. Про фінансові послуги та фінансові компанії : Закон України від 14.12.2021 р. № 1953-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text>
47. Протидія економічній злочинності / Орлов П. І., Волобуєв А. Ф., Осика І. М. та ін. Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 568 с.
48. Ревізія як форма використання спеціальних економічних знань у кримінальному провадженні : навч. посіб. / В. В. Неганов, А. П. Запотоцький, Т. М. Давиденко ; за заг. ред. С. С. Чернявського. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2024. 132 с.
49. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із фіктивним підприємництвом та діяльністю «конвертаційних центрів» : метод. реком. / С. С. Чернявський, А. А. Вознюк, А. А. Патик та ін. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 92 с.
50. Самойленко О. А. Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі : монографія / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. О. : ТЕС, 2020. 372 с.
51. Старенький О. С. Тимчасовий доступ до речей і документів як засіб отримання доказів у кримінальному провадженні : окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 60–71.
52. Старенький О. С. Витребування документів як засіб отримання доказів захисником у кримінальному провадженні : проблеми визначення процесуальної форми. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 58–68.
53. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні : метод. реком. / С. С. Чернявський, О. Є. Користін, В. А. Некрасов та ін. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с.
54. Форми документів для небанківського фінансового ринку. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/supervision/licensing-nonbanking/form>
55. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>
56. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: монографія. К., 2010. 624 с.